

Универзитет у Београду
Филозофски Факултет
Одељење за историју

Мастер рад:

Робна размена између Југославије и ЕЕЗ од
1968. до 1980. године

Ментор:
Др Јелена Рафаиловић

Студент:
Милош Михајловић

У Београду, 2021.

Садржај:

Предговор	3
Увод	10
Систем и одлике југословенске спољне трговине 1968-1980.	22
Нендустијска робна размена са ЕЕЗ	39
Храна и пиће	39
Органске и неорганске сировине	47
Енергетика	52
Индустријска робна размена са ЕЕЗ	56
Хемија и полупроизводи	57
Машине и транспортна средства	67
Готови производи	77
Улога ЕЕЗ у развоју Југославије седамдесетих година	84
Закључак	93
Списак извора и литературе	96
Appendix	102

Предговор

Тема овог рада је робна размена између Југославије и Европске економске заједнице (ЕЕЗ), од 1968. до 1980. године, обрађена на основу статистичких података о југословенској спољној трговини. Ова тема нуди пресек економских односа између два партнера, која, чини се, нису имала много додирних тачака. На једној страни била је социјалистичка Југославија са статусом земље у развоју (ЗУР), која се противила блоковској подели света, водећи политику несврстаности, а на другој је била заједница најразвијенијих држава света, са капиталистичким системом и улогом протагонисте у блоковској подели. Према се тема робне размене чини чисто економском, управо, у контексту југословенско-европских односа, она много тога може понудити и историчарима. Ово првенствено дугује томе што су ови односи 70-их година били доминантно економске природе, док је робна размена представљала једну од најважнијих компоненти, на шта је скренута пажња и у литератури, скромној обимом, која се бавила овим односима.¹ Наиме, робна размена пружа увид у међународне односе, који су одређивали оквир и динамику размене, бивајући, истовремено, и њоме условљени, али, исто тако, она је била и огледало економских, делом и друштвених прилика у Југославији.

Тако је на основу робне размене могуће говорити и о структури производње, карактеристикама унутрашњег тржишта, обликовању и функционисању економске политике, али и о животном стандарду становништва, укључујући не само питања снабдевености, већ и питања укуса. Али док су друштвене прилике у Југославији привлачиле пажњу историчара, дотле су економске прилике чешће биле тема за

¹ О односима Југославије и ЕЕЗ в. Benedetto Zaccaria, *The EEC's Yugoslav Policy in Cold War Europe, 1968-1980*. (Лондон: Palgrave Macmillan, 2016); Исти, „Yugoslavia, Italy, and European integration: was Osimo 1975 a Pyrrhic victory?“ *Cold War History* 2019/4: 503-520; Исти, „Assessing Yugoslavia's Place in Western European Stabilisation Policies in Southern Europe, 1974-1976“ *Journal of European Integration History* 2016/1: 67-84; Исти, „Under the Shadow of the Soviet Union: The EEC, Yugoslavia and the Cold War in the Long 1970s“ у *The Balkans in the Cold War*, ур. Svetozar Rajak, Konstantina E. Botsiou, Eirini Karamouzi, Evanthia Hatzivassiliou (Лондон: Palgrave Macmillan, 2017), 239-259; Branislav Radeljić, *Europe and the Collapse of Yugoslavia : the Role of non-state Actors and European Diplomacy* (Лондон: I.B.Tauris, 2012); Исти, „Questionable Relationship: European Economic Community and Yugoslavia until 1968“ *Токови историје* 2010/1: 112-127; Ivan Obadić, „A troubled relationship: Yugoslavia and European Economic Community in détente“ *European Review of History: Revue europeenne d'histoire* 2014/2: 329-348; Petar Dragišić, „Jugoslovenski pogledi na Evropsku Ekonomsku Zajednicu 1957-1973.“ *Istorija* 20. veka 2018/1: 147-160; Никола Мијатов, „Југославија и уједињавање Западне Европе 1950-1958“ *Токови историје* 2016/2: 177-196; Panos Tsakaloyannis, „The politics and economics of EEC-Yugoslav relations“ *Journal of European Integration* 1981/1: 29-52; Patrick F. R. Artisien и Stephen Holt „Yugoslavia and the E.C.C. in the 1970s“ *Journal of Common Market Studies* 1980/4: 355-369; Stephen Holt и Ken Stapleton, „Yugoslavia and the European Community 1958-1970“ *Journal of Common Market Studies* 1971/1: 47-57.

економисте, и то, у оквиру прегледа са ширим временским оквирима, док спољна трговина није имала много успеха у покушају да се афирмише као самостална тема.²

Када је реч о хронолошком оквиру рада, 1968-1980. г, он је одабран због преламања више процеса значајних за унутрашње прилике у Југославији и ЕЕЗ, али и за међународна дешавања. Југославија је у овом периоду пролазила кроз политичке, економске и друштвене промене, оличене кроз реформе устава и привреде, праћене друштвеним потресима, који су се, на једној страни, манифестовали кроз масовне протесте и демонстрације против државних власти, а на другој, кроз трансформацију југословенског друштва у потрошачко, које је 70-их проживљавало своје „златно доба“.³ Када је реч о ЕЕЗ, седамдесете године су донеле прво проширење њеног чланства, даље изграђивање заједничких институција, као и заједничке спољнополитичке иницијативе, укључујући и односе са Југославијом.⁴ Истовремено ови односи били су део ширег контекста односа између капиталистичких и социјалистичких земаља, као и између развијених и ЗУР, у условима детанта и нових економских односа у свету, о чему ће речи бити касније.⁵ При томе је 1968. г, одређена као почетак, јер је те године дошло до успостављања званичних односа између Југославије и ЕЕЗ, с тим да се у анализи често

² О друштвеним приликама у Југославији посматраним кроз економску историју в. Igor Duda, *U potrazi za blagostanjem. O povijesti dokolice i potrošačkog društva u Hrvatskoj 1950-ih i 1960-ih* (Загреб: Srednja Evropa, 2005); Исти, „Техника народу! Трајна добра, потрошња и слободно вријеме у социјалистичкој Хрватској“ *Časopis za suvremenu povijest* 2005/2: 371-392; Исти, *Pronađeno blagostanje. Svakodnevni život i potrošačka kultura u Hrvatskoj 1970-ih i 1980-ih* (Загреб: Srednja Evropa, 2010); Patrick Hyder Patterson, *Bought and Sold. Living and Losing Good Life in Socialist Yugoslavia* (Лондон и Итака: Cornell University Press, 2011); Hannes Grandits и Karin Taylor, (ур.) *Yugoslavia's Sunny Side. A History of Tourism in Socialism (1950s–1980s)* (Будимпешта: Central European University Press, 2010); Dijana Jelača, Maša Kolanović, Danijela Lugarić (ур.), *The Cultural Life of Capitalism in Yugoslavia. (Post)Socialism and Its Other* (Лондон: Palgrave Macmillan, 2017); Marie-Janine Calic, Dietmar Neutzat, Julia Obertreis (ур.), *The Crisis of Socialist Modernity. The Soviet Union and Yugoslavia in the 1970s* (Гетинген: Vandenhoeck & Ruprecht, 2011); о економским приликама у Југославији в. Aleksandar M. Vacić, *Jugoslavija i Evropa. Upporedna analiza privrednog razvoja Jugoslavije 1971-1987*. (Београд: Ekonomika, 1989); Ljubomir Madžar, *Suton socijalističkih privreda: simptomi, uzroci i institucionalne uslovljenosti sloma socijalističkih privreda* (Београд: Institut ekonomskih nauka, 1990); Nikola Čobeljčić и Pija Rosić, *Privredni razvoj i privredni sistem Jugoslavije* (Београд: Savremena administracija, 1992); за пример историографског рада који се бави темом југословенске спољне трговине в. Ivan M. Becić, „Statistika i karakter spoljne trgovine Kraljevine SHS 1919-1929.“ *Istorija 20. veka* 2015/2: 57-72.

³ Љубодраг Димић, *Историја српске државности. Србија у Југославију*, (Нови Сад: САНУ, Друштво историчара Јужнобачког и Сремског округа, 2001), 370-440; John r. Lampe, *Yugoslavia as history. Twice there was a country* (Кембриџ: Cambridge University Press, 1996) 281-292; Marie-Janine Calic, *A History of Yugoslavia* (Вест Лафајет: Purdue University Press, 2019), 213-248; P. H. Petterson, *Bought and Sold*, 38-46.

⁴ Mark Gilbert, *Surpassing Realism. The Politics of European Integration since 1945* (Оксфорд: Rowan & Littlefield Publishers, 2003), 119-154; John Gillingham, *European Integration 1950-2003. Superstate or New Market Economy?* (Кембриџ: Cambridge University Press, 2003), 81-146; Giuliano Garavini „Foreign Policy beyond the Nation-State: Conceptualizing the External Dimension “ у *European Union History. Themes and Debates* ур. Wolfram Kaiser и Antonio Varsori (Исџборн: Palgrave Macmillan, 2010), 190-208; B. Zaccaria, *The EEC's Yugoslav Policy*.

⁵ Melvyn P. Lefler и Odd Arne Westad (ур.), *The Cambridge History of the Cold War. Volume II Crises and Détente* (Кембриџ: Cambridge University Press, 2010), 44-64, 205-218

прави осврт на 1965. г, када је започела привредна реформа, која је у великој мери условила развој југословенске привреде, тиме и робне размене у 70-им годинама. У случају горње границе, наметала се 1980. г, као значајна прекретница у југословенској историји, услед смрти дугогодишњег лидера Југославије, Јосипа Броза Тита.

Отуда је робна размена посматрана у контексту промена кроз које је Југославија пролазила, анализирајући њихов утицај на структуру и токове размене, али и испитујући ефекте размене на прилике у Југославији. Иако је фокус рада био на Југославији, у обзир су узете и међународне околности, које су биле одређене детантом, политичким и економским кризама, а које су вршиле снажан утицај на југословенске односе са ЕЕЗ, укључујући и робну размену.

Бављење темама из економске историје наметало је употребу теорија и метода ближих економији него историји, с тим да је њихова употреба у раду ближа европским него америчким традицијама економске историје, односно клиометрије. Иако је грађа захтевала обилато коришћење метода квантификације, он је коришћен више зарад попуњавања недостатака у грађи, као што је било приказивање статистичких података о спољној трговини по одређеним категоријама, него зарад конструкције модела којима би се објашњавали робни токови. Наравно, објашњења робних токова јесу пратила економске законитости, али је то чињено кроз мање формално изражавање и на конкретним примерима. Притом, велики простор у анализи дат је некономским факторима, што је била још једна од карактеристика европских традиција економске историје.⁶

Као што је већ речено, економске теме нису будиле велико интересовање у српској историографији,⁷ док је у случају спољне трговине мало интересовање било одлика светске историографије, што су истицали они који су се њоме бавили. Поред тога, историчари, који су се одлучили за бављење спољном трговином, показали су и разноврсност приступа оваквој теми. Традиционалнији приступ је подразумевао посматрање спољне трговине као дела привредног система једне земље, при чему је она

⁶ Francesco Boldizzoni, *The Poverty of Clio. Resurrecting Economic History* (Принстон: Princeton, 2011), 65-67, 139-142, 168-170; Pier Angelo Toninelli, *The Atlantic Divide: Methodological and Epistemological Differences in Economic History* (Милан: University of Milan - Bicocca, 2007), 4-14; George Huppert „The Annales Experiment“, у Michel Bentley (ур.), *Companion to Historiography*, (Лондон: Routledge, 1997), 857-862; Michael Moss „Archives, The Historian and The Future“, у *Companion to Historiography*, 938-945, 947-948.

⁷ Мирослав Јовановић и Радивој Радић, *Криза историје. Српска историографија и друштвени изазови краја 20. и почетка 21. века*, (Београд: Удружење за друштвену историју, 2009), 53-57.

коришћена и као увид у функционисање система, и за оцењивање његове успешности.⁸ Осим као део привредног система, спољна трговина је посматрана и као део политичког система. Уколико је то чињено на примеру једне земље, онда је спољна трговина посматрана у контексту „меке“ моћи, односно као један од инструмената за вршење утицаја на међународне прилике,⁹ а уколико је то чињено у ширим оквирима, онда је спољна трговина посматрана као један од механизма глобализације.¹⁰ У потоњем случају, новија истраживања ишла су за одређивањем места спољне трговине у оквиру појединих процеса у оквиру глобализације, какво је, између осталог, било ширење технологије.¹¹ А када је реч о приступу који је коришћен у овом раду, он је инспирацију нашао у зборнику *The Foreign Office, Commerce and British Foreign Policy in the Twentieth Century*, где је спољна трговина посматрана у контексту међународних односа, и то кроз интеракцију различитих државних органа, од којих, неки нису имали непосредног додира са спољном политиком, али и њихову сарадњу са припадницима различитих привредних грана.¹²

Прво поглавље рада бави се југословенским спољнотрговинским системом, почевши од стања које је успостављено привредном реформом, након чега се прате модификације система током 70-их година, а остатак поглавља нуди увид у његово функционисање, кроз посматрање југословенске размене са светом, од 1968. до 1980. г, укључујући њене одлике, токове и билансе. Размена са самом ЕЕЗ, предмет је излагања у наредна два поглавља, где се анализирају трендови у размени појединачних и групе производа, кроз дешавања на југословенском, европском и светском тржишту, узимајући у обзир и деловање нетржишних фактора. Структура ових поглавља делимично је условљена коришћеном грађом, пошто је на њу, једним делом, утицала категоризација производа извршена у изворима, али је, другим делом, она резултат обраде грађе. Због тога, груписање производа у поглављима и потпоглављима не прати стриктно категоризацију у статистикама, већ се ослања на њихове карактеристике релевантне за анализу. Ово је, истовремено, учињено и ради веће прегледности анализе,

⁸ Sanjaya Lall и Wolfram Latsch, „Import Liberalization and Industrial Performance: The Conceptual Underpinnings“, *Development and Change*, 29 (1998): 437-465.

⁹ Stephen G. Gross, *Export Empire, German Soft Power in Southeastern Europe 1890-1945*, (Кембриџ: Cambridge University Press, 2016).

¹⁰ T. Roy G. и Riello (ур.), *Global Economic History*, (Лондон: Bloomsbury Academic, 2019).

¹¹ D. Pretel и L. Camprubi (ур.), *Technology and Globalization. Networks of Experts in World History* (Лондон: Palgrave Macmillan, 2018).

¹² John Fisher, Effie G.H. Pedaliu, Richard Smith (ур.), *The Foreign Office, Commerce and British Foreign Policy in the Twentieth Century* (Лондон: Palgrave Macmillan, 2016).

тако је целокупна размена подељена на неиндустријску и индустријску, што, између осталог, нуди лакши увид у њену структуру. Уз извесно сумирање претходне анализе, последње поглавље настоји да одреди улогу робне размене са ЕЕЗ у економском, политичком и друштвеном развоју Југославије, као и њен утицај на југословенску позицију у хладноратовском свету.

Пошто су ванредне околности, услед пандемије вируса Ковид-19, отежале приступ архивској грађи, рад је морао да се ослони на објављене изворе, статистику и периодику. Од објављених извора треба поменути зборник докумената, *Југославија и Европска Заједница 1957-1992*, који је саставио Милан Игрутиновић, и који садржи извештаје о односима Југославије и ЕЕЗ, о састанцима званичника, као и обавештења и процене о појединим питањима, често економским, из односа две стране.¹³

Ипак, највећи део рада заснован је на обради статистичких података. У овом случају коришћени су статистички преглед за Југославију из 1989. г,¹⁴ *Statistički godišnjaci Jugoslavije (SGJ)*, и, у највећој мери, *Statistike spoljne trgovine SFR Jugoslavije (SSTJ)*, за период од 1968. до 1980. године. У случају потоње, потребно је дати неколико методолошких напомена. Упркос називу, *SSTJ* није била преглед целокупне спољне трговине, пошто није обухватала неробну размену, односно делатности као што су били туризам и саобраћај. Тако се и рад бави само робном разменом.

Следећа напомена тиче се изражавања новчаних вредности у раду. Пошто су у *SSTJ* недоследно коришћење и динарске и доларске вредности, ради боље прегледности, све вредности у раду су прерачунате у доларе, у њиховој вредности из 1980. године. Али због великог броја рачунских операција, али и непоузданости изворних вредности, веће поверење треба придавати израженим процентима и редовима величина, него апсолутним вредностима, које су, првенствено, дате као показатељ трендова и односа између посматраних земаља или артикала.

Непоузданост изворних бројева није била последица само „улепшавања стварности“, већ и проблема око прерачунавања курсева. О курсу динара и девизној политици Југославије ће више речи бити касније, а овде треба рећи да је курс одређивало Савезно извршно веће, он је био фиксан и примењиван је у трговини девизама и за

¹³ Милан Игрутиновић (прир.), *Југославија и Европска Заједница 1957-1992, зборник докумената* (Београд: Архив Југославије, 2020).

¹⁴ *Jugoslavija 1918-1988. Statistički godišnjak* (Београд: Savezni zavod za statistiku, 1989).

приказивање статистичких података, укључујући и *SSTJ*. Упркос неколико девалвација динара, он је и даље сматран прецењеним, нарочито узимајући у обзир стопу инфлације и пасиван биланс земље. Ово је било од посебног значаја када је реч о спољној трговини, у којој су плаћања вршена у девизама, што је подразумевало флексибилније курсеве у погледу промене и трајања, нарочито 70-их година, због чега је конверзија у динаре, било приликом размене девиза, или приликом приказивања података, значила извесно искривљивање реалних вредности. Једна деформација која није била присутна само у југословенској статистици, већ и код статистике осталих земаља тицала се долара као референтне валуте. Иако је долар узиман као основна страна валута за обрачуне, спољна трговина се одвијала и у осталим валутама, као што је то био случај и са трговином са ЕЕЗ. Међутим, приликом статистичких обрачуна није довољно узимана у обзир флукуација осталих валута у односу на долар.¹⁵

Нажалост, непрецизност новчаних вредности није било могуће надоместити навођењем количинских вредности, пошто је за већину артикала била наведена само нето тежина, што у случајевима као што су били аутомобили, није било погодно за анализу. Због тога, количинске одреднице нису коришћене у табелама и дијаграмима.

Поред прерачунавања новчаних вредности у доларе, прерачунавање је вршено и за све податке дате по групама земаља. Њихов преглед сачињен је на основу прегледа укупног увоза и извоза по појединачним земљама у *SSTJ*,¹⁶ док је детаљнија анализа размене са ЕЕЗ, била захтевнији задатак. У циљу стандардизације статистичких података, Југославија је примењивала Стандардну међународну трговинску класификацију (СМТК), створену 1963. г, која је артикле делила на 10 сектора, почевши са нултим сектором, и више од 50 подсектора, односно групи производа, на основу сировинског порекла и степена обраде, тако што је сваком артиклу додељена шестоцифрена шифра, где је првих пет цифара одређивало његову позицију у секторима и групама производа СМТК, а последња цифра је било додатно одређење за појединачне производе.¹⁷ Међутим, преглед по секторима СМТК у *SSTJ* дат је само за укупан увоз и

¹⁵ Milan Petrović „Primena odgovarajućeg deviznog kursa dinara u platnobilansnim iskazivanjima“ *Tržište. Novac. Kapital* 1980/11-12: 25-28.

¹⁶ *Statistika spoljne trgovine SFRJ Jugoslavije za 1968. godinu* (Београд: Savezni zavod za statistiku, 1969), 20-23; *za 1969. (1970)*, 22-25; *za 1970. (1971)*, 22-25; *za 1971. (1972)*, 21-24; *za 1972. (1973)*, 21-26; *za 1973. (1974)*, 21-26; *za 1974. (1975)*, 22-27; *za 1975. (1976)*, 22-25; *za 1976. (1977)*, 22-25; *za 1977. (1978)*, 22-25; *za 1978. (1979)*, 22-25; *za 1979. (1980)*, 22-25; *za 1980. (1981)*, 22-25.

¹⁷ *SSTJ za 1968. godinu* (Београд: Savezni zavod za statistiku, 1969), 7-8.

извоз Југославије,¹⁸ због чега је у раду приказ размене са ЕЕЗ извршен на основу листи артикала у размени са појединачним земљама, уз коришћење шифри.¹⁹

Поред статистике, у раду је коришћена и специјализована периодика, која се у посматраном периоду бавила питањима спољне трговине. Ова периодика је обухватала часописе *Nova Trgovina*,²⁰ *Problemi spoljne trgovine i konjunktуре*²¹ и *Tržište novca i kapitala*.²²

Због потреба за информацијама о уско одређеним питањима из појединачних привредних грана и за објашњењима краткорочних и дугорочних трговинских трендова, у раду су обимније коришћени текстови из наведене периодике, у односу на литературу, која је, углавном, давала уопштенији поглед на ствари. Ова литература је наведена у наставку рада, а овде треба поменути неколико наслова. *Међународна трговинска политика* била је о приручник за Вишу економску школу у Београду, који је давао преглед развоја и пресек стања југословенског спољнотрговинског и девизног система 70-их година, на основу чега је дат и преглед овог система у раду.²³ Поред овога треба поменути монографију Бенедета Цакарије, *The EEC's Yugoslav Policy in Cold War Europe, 1968-1980*, која представља, до сада, најобимнији преглед односа између Југославије и Заједнице, у 70-им годинама, док су се у српској историографији овим темама, између осталих, бавили Милан Игрутиновић, Петар Драгишић и Никола Мијатов.²⁴

¹⁸ *SSTJ za 1968. godinu* (Београд: Savezni zavod za statistiku, 1969), 16-19; *za 1969.* (1970), 18-21; *za 1970.* (1971), 18-21; *za 1971.* (1972), 17-20; *za 1972.* (1973), 17-20; *za 1973.* (1974), 17-20; *za 1974.* (1975), 18-21; *za 1975.* (1976), 18-21; *za 1976.* (1977), 18-21; *za 1977.* (1978), 18-21; *za 1978.* (1979), 18-21; *za 1979.* (1980), 18-21; *za 1980.* (1981), 18-21.

¹⁹ *SSTJ za 1968. godinu* (Београд: Savezni zavod za statistiku, 1969), 323-559; *za 1969.* (1970), 333-578; *za 1970.* (1971), 333-582; *za 1971.* (1972), 339-590; *za 1972.* (1973), 333-578; *za 1973.* (1974), 349-609; *za 1974.* (1975), 351-622; *za 1975.* (1976), 349-624; *za 1976.* (1977), 373-646; *za 1977.* (1978), 389-686; *za 1978.* (1979), 359-640; *za 1979.* (1980), 347-620; *za 1980.* (1981), 338-592.

²⁰ *Nova trgovina (NT)* је био часопис са којим је започео рад предузећа *Привредни преглед*; излазио је једном месечно, а бавио се, првенствено, питањима робног промета на југословенском тржишту, а доносио је и текстове из области спољне трговине и развоја појединих привредних грана у Југославији, Slobodan Šindolić „Dvadeset pet godina NIGP "Privredni pregled". Svestrana pomoć privredi“ *NT* 1976/7: 337-339.

²¹ *Problemi spoljne trgovine i konjunktуре* је био часопис покренут 1962. г, као издање Института за спољну трговину; излазио је на три месеца, а доносио је текстове са обавештењима и анализама трговинских и осталих привредних токова у Југославији и свету, као и економског развоја Југославије, страних земаља, али и економских интеграција, садржавши и текстове или њихове сажетке на енглеском, Ljubomir Komadinić „Institut za spoljnu trgovinu“ *Nova trgovina* 1975/3: 140-141.

²² *Tržište novca i kapitala* односно *Tržište. Novac. Kapital, (TNK)* како се часопис звао од 1974. г, је, такође, издавао Институт за спољну трговину, излазио је једном месечно, а доносио је прегледе кретања новчане масе у Југославији, као и важније извештаје са светских берзи; поред тога, часопис је садржао и текстове који су се бавили првенствено питањима спољне трговине и финансија, повремено доносећи и текстове о појединим производним привредним гранама, *исто*, 140-141.

²³ Milan Aleksić и Milorad Unković, *Међународна трговинска политика – spoljnotrgovinski sistem Jugoslavije* (Београд: Savremena administracija: 1979).

²⁴ В. нап. бр. 1.

Увод

Након периода привредног бума, дошло је до успоравања развоја југословенске привреде. Како је успех 50-тих година, првенствено, оствариван захваљујући послератној обнови и стихијској индустријализацији, финансираним страном помоћи, али и ниским животним стандардом, висок привредни раст показао се неодрживим, онда када су наведени подстицаји пресакли. Тако су се југословенске власти, 60-тих година, окренуле реформисању привреде са намером да даљи развој поставе на другачијим основама. Сам почетак привредне реформе проглашен је 1965. г, с тим да су важне мере, а у духу реформе, доношене и раније, а њене главне смернице су биле даља децентрализација државне управе и активније укључивање Југославије на светско тржиште.²⁵

Децентрализација се одвијала кроз преношење надлежности са федерације на републике, али и ниже административне јединице, односно друштвене заједнице или комуне, али и на предузећа. Тако су угашени савезни инвестициони фондови, са изузетком Фонда за развој мање развијених република и области, а замењени су републичким фондовима, чиме су републике добиле већу моћ одлучивања о сопственом развоју. Слична мера донета је и у случају предузећа, где су смањена државна потраживања, што је предузећима омогућило да слободније располажу својим приходима. Шта више, њихова слобода пословања увећана је активношћу пословних банака, што им је омогућило да некадашње државне инвестиције замене позајмицама и другим финансијским трансакцијама банака. Међутим, предузећа су ову слободу претерано користила, због чега је неликвидност постала озбиљан проблем. За новонастали проблем, понуђено је решење, које је, како се показало, озбиљну ситуацију претворило у очајну. „Решење“ се састојало од даље либерализације пословања предузећа, увођењем компензације, асигнације и цесије. Међутим, уместо да уведени механизми омогуће пословање у условима несташице новца, а дугорочно допринесу повећању ликвидности, у стварности су увећали простор за гомилање дуговања, тако да

²⁵ Љ. Димић, *Србија у Југославију*, 378-384; J. R. Lampe, *Yugoslavia as history*, 275-283; M.J. Calic, *A History of Yugoslavia*, 182-184, 213-214; Lj. Madžar, *Suton socijalističkih privreda*, 163-167, 185-189; N. Čobeljić и I. Rosić, *Privredni razvoj i privredni sistem Jugoslavije*, 330-331; M. J. Calic, „The Beginning of the End – The 1970s as a Historical Turning Point in Yugoslavia“ у (ур.), *The Crisis of Socialist Modernity. The Soviet Union and Yugoslavia in the 1970s*, ур. Marie-Janine Calic, Dietmar Neutzat, Julia Obertreis, 66-71.

ни укупна новчана емисија у Југославији није могла да покрије потраживања привреде, премда је покушавала, стимулишући инфлацију.²⁶

Истовремено, наведене мере ишле су за смањењем државне интервенције, коју су у функционисању југословенске привреде требало да замене утицаји слободног тржишта. Међутим, учинак на овом пољу било је половичан. Тако је дошло до либерализације само дела цена, док су висину осталих цена одређивале савезне, републичке и комуналне власти, што је пре допринело деформисању домаћег тржишта и нарушавању његовог јединства, него његовом уклапању у светско тржиште. Поред манипулације ценама, комуне и републике су јединство нарушавале и онемогућавањем пословања предузећима из других комуна и република, чувајући монополе у производњи и промету. Али монополи нису били ексклузивна последица поступака државне администрације, већ су настајали и, не сасвим легалним, договорима између великих произвођача, а као најгора, истицана је ситуација у индустрији и рударству.²⁷

Сличан исход забележен је и са покушајем успостављања конвертибилности динара. У периоду пре реформе, курс динара зависио је од врсте трансакције у којој се вршила размена, и положаја њених учесника. Пошто су курсеви које је одређивала држава били су већи него реална вредност динара, уз комбинацију са строгим контролом оптицаја девиза, девизна политика је за последицу имала сталну несташицу девизних средстава. Девизном реформом успостављен је јединствен, фиксни курс динара, који је износио 1250 динара за 1 долар, а истовремено је уведен и нови динар, као обрачунска јединица, при чему је 1 нови вредео 100 старих динара.²⁸ Иако је приликом реформе извршена и девалвација, динар је и даље био прецењен, а услед лоше економске ситуације 70-их година, учињено је још 5 девалвација,²⁹ чиме се и одустало од постизања конвертибилности домаће валуте. Овакав исход одразио се и на домаће девизно тржиште

²⁶ Љ. Димић, *Србија у Југославију*, 382-384; J. R. Lampe, *Yugoslavia as history*, 282-284; M.J. Calic, *A History of Yugoslavia*, 213-214; Lj. Madžar, *Suton socijalističkih privreda*, 361-362; N. Čobeljčić и I. Rosić, *Privredni razvoj i privredni sistem Jugoslavije*, 370-371, 378-379, 558-563; Božidar Nikolajević „Privreda i tržište na početku 1968.“ *Nova Trgovina* 1968/1: 3-6.

²⁷ N. Čobeljčić и I. Rosić, *Privredni razvoj i privredni sistem Jugoslavije*, 541-544; Milica Uvalić, *Investment and Property Rights in Yugoslavia, The Long Transition to a market Economy* (Њујорк: Cambridge University Press, 2009), 6-7; Josip Garvan „Dve godine petogodišnjeg plana i privredne reforme“ *NT* 1968/2: 61-66; Ivo Karli „Suzbijanje monopola i neloyalne utakmice kao pretpostavka efikasnijeg funkcioniranja jedinstvenog tržišta“ *NT* 1976/6: 284-292.

²⁸ Све динарске вредности и курсеви у статистикама и периодици наведени су у новим динарима.

²⁹ Званични курсеви динара према долару били су, од 1965. до 1970. г. 12.5:1, затим 1971. г. 15:1, од 1972. до 1977. г. 17:1, а потом су курсеви мењани на годишњем нивоу: 1978. г. 18.25:1, 1979. г. 19:1, а 1980. г. курс је био 27.3:1.

успостављено реформом, на којем су наступале банке и радничке организације, али не и грађани, тако да се несташница девизних средстава наставила.³⁰

Један од циљева реформе било је и повећање производње, које више није требало постизати кроз отварање нових производних погона и пуну запосленост, већ кроз раст продуктивности. Са том намером донете су и мере које су стимулисале увоз нових технологија, али и смањивање броја запослених зарад ефикасније употребе радне снаге. Ове мере требало је да олакшају укључивање Југославије у међународну поделу рада и отварање југословенског тржишта. У ту сврху, 1967. године, донет је и Закон о заједничком улагању, којим су омогућене стране инвестиције у домаћа предузећа, што је тада, био јединствен случај за једну социјалистичку земљу. Ипак, закон је био рестриктиван са правима страних улагача у области управљања предузећем, а нарочито у управљању оствареним капиталом, где је велики део одлазио на државна и комунална давања, док је и преостали добитак био оптерећен ретенционом квотом и до 20 %, која је представљала износ које се није могао узети из државе. Оваква ситуација обесхрабрила је стране улагаче тако да су очекивани ефекти изостали.³¹

Међутим, реформа започета као привредна, прерасла је у друштвену, доведши до сукоба између либералне и конзервативне струје на власти. Извор сукоба се налазио у правцу и темпу реформе. Док су либерали сматрали да се у реформи мало одмакло и да то пролонгира кризу, конзервативци су тврдили да реформа води дезинтеграцији државе. Брионски пленум³² донео је победу либералима, који су се нашли на водећим положајима у држави, док је део њихових противника био приморан да се повуче са власти. Ипак, у наредном периоду, показало се да је ово била само прва рунда у борби за реформу. Пораст незапослености и инфлације, у комбинацији са смањеном репресијом и контролом, услед штете која је нанета структури државне безбедности, због кадровских промена након Брионског пленума, допринео је гомилању друштвеног незадовољства, које је изражавано у масовним протестима и демонстрацијама против савезних власти, које су укључивале студентске демонстрације и демонстрације на Косову, 1968, односно у Словенији, 1969, и у Хрватској 1971. године. Последица оваквог развоја било је преиспитивање курса заузетог 1965. г, резултат чега је теже одредити. Са

³⁰ М. Алексић и М. Ункović, *Међународна трговинска политика*, 241-257.

³¹ Милица Увалић, *Investment and Property Rights in Yugoslavia*, 7; М. Ункović „Ефекти иностраног капитала у привреди Југославије“, *TNK* 11(1974): 9-11.

³² На Брионском пленуму Савеза комуниста Југославије, одржаном 1. јула 1966. г, са партијских и државних позиција смењен је дотадашњи шеф Управе државне безбедности и вођа конзервативне струје у партији, Александар Ранковић, због оптужби за прислушкивање председника државе; Љ. Димић, *Србија у Југославији*, 387-390.

једне стране, либерали губе позиције у државном врху, као што се то десило са српским републичким властима, а у неким областима јача државна контрола, тако се, између осталог, повећао удео диригованих цена. Али са друге стране, настављена је децентрализација, прво, уставним амандманима 1971. г, а потом, и новим уставом 1974. године. Републике и, у нешто мањој мери, аутономне покрајине постајале су све самосталније у доношењу одлука, док су и савезне одлуке доношене кроз договарање република, чиме су до изражаја све више долазили, често међусобно неускладиви и неретко супротстављени, републички интереси.³³

Помућене прилике су владале и у регулисању привреде. Наиме, закони о организацијама удруженог рада и друштвеном договарању су, прво, установили аутономне јединице у оквиру појединачних предузећа, на основу делатности, односно производног процеса који су обављале, да би, потом, осамостаљеним јединицама наметнуле међусобно договарање за безмало сваку активност, истовремено створивши простор за уплив државних власти.³⁴

Ни промене уведене 70-их година нису успеле да преокрену неповољна привредна кретања, док су прилике погоршане последицама нафтног удара из 1973. године. Подизање цене нафте је на Југославију имало слабије директно дејство, због постајања домаћих извора, повољнијег положаја за њен увоз, захваљујући чланству у Покрету Несврстаних и економској сарадњи са СЕВ, али и због тога што се њена привреда у већој мери ослањала на угљ као енергент, премда је од почетка реформе, удео угља опадао. Оно што је јаче утицало на Југославију била је рецесија у којој се нашао Запад, што је смањило могућност извоза на ово подручје, на шта се надовезивало повећање незапослености, због чега су Југословени, запослени у иностранству, губили посао и били приморани да се врате у своју земљу, где такође није било посла. Притисак на платни биланс постајао је све јачи.³⁵

³³ Љ. Димић, *Србија у Југославији*, 385-444; J. Lampe, *Yugoslavia as history*, 284-312; M. J. Calic, *A History of Yugoslavia*, 217-248; N. Čobeljčić и I. Rosić, *Privredni razvoj i privredni sistem Jugoslavije*, 172-174, 380-382, 739-742; A. M. Vacić, *Jugoslavija i Evropa*, 74-76; M. Uvalić, *Investment and Property Rights in Yugoslavia*, 7-9; M. J. Calic, „The Beginning of the End...“, 72-73.

³⁴ J. Lampe, *Yugoslavia as history*, 310-312; M.J. Calic, *A History of Yugoslavia*, 243-244; N. Čobeljčić и I. Rosić, *Privredni razvoj i privredni sistem Jugoslavije*, 733-734; A. M. Vacić, *Jugoslavija i Evropa*, 74-76; Dušan Dejanović „Štaje to organizacija udruženog rada“ *NT* 1969/1: 9-12.

³⁵ J. Lampe, *Yugoslavia as history*, 311; M.J. Calic, *A History of Yugoslavia*, 240-242; A. M. Vacić, *Jugoslavija i Evropa*, 48-50, 57-59; P. F. R. Artisien и S. Holt „Yugoslavia and the E.C.C. in the 1970s“, 361-364; Aleksandar Krnjaić „Prilog analizi utjecaja promijena cijena nafte na proces društvene reprodukcije SFR Jugoslavije“ *PSTK*, 1978/3-4: 29-45.

Ипак, на површини је све деловало мирно. Период између 1972. и 1980. г. није забележио значајније политичке потресе ни унутар ни ван земље, а чак су се и економске прилике чиниле изузетним. Животни стандард грађана, који је у послератним годинама био подређен потребама обнове и индустријализације земље, а потом низак услед економских невоља, у седмој деценији је достигао обећане висине. Југословенско друштво се преобразило у потрошачко, домаћинства су била опремана новим намештајем и савременим кућним апаратима, а слику су заокруживала путовања личним аутомобилом на море у Грчку или Италију. Међутим, ништа од наведеног није постигнуто захваљујући напретку привреде или већим примањима грађана, која, упркос расту, нису успевала да прате цене. Тако да је поменути стандард достигнут и одржаван кредитима, било потрошачким, које су узимали сами грађани, или страним које је узимала држава. Поред тога, повећана потрошња је нарушавала платни биланс земље и кроз наметање раста увоза, пошто домаћа производња није успевала да задовољи увећане захтеве становништва, упркос томе што је и извоз трпео штету у корист домаће потрошње.³⁶

Очекивано, овакво стање није било одрживо, а до прелома је дошло 1980. г, са другим нафтним ударом и Титовом смрћу. Економски притисак постао је несношљив, и државне власти су биле приморане да то признају, тражећи помоћ око сервисирања дугова и уводећи мере штедње. Криза рушилачких размера, тада се излила на површину, разваливши врата и за друге проблеме, игнорисане у недавној прошлости. Иако је процес урушавања државе потрајао више од деценије и упркос покушајима да се заустави и преокрене, ипак је окончан распадом Југославије.³⁷

У односу на Југославију, развој ЕЕЗ се, у посматраном периоду, кретао у супротном смеру. Након стварања 1957. г, уследила је стагнација у даљој интеграцији и изради европских институција, током 60-их, што је у највећој мери приписивано скептичној и националистичкој политици француског председника, Шарла де Гола. Међутим, након Де Головог повлачења, и доласка на власт Жоржа Помпидуа, и то у тренутку када су се на европској сцени појавили и, немачки канцелар, Вили Брант и, британски премијер, Едвард Хит, европска идеја добила је нови полет. Подстакнути

³⁶ Љ. Димић, *Србија у Југославији*, 438-440; Р. Н. Petterson, *Bought and Sold*, 38-46; I. Duda, *Pronađeno blagostanje*, 23-35; Исти, „Техника народу!“, 371-392; N. Čobeljić и I. Rosić, *Privredni razvoj i privredni sistem Jugoslavije*, 372-374, 483-491; А. М. Vacić, *Jugoslavija i Evropa*, 79-80, 162-165; M.J. Calic, „The Beginning of the End...“, 73-75; Slobodan Antonijević „Platni bilans Jugoslavije i sistem ekonomskih odnosa sa inostranstvom“ *PSTK* 1975/4, 361-378.

³⁷ Љ. Димић, *Србија у Југославији*, 444-456; J. Lampe, *Yugoslavia as history*, 320-356; M.J. Calic, *A History of Yugoslavia*, 251-322; А. М. Vacić, *Jugoslavija i Evropa*, 191-194, 203-207.

измењеном климом, оптимизам и амбиције европејаца нашли су свој израз на Хашком самиту 1969. године. Хашки самит најавио је даљу интеграцију унутар ЕЕЗ кроз проширивање институционалног оквира, што је, између осталог, предвиђало и стварање монетарне уније и заједничке спољне политике.³⁸

Истовремено, Хашки самит је дао зелено светло и за преговоре о проширењу Заједнице. Премда су преговори вођени и раније, са Великом Британијом, Ирском, Данском и Норвешком, атмосфера након Хашког самита и поменута смена међу европским лидерима, омогућили су успешно окончање ових преговора. Проширење Заједнице са три нова члана завршено је 1973. г, пошто је Норвешка на референдуму одустала од чланства. На спољном плану, пријем нових чланова, нарочито Велике Британије, сталног члана Савета безбедности,³⁹ нуклеарне силе и водеће земље Комонвелта,⁴⁰ допринео је политичком утицају Заједнице. А на унутрашњем плану, Заједница је увећана новим тржиштима, како оним нових чланица, тако и тржиштима дела земаља Комонвелта, на које су проширени преференцијали, раније дати бившим колонијама земаља оснивача.⁴¹ Поред тога, Заједница је са Хитом добила још једног утицајног и проевропског лидера, који се залагао за даљу интеграцију и који је већ демонстрирао своју спремност за прављење компромиса. На ово треба додати да је прво успешно проширење будило наду код других европских земаља, које су прижељкивале чланство, чинећи их и вољнијим за прављење уступака у сарадњи са ЕЕЗ.⁴²

Међутим, нове чланице су и пре учлањења учествовале у раду на пројектима најављеним Хашким самитом. Када је реч о монетарној унији, она је остварена тек 1999.

³⁸ J. Gillingham, *European Integration*, 84-97; M. Gilbert *Surpassing Realism*, 111-123; Daniel Mockli, *European Foreign Policy during the Cold War. Heath, Brandt, Pompidou and the Dream of Political Unity*, (Лондон: I. B. Tauris, 2009), 17-38.

³⁹ Савет безбедности извршни је орган Уједињених Нација, организације створене 1945. г, састоји се од шест несталних и пет сталних чланова, које чине Велика Британија, Француска, Русија(раније Совјетски Савез), САД и Кина, Spencer C. Tucker (ур.), *Cold War. A Student Encyclopedia*, IV том (Оксфорд: ABC, СЛЮ, 2007), 2117-2125.

⁴⁰ Комонвелт је своје порекло водио од Британске Империје, а основи модерне организације постављени су Лондонском декларацијом 1949. г, којом је Комонвелт дефинисан као заједница суверених држава са британским монархом као главом организације, <https://thecommonwealth.org/about-us/history>, приступљено 13. септембра 2021.

⁴¹ Бившим колонијама у Африци су конвенцијом у Јаундеу, 1963. г, додељени нерципрочни трговински преференцијали у виду бесцаринског увоза за већину њихових производа, као и финансијска помоћ у привредном и друштвеном развоју; након британског чланства, 1975. г. донета је Прва конвенција у Ломи, којом је унапређени аранжман проширен на чланове Комонвелта у Африци, Карибима и Пацифику; David Phinnemore и Lee McGovan, *Dictionary of the European Union*, (Лондон: Europa Publications, 2005), 280-281, 423; ширење преференцијала је бринуло Југославију због страха од затварања ових тржишта за њене производе, услед већег везивања за ЕЕЗ; Petar Dragišić, „Jugoslovenski pogledi...“, 157-158.

⁴² M. Gilbert *Surpassing Realism*, 123-128; D. Mockli, *European Foreign Policy during the Cold War*, 46-55.

г, али су важни кораци, премда, не увек, успешни, учињени и раније.⁴³ Оно што је инспирисало стварање монетарне уније, била је жеља за јачим повезивањем земаља чланица, као начина за постизање веће стабилности њихових економија, уз већи степен самосталности у односу на САД, што је било од нарочитог значаја у времену када се гасио систем Бретон Вудса.⁴⁴ Истовремено, унија је виђена и као подразумевани део процеса развоја Заједнице, пре свега као једне економске организације, с тим да је Хашки самит поздрављао и њену политичку страну. Међутим, главни напори на овом плану су током 70-их, због економске кризе, били усмерени на одржавање вредности националних валута, и у ту сврху се експериментисало са неколико механизма. Први покушаји су били са „тунелом“ и „змијом“, где је успостављен фиксан курс између европских валута, које су потом заједнички флукутирале у односу на долар, међутим ови покушаји су оманули, пошто европске валуте нису успевале да одржавају паритет са немачком марком, као најјачом валутом у систему. Нови покушај, који се показао успешнијим, био је Европски монетарни систем (EMS), створен 1979. г, који је дозволио ограничено међусобно флукутирање курсева валута чланица, али је сада пружана и финансијска помоћ угроженим валутама.⁴⁵

Исте године дошло је до још једног важног догађаја за унутрашњи развој Заједнице, а то су били избори за Европски парламент. Иако су овлашћења Парламента била мала, због чега су његови чланови до тада делегирани од стране националних парламената, увођење избора посланика водило је демократизацији европских институција, док је наредни период забележио ширење ингеренција Парламента. Далеко већи значај имао је Европски савет, који је настао формализацијом састанака лидера чланица, који је постао најважнији орган власти Заједнице.⁴⁶

Сличним током кретао се и развој заједничке спољне политике. Крајњи циљ овог пројекта било је признавање Заједнице као ентитета у међународним односима, што је

⁴³ Економска и монетарна унија (EMU), одређена је на Хашком самиту као циљ који је требало достићи до 1980. г, али су економске и политичке неприлике одложиле њено стварање до 1999, када је у оквиру монетарне уније основана Европска централна банка и успостављен евро као заједничка валута у Европској Унији, D. Phinnemore и L. McGowan, *Dictionary of the European Union*, 130-132.

⁴⁴ Систем успостављен међународним договором у Бретон Вудсу, 1944. г, увео је конвертибилност валута, са чврстим курсевима, успоставивши долар као резервну валуту, због чега је стабилност система почивала на снази долара, односно његовом паритету према злату; S. C. Tucker (ур.), *Cold War. A Student Encyclopedia*, I том, 319-321.

⁴⁵ J. Gillingham, *European Integration*, 133-134, 269-278; M. Gilbert *Surpassing Realism*, 128-133, 138-145; N. Piers Ludlow, *Roy Jenkins and the European Commission Presidency, 1976-1980. At the Heart of Europe*, (Лондон: Palgrave Macmillan, 2016), 113-139.

⁴⁶ J. Gillingham, *European Integration*, 132-133; M. Gilbert *Surpassing Realism*, 136-138, 148-150; N. P. Ludlow, *Roy Jenkins*, 179-185.

истовремено требало да доведе до превазилажења уских, националних интереса, у корист интереса читаве Заједнице. Када је реч о институционалним оквирима овог питања, они су се кретали између два концепта, између стварања посебних органа Заједнице који би водили спољну политику и употребе Заједнице као форума за лидере земаља чланица, а током 70-их година, превагу је имао потоњи концепт. Премда је ЕЕЗ успела да се, у овом периоду, избори за своју позицију у међународним односима, и тиме што је, између осталог, осигурала себи равноправно место на самитима Групе седморице,⁴⁷ њен фокус је, ипак, био на европском континенту, што због његовог значаја, а што због могућности налажења заједничких интереса.⁴⁸

Један од главних тестова на овом пољу било је питање детанта. Наиме, детант је, поред свог светског контекста, у којем је он био примирје између САД и СССР, оличено у ограничавању трке у наоружању, имао и свој европски моменат, чему пажњу посвећују новија истраживања.⁴⁹ Реч је била о процесу смањивања тензија између западне и источне Европе, кроз развијање међусобних контаката, пре свега економске и културне природе, спорадичних током 60-тих, а све интензивнијих од наредне деценије. На ове контакте надовезивале су се и политичке иницијативе као што је била источна политика Вилија Бранта или политика коегзистенције Никите Хрушчова, које су, као додирне тачке, имале гаранцију мира у Европи и омогућавање међусобне сарадње, упркос блоковској подели. Тест се састојао у формулисању интереса Заједнице и борби за њихово остваривање, у околностима где је детант посматран као ствар суперсила, што је чинило тешким да се европски глас уопште чује, а нарочито, ако није био у хору са гласовима суперсила.⁵⁰

У таквим околностима реализована је Конференција о европској безбедности и сарадњи у Хелсинкију.⁵¹ Европски оквир конференције омогућио је ЕЕЗ да се њени

⁴⁷ Група седморице (Г7) је оформљена 1976. г. као економски и политички форум лидера неких од економски најмоћнијих земаља света, чланови су били Велика Британија, Француска, СР Немачка, Италија, Јапан, Канада и САД; D. Mockli, *European Foreign Policy during the Cold War*, 313-315.

⁴⁸ M. Gilbert *Surpassing Realism*, 133-137; D. Mockli, *European Foreign Policy during the Cold War*, 56-57; N. P. Ludlow, *Roy Jenkins*, 102-113; Giuliano Garavini, „Foreign Policy beyond the Nation-State...“, 190-208.

⁴⁹ Преглед литературе и објашњење контекста европског детанта у Gottfrid Niedhart „East-West Conflict: Short Cold War and Long Detente. An Essay on Terminology and Periodization“ *The Long Detente. Changing Concepts of Security and Cooperation in Europe 1950s-1980s*, ур. Oliver Bange и Poul Villaume (Будимпешта: Central European University Press, 2017), 19-30.

⁵⁰ Oliver Bange и Poul Villaume, „Introduction“ у, *The Long Détente*, ур. O. Bange и P. Villaume, 1-8; Werner D. Lippert, „European Long-Term Investments in Detante, The Implications of East-West Economic Cooperation“ у *The Long Détente*, ур. O. Bange и P. Villaume, 77-93.

⁵¹ Конференција је трајала од 1973. до 1975. у њеном раду учествовале су европске државе, Канада и САД, а расправљана су питања у области политике, безбедности, економије, културе и људских права, што је резултирало доношењем завршног акта, којим су прописани међународни стандарди у поменути

ставови гласније чују, док им је формулација, која није стриктно пратила блоковску поделу, донела подршку неутралних земаља учесница. Њен главни допринос састојао се у усвајању одлука које су се односиле на подстицање економске сарадње и заштите људских права. Ове одлуке биле су духу јачања контаката између источне и западне Европе, и предвиђале су, између осталог, слободу кретања преко граница, информисања и изражавања, односно онога што је у совјетском блоку довођено у везу са дисидентским понашањем. Међутим, прихватање ових одлука, Совјетски Савез је условљавао признавањем источноевропских граница, чему су се противиле САД, сматрајући поштовање људских права недовољном компензацијом, док су се економској сарадњи чак и противиле. Ипак ЕЕЗ се изборила за усвајање спорних одлука, пошто је за границе донето компромисно решење, по којем су оне биле признате, али је остављена могућност њиховог споразумног мењања. Премда се нису све одлуке материјализовале у првим годинама након Конференције, оне јесу понудиле правац развоја за читав континент, које су многе земље, укључујући и Југославију, следиле у наредном периоду, а који је неке од њих водио чланству у Европској Заједници, односно потоњој Европској Унији.⁵²

Други важан моменат у европској спољној политици било је Медитеранско питање. Реч је била о низу кризних ситуација у јужној Европи и на Леванту, које, премда нису биле у непосредној вези, јесу испољавале одређене сличности, због чега их је ЕЕЗ третирао у истом контексту, с тим да су се приступи разликовали. Циљеви Заједнице, остали су непромењени у односу на остала спољнополитичка питања, а обухватили су успостављање стабилности у региону, уз јачање европског утицаја и демонстрирање јединства Заједнице. У случају Леванта политика Заједнице је оманула. Иако је наишла на одређену подршку арапске стране, која је и тражила укључивање ЕЕЗ, и то као целине, ЕЕЗ није имала подршку САД, које су се противиле мешању ЕЕЗ, бранећи јој да било учествује у текућим преговорима између арапских држава и Израела, било да води сопствене.⁵³

Када је реч о јужној Европи, медитеранско питање се односило на пад диктаторских режима у Грчкој, Португалу, и Шпанији, средином 70-их година, или прецизније, на опасност од грађанских ратова и успостављање просовјетских власти.

областима, и оформљено тело за праћење његовог спровођења; S. C. Tucker (ур.), *Cold War. A Student Encyclopedia*, IV том, 1798-1799.

⁵² M. Gilbert *Surpassing Realism*, 127; D. Mockli, *European Foreign Policy during the Cold War*, 64-68, 99-139; Oliver Bange, „No End to “Political Ideological Diversion” The Stasi Perspective as Circumstantial Evidence for a Long Détente“, у *The Long Détente*, ур. O. Bange и P. Villeneuve, 97-125.

⁵³ M. Gilbert *Surpassing Realism*, 134-136; D. Mockli, *European Foreign Policy during the Cold War*, 68-78, 184-208, 225-230.

Интереси ЕЕЗ и САД су се у овом случају поклопили, а састојали су се у спречавању сукоба, јачању демократије и очувању ових земаља у западном блоку. Међутим, Заједница је била у повољнијој преговарачкој позицији у односу на САД. Наиме, Заједница се мање компромитовала сарадњом са свргнутим властима, а што је било још важније, она је представљала идеал ка коме су стремиле нове власти у поменутиим државама, како у смислу успостављања државног уређења налик европском, тако и у смислу стицања европског чланства. Због тога, Заједници је препуштена водећа улога у решавању овог питања, при чему је потенцијално чланство у Заједници било најважнија компонента у њеном приступу јужној Европи. Са једне стране, преговори о чланству нудили су одличан оквир за усмеравање политичких, друштвених и економских промена у овим земљама. Али на другој страни, чланство је било и обећање боље будућности зарад које је требало издржати искушења која је доносила транзиција. Ипак деловање Заједнице се није сводио само на условљавање и обећавање, већ је укључивало и економску помоћ, преко потребну економијама које су из полуаутархије прелазиле на тржишни модел. Ове земље постале су чланице ЕЕЗ 80-их година, успевши и да смање разлику у развоју у односу на западну Европу, чиме су постале успешно поглавље у историји Заједнице.⁵⁴

У прелому разматраних процеса текао је и развој односа између ЕЕЗ и Југославије. Ови односи су званично успостављени, тек 1968. г, отварањем дипломатских представништава на нивоу Заједнице. Разлог оваквог кашњења били су резервисаност и неповерење на југословенској страни, односно унутрашњи сукоби на страни Заједнице. Међутим, крајем 60-тих, обе стране добијају подстицаје за превазилажење поменутих тешкоћа. У случају Југославије, покретач је била реформа 1965. г. и последично отварање југословенског тржишта, што је захтевало и регулисање економских односа са једним од најзначајнијих економских партнера, односно ЕЕЗ. Последице реформе, у комбинацији са јачањем совјетског притиска, нарочито након совјетске интервенције у Чехословачкој, 1968. г, смештале су Југославију у источноевропски и медитерански контекст, чиме је порасла њена важност за Заједницу, али су истовремено одређивале и европски приступ према њој.⁵⁵

⁵⁴ М. Gilbert *Surpassing Realism*, 164-169; P. Ludlow, *Roy Jenkins*, 143-156; Alfred Tovas „The Southern European Economies and European Integration“ у *Southern Europe and the Making of European Union 1945-1980s* ур. Antonio Costa Pinto и Nuno Severiano Teixeira, (Нјујорк: Columbia University Press, 2002), 159-181; Geoffrey Pridham „European Integration and Democratic Consolidation in Southern Europe“ у *Southern Europe and the Making of European Union 1945-1980s*, ур. А. С. Pinto и N. S. Teixeira 183-207.

⁵⁵ В. Zaccaria, *The EEC's Yugoslav Policy*, 13-29; Исти, „Assessing Yugoslavia's Place...“, 67-69; В. Radeljić, „Questionable Relationship...“, 123-125; I. Obadić, „A troubled relationship...“, 334-340; P. Dragišić,

Наиме, Заједница је приступ Југославији обликовала у оквиру Медитеранског питања. Разлог томе били су европски страхови од немира у Југославији услед економске кризе али и очекиване Титове смрти, што је могло имати тешких реперкусија, како по спољнополитичку позицију Југославије, тако и на њен опстанак, што је даље доводило у питање стабилност читавог региона. Стога су акције Заједнице ишле за очувањем стабилности постојећег стања, а истовремено су подстицале проевропско расположење у Југославији. За разлику од случаја других медитеранских земаља, Заједница није могла у својој југословенској политици да употреби адут чланства, пошто се оно противило југословенској несврстаној политици, али је имало и одређену економску мотивацију.⁵⁶ Из тог разлога нису долазиле у обзир ни чисто политичке иницијативе, због чега су дипломатски односи били, првенствено, обликовани економијом.⁵⁷

Упркос томе што су обе стране имале интереса за интензивирање економске сарадње, могућности су се показале ограниченим. Иако се ЕЕЗ залагала за давање што повољнијег положаја Југославији у трговинској размени, и премда је то, начелно, било прихваћено, када су почели преговори око конкретних производа којима је требало дати олакшице при увозу, преовладали су национални интереси, пошто су чланице желеле да заштите сопствене произвођаче. Стога су олакшице, које је Југославија добила трговинским споразумима 1970, 1973 и 1980. г, биле недовољне за поправљање југословенског трговинског биланса, премда се поред ових олакшица, Југославија користила и олакшицама које је ЕЕЗ дала ЗУР, у оквиру преговора вођених у оквиру ГАТТ,⁵⁸ о чему ће речи бити касније.⁵⁹

„Jugoslovenski pogledi...“, 154-158; Panos Tsakaloyannis, „The politics and economics...“, 31-36; P. F. R. Artisien и S. Holt „Yugoslavia and the E.C.C. in the 1970s“, 357-358; „Југославија и Европска економска заједница“ *Југославија и Европска заједница*, 169-181; „Информација у вези одлуке Савезног Извршног већа о акретитовању представника СФРЈ при ЕЕЗ“ *Југославија и Европска заједница*, 182-187.

⁵⁶ Југославија је била противна и чланству у ЕФТА, што је имало мању политичку тежину, пошто су се међу чланицама налазиле и неутралне земље као што су биле Аустрија и Швајцарска, стога је као разлог навођен и неповољан положај у којем би се нашли југословенски произвођачи на заједничком, бесцаринском тржишту са развијенијим земљама, што се чини још озбиљнијим у случају ЕЕЗ; Вођо Novoselac, „Jugoslavija i evropsko udruženje slobodne trgovine (EFTA)“ *PSTK* 1968/2: 158-160.

⁵⁷ B. Zaccaria, *The EEC's Yugoslav Policy*, 30-46, 58-64; Исти, „Assessing Yugoslavia's Place...“, 67-69; Panos Tsakaloyannis, „The politics and economics...“, 31-36.

⁵⁸ ГАТТ (General Agreement on Tariffs and Trade) је био међународни договор о либерализацији спољнотрговинских система, кроз смањивање царина и нецаринских баријера, настао 1947. г, док је у наредном периоду био дограђиван кроз неколико рунди преговора и увећање броја потписница, његовом реорганизацијом, 1994, настала је Светска трговинска организација; S. C. Tucker (ур.), *Cold War. A Student Encyclopedia*, II том, 776-778.

⁵⁹ B. Zaccaria, *The EEC's Yugoslav Policy*, 46-72, 159-169; I. Obadić, „A troubled relationship...“, 340-344; P. Tsakaloyannis, „The politics and economics...“, 36-52; P. F. R. Artisien и S. Holt „Yugoslavia and the E.C.C. in the 1970s“, 356-364, 367-369; „Извештај о завршеним преговорима СФРЈ са Европском Економском

Иако је Југославија постајала економски све зависнија од Заједнице, изгледало је као да се Заједница није приближила осигурању својих интереса. Економска ситуација се погоршавала, као и Титово здравствено стање. У таквим околностима, Заједници је од Југославије стигао захтев за политичким гаранцијама. Премда је давање ових гаранција било противно принципима којима је вођена дотадашња политика обе стране, уступак је, ипак, учињен потписивањем декларације 1976. г. у Београду. Главни текст декларације се односио на најаву даље међусобне сарадње, а жељена гаранција се налазила у дефинисању Југославије у овом документу као „несврстане, европске и медитеранске државе и члана групе 77“, што је ЕЕЗ гарантовала својим потписом.⁶⁰

Заједницом“, *Југославија и Европска заједница*, 250-266; „Информација о новом Трговинском споразуму СФРЈ – Европска Економска Заједница и о Споразуму о памучном текстилу СФРЈ-ЕЕЗ“, *Југославија и Европска заједница*, 330-331; „Информација југословенске делегације за преговоре СФРЈ – ЕЕЗ о новом Споразуму, о разговорима који су вођени 25-26. јануара 1980. године у Брислу“, *Југославија и Европска заједница*, 414-418.

⁶⁰ В. Zaccaria, *The EEC's Yugoslav Policy*, 100-127; Исти, „Assessing Yugoslavia's Place...“, 71-83; I. Obadić, „A troubled relationship...“, 342; P. Tsakaloyannis, „The politics and economics...“ 39-40; P. F. R. Artisien и S. Holt „Yugoslavia and the E.C.C. in the 1970s“, 367; „Задња верзија Заједничке изјаве“, *Југославија и Европска заједница*, 360-362.

Систем и одлике југословенске спољне трговине 1968-1980.

Карактер развоја југословенске привреде у другој половини двадесетог века, био је одређен економском политиком вођеном у послератним годинама. Једна од главних одлика ове политике биле су њене аутархичне тенденције, које су ишле за постизањем независности домаћег од светског тржишта, кроз супституцију увоза сопственом производњом. Ово је, између осталог, значило давање приоритета прерађивачкој индустрији, што је, услед скромних средстава којима је Југославија располагала, резултирало заостајањем осталих привредних града, од чега је посебну важност имало заостајање базичне индустрије. Како је форсирање производње готових производа прерасло домаћу производњу сировина и репроматеријала, потребна роба потражена је у увозу, чиме је политика супституције оманула. Ипак, испрва се чинило да је била донета исправна одлука, пошто су цене сировина, у послератним годинама, биле ниске. Међутим, поменута политика вршила је утицај и на однос према извозу. У околностима где је фокус био на домаћем тржишту, чије су потребе обликовале производњу, извоз је био посматран као додатна, и не нарочито важна активност, а отуда је дошло до стварања теорије о капиларном извозу. Основа ове теорије је била да је југословенски извоз увек могао да себи осигура пласман, због свог малог обима, док је додатни подстицај теорији давало окретање Југославије према тржиштима земаља у развоју, за која се веровало да су поседовала могућности за неограничену експанзију југословенског извоза. Поред тога, размена са ЗУР, јачала је и постојећу производну оријентацију, јер је била вођена жељом афирмације Југославије као извознице готових производа и опреме, односно као партнера у њиховој индустријализацији. Реформски процеси током 60-их и 70-их година нису успели да поменуте тенденције битније измене, шта више, неке од уведених мера су их снажиле. Примери су укључивали либерализацију увоза, која је олакшала набавке сировина на страним тржиштима, док је пораст цена на домаћем тржишту нудио могућност већег добитка у односу на извоз.⁶¹

Сам извоз, стимулисан је кроз промене у девизној политици, које је требало да олакшају приступ и располагање девизним средствима. Пре реформе, сва предузећа су

⁶¹ M.J. Calic, *A History of Yugoslavia*, 208-210; J. Lampe, *Yugoslavia as history*, 265-274; N. Čobeljić и I. Rosić, *Privredni razvoj i privredni sistem Jugoslavije*, 82-85, 229-233, 271-277, 374-377; Miro Mastnak „Uticaj industrijalizacije na dinamiku i strukturu spoljne trgovine zemalja u razvoju“ *PSTK* 1968/2: 164-173; Dušan Anakioski „Realizacija ciljeva privredne reforme na području ekonomskih odnosa sa inostranstvom“ *PSTK* 1969/4, 405-424; Dušan Anakioski, „Razvoj ekonomskih odnosa sa inostranstvom“ *PSTK* 1971/3: 304-324; Srbislav Todorović, „Struktura promene jugoslovenske spoljne trgovine i njeni opredelitelji“ *PSTK* 1973/3: 253-272.

била у обавези да зарађена девизна средства продају Народној банци за динаре, док би за потребе плаћања увоза, девизе куповали, и то по другачијем курсу. Након реформе, ова обавеза је замењена обавезним полагањем девиза на девизне рачуне у домаћим банкама, које су могле бити коришћене само за плаћања ван земље, с тим да је примењивана ретенциона квота, односно обавезна продаја дела зарађених девиза Народној банци. Међутим, предузећа која су више од половине своје производње извозила, могла су да целокупну зараду искористе за увоз њима потребне опреме и репроматеријала. Ипак, ни ова мера није успела да реши оскудицу девиза, тако да је омогућено и задуживање предузећа у иностранству.⁶²

Поред овога, уведена је и пореска олакшица од 3% за извоз у ЗУР, али главна мера за стимулисање извоза у ове земље било је његово кредитирање. Давање кредита за извоз су првенствено вршила предузећа која су и обављала извоз, а 1978. г. основана је Југословенска банка за међународну економску сарадњу, која је поред кредитирања вршила и праћење страних тржишта. Банка је део средстава добијала од Народне банке, а део је обезбеђивала својим пословањем.⁶³

Међутим, када је реч о извозу, привредна реформа није успела да га учини конкурентнијим. О проблемима производње и њених трошкова биће рећи касније, а овде се треба осврнути на фискалну политику Југославије. Оно што је југословенске производе чинило скупљим од оних произведених у ЕЕЗ, били су и порески намети који су обрачунавани на процентуално већем делу зараде. Премда су они реформом били смањени, ово смањење је делом извршено у корист доприноса, који су уплаћивани друштвеној заједници у којој је предузеће пословало, а чија је уплата била неизбежна, без обзира на остварене резултате у пословању. У категорију давања, чија висина није много зависила од рентабилности пословања, била је и отплата кредита, пошто је мала акумулација значила да су се средства за инвестиције стварала, углавном, позајмицама. А посебна давања чинили су порези намењени реализацији капиталних државних пројеката, што је стварало ситуације, где је једно предузеће од својих средстава плаћало инвестиције другог чије је пословање оцењено као капитални пројекат, а са којим је могло да нема никакве везе, док је сопствене покривало кредитима. Процењивано је да су поменута давања чинила у просеку и више од 10 % продајне цене, на шта су се

⁶² М. Aleksić, М. Unković, *Međunarodna trgovinska politika*, 253-257.

⁶³ *Исто*, 263, 281-284.

надовезивали већ високи трошкови производње, и у случају извоза, царине и порески намети земље увознице.⁶⁴

У случају увоза, реформа је донела класификацију артикала у пет група, означених скраћеницама. Прва група имала је ознаку ЛБ, која се односила на слободан увоз, и обухватала је производе који су се могли увозити без ограничења, с тим да је пре увоза, као и за све групе, полагао депозит који је требало да гарантује солвентност домаћег предузећа које је вршило увоз. Друга група означена је као ЛБО, у значењу условно слободног увоза, у којој су се артикли могли слободно увозити из неклириншког подручја, након што би се увезла количина предвиђена клирингом. Наредне групе предвиђале су лимит на укупан увоз, који је или изражаван са ДК, као увоз у оквиру девизног контингента, где је одређивана максимална девизна вредност, односно са ГДК, као увоз у оквиру глобалне девизне квоте, или са РК, као увоз у оквиру робног контингента, где је одређивана укупна количина и земља из које је вршен увоз. У случају ових група договором република одређиване су савезне квоте за увоз и њихов распоред по републикама. Посебна група била је означена са Д, а обухватала је увоз уз дозволу, у којој су се налазили производи као што је било оружје, и за чији увоз је била потребна специјална дозвола савезних власти.⁶⁵

Ипак, расподела девизних квота по републикама није имала утицаја само на увоз, за који је одређивана, већ и на робне токове у извозу и на домаћем тржишту. Ово је била последица везивања вредности увоза за извоз, мотивисаног жељом за смањивањем дефицита, премда је ово подстакло извоз, имало је негативних ефеката по снабдевеност југословенског тржишта. Како су произвођачи били мотивисани да извозом стварају девизна средства, неопходна за увоз инвестиционих добара од којих је зависила њихова производња, они су мање водили рачуна о потребама домаћег тржишта, тако да су извожени дефицитарни производи, некад и по нерентабилним ценама. Иако је била реч о појави која се могла посматрати на нивоу појединачног произвођача, услед девизних квота, појава је нарочито била видљива на робним токовима између република. А у случају међурепубличке размене на ову појаву надовезивало се и давање предности страном увозу, у односу на увоз из других република. Овакво понашање република је било нарочито заступљено у енергетици, тако што су републике, које нису располагале

⁶⁴ Slavko Lukas „Neki problemi uklapanja jugoslovenske industrije u međunarodnu podelu rada“ *NT* 1969/5: 234-237.

⁶⁵ Трговина војном опремом вршена је преко Војног сервиса и није подлегала наведеним прописима; ова трговина није обухваћена овим радом; М. Aleksić, М. Unković, *Međunarodna trgovinska politika*, 258-262, 309.

значајним изворима угља, предност у производњи енергије давале увозној нафти, премда је то била скупља опција. Неоспорно је да је ово био пример стављања републичких интереса изнад савезних, али треба имати у виду, да је у овом случају, део кривице био и на републикама које су извозиле угаљ, а које су због давања предности сопственим потрошачима и већ поменутих девиних квота, испоруке другим републикама чиниле непоузданим. На тај начин је створен још један механизам који је угрожавао јединство југословенског тржишта.⁶⁶

Премда је реформа учинила увоз слободнијим, економисти су се залагали за његову даљу либерализацију, наводећи да је ограничавање спречавало деловање тржишних закона, што је заузврат онемогућавало несметано одвијање производње и њено планирање. Главни аргумент било је то што је увозни режим одређиван на основу платних биланса, тако да су под удар долазили производи са највећим дефицитом у размени, односно инвестициона добра, при чему су биле занемариване потребе производње.⁶⁷

Као и у политици цена, и у случају увоза, одмицањем реформе, приметна је била тенденција повећања државне контроле, кроз пораст удела контролисаног и рестриктивног увоза. Ни овог пута, донесене мере нису имале жељеног ефекта, а један од разлога, у овом случају, лежао је у њиховом отежаном спровођењу услед злоупотреба. Тако су ограничења у увозу одређених група производа заобилажена погрешном класификацијом приликом царинења, где су производи намерно били завођени у погрешну групу, уколико је за ту групу примењиван слободнији режим увоза. Али, манипулације у књижењу робе и пријавама о пословању ишле су и даље, тако су обухватале и вредност и учеснике робне размене, чиме је заобилажена наплата пореза и других давања, као и закони који су одређивали ко се може бавити спољнотрговинским пословима. О размерама ових злоупотреба сведочио је постојање радника задужених за тражење пропуста у законској регулативи, којима су предузећа, чак, исплаћивала новчану надокнаду у висини казне, коју би им изrekli државни органи. Насупрот делатности поменутих „стручњака за законску регулативу“, део прекршаја приписан је нестручности и необавештености људи који су водили пословање у предузећима.⁶⁸

⁶⁶ „Neki problemi u obezbeđivanju jedinstva jugoslovenskog tržišta“, *NT* 1979/2: 62-71.

⁶⁷ Slobodan Antonijević „Dosadašnje tendencije u spoljnotrgovinskim odnosima Jugoslavije“ *PSTK* 1970/3: 252-271.

⁶⁸ Srblav Todorović, „Struktura promene jugoslovenske spoljne trgovine i njeni opredelitelji“, 253-272; Milan Andrić „Kako suzbijati nezakonite pojave? Povrede propisa u poslovanju spoljnotrgovinskih OUR“ *NT* 1977/7, 309-312.

Привредна реформа донела је и смањивање просечне царинске стопе са 23 на 11 процената. Ова царинска стопа примењивана је у размени са земљама са којима је Југославија имала трговински споразум који је садржао преференцијалну клаузулу, односно клаузулу о најповлашћенијој нацији, док је за остале земље примењивана стопа од 70 процената. Треба поменути и да је наплата царине у послератној Југославији уведена тек 1961. г, и то, како су југословенски стручњаци истицали, не као протекционистичка мера, већ као механизам за усклађивање светских и домаћих цена. Увођење царинске тарифе и одређивање њене вредности било је условљено чланством Југославије у ГАТТ, од 1959. г. придруженим, а 1966.г пуноправним.⁶⁹

Битна модификација спољнотрговинског система извршена је седамдесетих година, када је уведен принцип друштвеног договарања, чиме су предузећа која су наступала на истом тржишту била у обавези да кроз договор дефинишу заједнички наступ на том тржишту. Поменута мера била је донета у циљу решавања проблема уситњености спољнотрговинског пословања, а ову уситњеност илустровао је податак да се, 1972. г, пословима спољне трговине, у Југославији, бавило око 1600 предузећа, док је у читавој источној Европи било свега 358 оваквих предузећа. Иако донесена са намером повећања конкурентности на страним тржиштима, мера је имала нежељене последице по домаће тржиште и производњу, доприневши стварању монопола, док је њена ефикасност била угрожена неадекватним механизмима за контролу испуњавања договора.⁷⁰

Поред овога, постојао је посебан трговински режим за погранична подручја. Реч је о малограничном робном промету, који је био регулисан споразумима са суседним државама. Ови споразуми потписани су са Италијом 1955, са Бугарском 1963, са Мађарском 1967. и Румунијом 1971. године. Са Грчком није закључен споразум, док је са Аустријом закључен споразум о размени робе на сајмовима у пограничним градовима. Споразумима са социјалистичким земљама регулисана је величина подручја на које су се они односили и одређене су робне листе по којима је вршена размена; оно што треба напоменути јесте да се ова размена одвијала у доларима, што није био случај са остатком робне размене између ових земаља. Док обим размене са Бугарском и Румунијом није прелазео ни милион долара, укупна размена са Мађарском достигала је

⁶⁹ М. Алексић, М. Ункович, *Међународна трговинска политика*, 264-269.

⁷⁰ М. Алексић, М. Ункович, *Међународна трговинска политика*, 258-262, 293; Драгоје Жарковић, „Актuelни економски проблеми нашег друштва“ *NT* 1975/8-9: 367-371.

годишње и преко 17 милиона долара.⁷¹ Југословенска страна извозила је пиво, козметику, текстил и вршила послове дораде, док су са мађарске стране увозени текстил, затим пољопривредно-прехрамбени производи, керамика и стакло. Међутим највећи обим имала је малогранична размена са Италијом, која је 1977. г. износила око 70 милиона долара. Ипак, ова размена је била неповољна за Југославију, како због значајног дефицита, 1977. г износио је више од 15 милиона долара, тако и због њене структуре. У југословенском извозу, са више од 70 % удела, доминирали су пољопривредни производи, првенствено месо, док су у увозу из Италије првобитно доминирали опрема и репроматеријал, да би, крајем 70-их, то место припало роби широке потрошње.⁷²

Када је реч о модалитетима економске сарадње са Италијом треба поменути и постојање слободне индустријске зоне. Слободне индустријске зоне у свету представљале су готово бесцаринска подручја, ослобођена и других рестрикција које су важиле у земљама на чијој територији су осниване, а у којима се одвијала индустријска производња; у посматраном периоду постојале су у Хонгконгу, Масану и Шанону. Оваква зона у пограничном подручју између Југославије и Италије створена је споразумом у Осиму 1975. године. Подручје је било изузето од југословенских и италијанских прописа о пословању, укључујући и регулисање спољне трговине. Међутим, приликом размене између Зоне и Југославије, односно Италије, обе земље су размену третирали као да се врши са трећим земљама, у погледу опорезивања и царинења, а овакав третман имала је и размена са ЕЕЗ. Делатност предузећа која су радила у Зони требало је да чини прерада, без тешке индустрије, због ограниченог простора, али нарочито због жеље да се избегне загађење, где је посебан нагласак стављен на очување чистоће подземних вода, којима је вршено снабдевање Трста. Основни циљеви Зоне били су продубљивање сарадње две земље, али и олакшано упознавање југословенских произвођача са савременом технологијом. Ипак, због потреба доношења детаљнијих регулатива, Зона није заживела до краја 70-их година.⁷³

Поред домаћег спољнотрговинског система, на токове југословенске трговине утицале су и карактеристике економског подручја са којим је вршена размена. Међутим, у посматраном периоду категоризација ових подручја у периодици није била доследна,

⁷¹ Вредност преузета из Милајло Аџимовић „Малогранични робни промет“, *NT* 1980/3: 177.

⁷² Милајло Аџимовић „Малогранични робни промет“, *NT* 1980/3: 176-179; Милајло Аџимовић, „Међународна правна основа малограничног промета са суседним земљама“, *NT* 1980/5: 295-296.

⁷³ Милајло Аџимовић „Слободна индустријска југословенско-италијанска зона“, *NT* 1980/11: 523-527.

тако је подела вршена на клириншко и конвертибилно подручје, затим на западне, развијене земље, социјалистичке и земље у развоју, док је подела вршена и на основу званичних економских групација на земље OECD, СЕВ и Г77, с тим да су се у каснијем периоду уместо OECD,⁷⁴ као групације, у анализама посматрале ЕЕЗ и ЕФТА. Категоризација, која је одабрана у раду, заснована је на групама земаља, са којима је Југославија имала односе дефинисане на нивоу читаве групе, при чему је робна размена са свим земљама у оквиру једне групе пратила одређене оквири и модалитете специфичне за ту групу.

Табела бр.1. Удео робне размене по групама земаља у односу на укупну робну размену Југославије у периоду 1968-1980. године, у милијардама долара.

	ЕЕЗ		СЕВ ⁷⁵		ЕФТА		Г77 ⁷⁶		Остали		Укупно	
	\$	%	\$	%	\$	%	\$	%	\$	%	\$	%
1968	1,0	34,4	0,9	30,1	0,4	13,5	0,3	10,9	0,4	11,1	3,1	100
1969	1,3	36,3	0,9	26,5	0,5	15,3	0,4	12,3	0,3	9,6	3,6	100
1970	1,7	37,3	1,1	24,7	0,8	16,7	0,5	11,0	0,5	10,2	4,5	100
1971	1,7	34,6	1,4	28,3	0,8	16,1	0,5	10,3	0,5	10,7	5,1	100
1972	1,9	35,3	1,6	28,8	0,9	15,6	0,5	9,2	0,6	11,1	5,5	100
1973	2,9	39,8	2,0	27,2	0,6	8,9	0,9	12,8	0,8	11,3	7,4	100
1974	4,0	35,7	3,1	27,8	1,0	8,6	1,8	16,2	1,3	11,7	11,3	100
1975	4,1	34,8	3,7	31,6	0,8	7,0	1,9	16,0	1,2	10,6	11,8	100
1976	4,2	34,3	4,2	34,1	0,7	5,8	2,0	16,1	1,2	9,6	12,2	100
1977	5,2	34,9	4,8	32,0	0,9	5,8	2,5	16,8	1,6	10,5	14,9	100
1978	5,1	32,8	5,2	33,5	1,1	6,8	2,6	16,3	1,6	10,5	15,6	100
1979	6,5	36,0	5,4	30,1	1,4	7,7	2,7	15,2	2,0	11,0	17,9	100
1980	7,3	30,1	8,4	34,9	1,6	6,8	4,2	17,7	2,4	10,1	24,0	100

Извор: *SSTJ za 1968. (1969), 20-23; za 1969. (1970), 22-25; za 1970. (1971), 22-25; za 1971. (1972), 21-24; za 1972. (1973), 21-26; za 1973. (1974), 21-26; za 1974. (1975), 22-27; za 1975. (1976), 22-25; za 1976. (1977), 22-25; za 1977. (1978), 22-25; za 1978. (1979), 22-25; za 1979. (1980), 22-25; za 1980. (1981), 22-25.*

⁷⁴ OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development), је форум развијених држава са демократским уређењем и тржишном економијом за економска питања, а настала је, 1961. г, реорганизацијом ОЕЕС (Organisation for European Economic Co-operation), којом је чланство у организацији отворила за ваневропске земље; S. C. Tucker (ур.), *Cold War. A Student Encyclopedia*, III том, 1545-1546.

⁷⁵ Из збира су искључене Куба, Монголија и Вијетнам, пошто је трговина са овим земљама урачуната у оквиру размене са Г77, ово је учињено у свим табелама.

⁷⁶ Из збира су искључене вредности робне размене са Румунијом и Бугарском, које су биле чланице Г77, пошто је трговина са овим земљама урачуната у робној размени са СЕВ, ово је учињено у свим табелама.

Доста сличности, када је реч о степену економског развоја и привредној структури, Југославија је имала са чланицама СЕВ.⁷⁷ Захваљујући томе, југословенски производи су били конкурентнији на њиховом, него на западном тржишту. Истовремено, југословенске извознике привлачиле су и више цене за готове производе, диктиране политиком стимулисања индустрије, нарочито у околностима када су највећи део размене чинили индустријски производи. Међутим, високе цене и застарела технологија, праћени слаби асортиманом и квалитетом, деловали су одбојно при увозу, на шта се надовезивала конкуренција произвођача са Запада, који су захваљујући квалитетнијим, а јефтинијим производима и кредитирањем, могли да понуде повољније услове за југословенске купце. Слика је била другачија при увозу сировина, где су дириговане цене поремећаје на светском тржишту, због нафтног удара, учиниле готово не приметним. Овакве прилике објашњавају готово инверзију у позицијама ЕЕЗ и СЕВ, у статистици извоза и увоза (видети табеле 2 и 3).⁷⁸

Поред економске структуре, на ток размене са СЕВ утицали су и економски аранжмани. Према се трговина одвијала на билатералној основи, пошто су са сваком земљом договоране робне листе, по којима је вршена размена клирингом, Југославија је, 1964. г, закључила споразум са читавом организацијом, који јој је омогућио да учествује у њеним саветовањима и интерним договорима, који су се односили на читав СЕВ. На тај начин, Југославија је успела да избегне чланство у блоку, а да притом себи обезбеди место на његовом тржишту. Али као главна препрека ширењу сарадње, показао се клиринг. Наиме, клиринг је подразумевао вредносно уједначену размену (в. табелу бр.4), што је на једној страни спречавало висок дефицит, али на другој страни, суфицит је мало значио Југославији, пошто он није био изражен у конвертибилном новцу, већ се могао користити само за увоз из СЕВ, за шта је интересовање било мало. Делом због ових непогодности, али и циљева привредне реформе, конкретно, због постизања конвертибилности динара, Југославија је напустила клириншки начин плаћања 1973. са Мађарском, а 1975. године са Пољском, Бугарском и Румунијом. Међутим, нестанак

⁷⁷ СЕВ (Савет за узајамну економску помоћ, рус. Совет экономической взаимопомощи) је настао, 1949. г, као организација за економску сарадњу социјалистичких држава, под вођством Совјетског Савеза, а у посматраном периоду, чланови организације били су још и Бугарска, Румунија, Мађарска, Чехословачка, ДР Немачка, Пољска, Монголија, Куба и Вијетнам; S. C. Tucker (ур.), *Cold War. A Student Encyclopedia*, I том, 461-463.

⁷⁸ Gojko Petrović „Povezanost interesa: Izvoz-proizvodnja-zaposlenost-standard“, *NT* 1968/2: 69-72; „Novi podsticaji spoljnotrgovinskoj razmeni. Rezime konstatacija i zaključaka Drugog savetovanja o spoljnoj trgovini sa predstavnicima Privredne komore Jugoslavije u inostranstvu“, *NT* 1978/3: 95-99.

клиринга и јачање економске сарадње између социјалистичких земаља и Заједнице, 70-их година, угрозили су позицију Југославије као посредника, пре свега у трансферу технологије, премда до краја деценије није дошло до значајнијег погоршања платног биланса са овим подручјем. Најважнији трговински партнери Југославије међу члановима СЕВ били су Совјетски Савез, Чехословачка и ДР Немачка.⁷⁹

Табела бр.2 Југословенски извоз по групама земаља 1968-1980. г. у милијардама долара

	ЕЕЗ		СЕВ		ЕФТА		Г77		Остали		Укупно	
	\$	%	\$	%	\$	%	\$	%	\$	%	\$	%
1968	0,3	27,9	0,4	34,4	0,2	12,7	0,2	13,6	0,1	11,5	1,3	100
1969	0,5	32,0	0,4	30,6	0,2	14,0	0,2	13,4	0,1	10,0	1,5	100
1970	0,5	32,9	0,5	32,1	0,2	14,4	0,2	11,7	0,1	8,9	1,7	100
1971	0,5	29,1	0,7	36,5	0,2	14,0	0,2	10,1	0,2	10,3	1,8	100
1972	0,7	30,5	0,8	35,1	0,3	15,0	0,2	8,1	0,2	11,2	2,2	100
1973	1,0	35,8	0,9	32,1	0,2	7,4	0,3	11,9	0,4	12,7	2,8	100
1974	1,0	27,3	1,4	38,1	0,3	7,3	0,6	14,8	0,5	12,4	3,8	100
1975	0,9	22,8	1,9	46,0	0,2	3,8	0,7	18,0	0,4	9,4	4,1	100
1976	1,3	27,2	2,0	41,6	0,2	3,9	0,8	16,4	0,5	10,9	4,9	100
1977	1,4	26,5	2,0	38,9	0,2	4,2	1,1	20,8	0,5	9,5	5,3	100
1978	1,3	23,0	2,4	42,0	0,2	4,4	1,1	19,3	0,6	11,3	5,7	100
1979	1,9	28,4	2,7	39,2	0,4	5,7	1,1	16,6	0,7	10,1	6,8	100
1980	2,2	24,6	4,0	44,3	0,4	4,6	1,6	17,8	0,8	8,6	9,0	100

Извор: *SSTJ za 1968. (1969), 20-23; za 1969. (1970), 22-25; za 1970. (1971), 22-25; za 1971. (1972), 21-24; za 1972. (1973), 21-26; za 1973. (1974), 21-26; za 1974. (1975), 22-27; za 1975. (1976), 22-25; za 1976. (1977), 22-25; za 1977. (1978), 22-25; za 1978. (1979), 22-25; za 1979. (1980), 22-25; za 1980. (1981), 22-25.*

Клиринг је коришћен као начин плаћања и у размени са ЗУР, при чему је, 70-их година, и овде дошло до његовог укидања, тако да је био примењиван још само са Албанијом, Алжиром, Авганистаном, Бразилом, Грчком и Ираком, што је са Совјетским Савезом, ДР Немачком, Чехословачком и Монголијом чинило укупно 10 држава клириншке зоне.⁸⁰

⁷⁹ М. Алексић и М. Унковић, *Међународна трговинска политика*, 100-101, 187; Олга Манић „Југословенска размена са земаљима чланицама СЕВ. Резултати, искуства, перспективе“ *PSTK 1974/2*: 146-148; Олга Манић „Стимуланти развоја трговине између Југославије и земаља-чланица СЕВ“ *PSTK 1975/2*: 171-178; Милисав Станковић „Новије тенденције у развоју платних односа између Југославије и земаља чланица СЕВ“ *NT 1975/3*: 130-134; „Нови подстицаји спољнотрговинској размени“ *NT 1978/3*: 97-98.

⁸⁰ Милисав Станковић „Новије тенденције у развоју платних односа...“, 130-134.

Робна размена са ЗУР била је посматрана као део југословенске политике несврстаности, у оквиру које се Југославија, између осталог, залагала и за међусобну сарадњу ванблоковских земаља, што је био и мотив да се Југославија, нађе међу оснивачима организације за економску сарадњу ЗУР, Г77.⁸¹ Ипак, у југословенском наступу на овим тржиштима преовлађивали су политички, а не економски интереси. Отуда је, између осталог, освајање нових тржишта била ствар престижа, а не дугорочног економског планирања, због чега је размена неретко била симболична и нестална. Упркос наглашавању политичког значаја ове сарадње, обим робне размене са овим земљама заостајао је за разменом са развијеним и социјалистичким земљама (в. табелу бр.1), док су проблеми у ширењу сарадње са ЗУР наликовали су онима у сарадњи са СЕВ, с тим да су били израженији. Наиме, и овде је клиринг наметао везивање извоза са увозом, али је маневарски простор био мањи, пошто је Југославија своје индустријске производе, који су чинили доминантан део њеног извоза на ово подручје, морала да мења за неколико артикала, најчешће из аграрног сектора, пошто је извоз ових земаља карактерисала монокултура и заступљеност сировина. Друга група проблема тичала се југословенске конкурентности, при чему је квалитет производа, можда имао и најмањи утицај. Потребе ЗУР су биле велике, али њихове платежне могућности мале, а напуштањем клиринга, ове земље тражиле су друге новчане олакшице за увоз, попут кредита или одложеног плаћања. Премда је Југославија, до 1972. г, доделила више од милијарду долара дугорочних кредита са каматом до 3%, првенствено за инвестициону градњу, њене кредитне могућности заостајале су за развијеним и социјалистичким земљама, према којима је и сама Југославија била у позицији дужника. А како се додељивање кредита вршило преко савезног Фонда за кредитирање и осигуравање извозних послова, поново су политички мотиви имали превагу над економским. Међутим, конкурентност је имала и своју нефинансијску страну. Пошто је велики део југословенског извоза на ово подручје чинила опрема, важан проблем било је сервисирање, пошто није постојала мрежа сервисних станица, док је и извоз резервних делова заостајао за потребама, што је највећим делом била последица лоше организације. Најзначајнији трговински партнери Југославије међу ЗУР биле су Индија, и Египат, са којима је Југославија, 1967. г, закључила преференцијални трипартитни

⁸¹ Г77 ЈЕ основало 77 земаља у развоју, 1964. г, као економску организацију за одбрану њихових интереса и заједничко наступање у другим међународним организацијама, иако је чланство проширено, у каснијем периоду, обухвативши земље Европе, Азије, Африке, Америчког континента и Океаније, назив организације није мењан; <https://www.g77.org/doc/>, приступљено 12. септембра 2021.

трговински споразум, а међу најзначајније трговинске партнере, крајем 70-их, сврставали су се и Ирак и Либија.⁸²

Табела бр.3 Југословенски извоз по групама земља 1968-1980. г. у милијардама долара

	ЕЕЗ		СЕВ		ЕФТА		Г77		Остали		Укупно	
	\$	%	\$	%	\$	%	\$	%	\$	%	\$	%
1968	0,7	39,1	0,5	27,0	0,2	14,1	1,2	9,0	0,2	10,8	1,8	100
1969	0,8	39,3	0,5	23,6	0,3	19,2	0,2	11,5	0,2	6,4	2,1	100
1970	1,1	39,9	0,6	20,5	0,5	18,1	0,3	10,6	0,3	11,0	2,9	100
1971	1,2	37,7	0,8	23,7	0,6	17,2	0,3	10,4	0,4	10,9	3,2	100
1972	1,2	38,5	0,8	24,5	0,5	16,1	0,3	9,9	0,3	10,9	3,2	100
1973	1,9	42,3	1,1	24,2	0,4	9,8	0,6	13,3	0,5	10,5	4,5	100
1974	3,0	39,9	1,7	22,5	0,7	9,3	1,3	16,9	0,8	11,3	7,5	100
1975	3,2	41,1	1,8	23,9	0,7	8,6	1,1	15,0	0,9	11,3	7,7	100
1976	2,9	39,0	2,1	29,2	0,5	7,1	1,2	15,8	0,6	8,8	7,4	100
1977	3,8	39,5	2,7	28,2	0,6	6,7	1,4	14,6	1,2	11,0	9,6	100
1978	3,8	38,3	2,9	28,8	0,8	8,2	1,5	14,6	1,0	10,1	10,0	100
1979	4,5	40,6	2,7	24,6	1,0	9,0	1,6	14,3	1,3	11,5	11,2	100
1980	5,1	34,1	4,4	29,3	1,2	8,1	2,6	17,6	1,6	10,9	15,1	100

Извор: *SSTJ za 1968. (1969), 20-23; za 1969. (1970), 22-25; za 1970. (1971), 22-25; za 1971. (1972), 21-24; za 1972. (1973), 21-26; za 1973. (1974), 21-26; za 1974. (1975), 22-27; za 1975. (1976), 22-25; za 1976. (1977), 22-25; za 1977. (1978), 22-25; za 1978. (1979), 22-25; za 1979. (1980), 22-25; za 1980. (1981), 22-25.*

Тржиште које се до 1973. г. налазило на трећем месту по обиму робне размене са Југославијом било је тржиште земаља чланица ЕФТА,⁸³ након чега је дошло до иступања Британије, Данске и Ирске из ове организације. Пошто чланице ЕФТА нису водиле заједничку трговинску политику према трећим земљама, односи са њима су регулисани на билатералној основи. Тако је Југославија имала закључене трговинске уговоре са

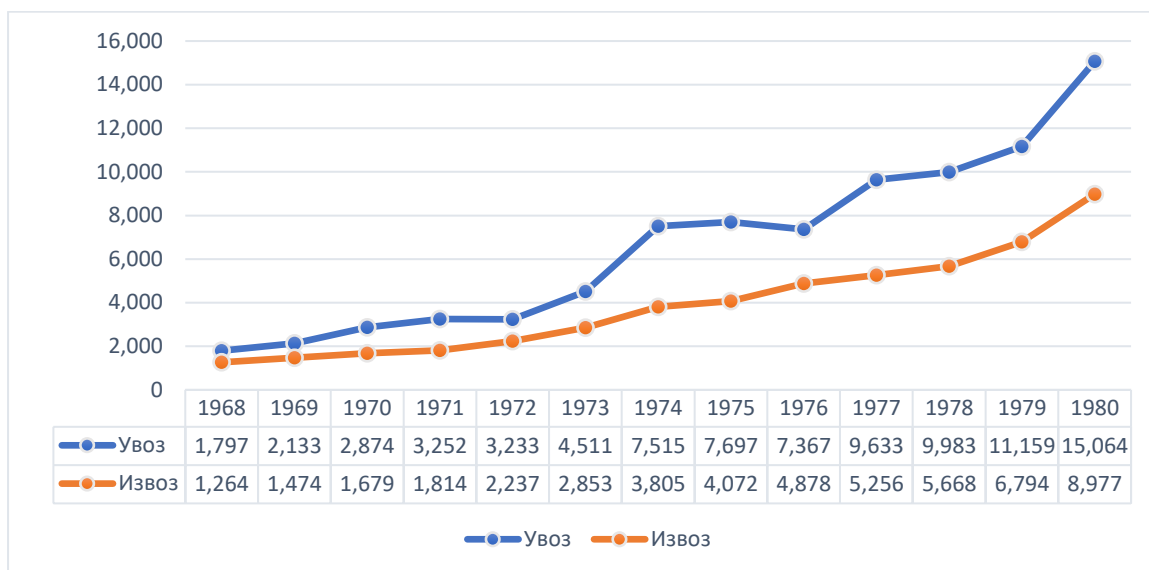
⁸² Dragan Bogetić „Jugoslovensko bekstvo iz Evrope“. Novi ekonomski prioriteti nesvrstane Jugoslavije sredinom 50ih godina“ *Istorija 20. veka* 2012/1: 163-179; Luka Udžemija, „Tripartitni sporazum“, *PSTK* 1968/1: 71-76; Mladen Gavrić, „Sa zemljama u razvoju – dobri politički i ekonomski odnosi“, *NT* 1973/6: 10-12; Srbslav Todorović, „Struktura promena jugoslovenske spoljne trgovine i njeni opredelitelji“ *PSTK* 1974/3: 257-258; Milovan Mićović, „Robna razmena Jugoslavije sa zemljama u razvoju. Zaostajanje za politikom“ *NT* 1980/2: 92-96.

⁸³ ЕФТА (European Free Trade Association) је створена 1960. г. као организација за економску сарадњу европских земаља, која је укључивала бесцаринску размену индустријских производа између земаља чланица, али не и заједнички царинску политику према трећим земљама, док се сарадња одвијала на билатералној основи, чланице организације, у посматраном периоду, су биле Велика Британија, Исланд, Норвешка, Шведска, Данска, Португал, Швајцарска и Аустрија; <https://www.efta.int/About-EFTA/EFTA-through-years-747>, приступљено 12. септембра 2021.

свим чланицама, а изузетак је представљао Исланд, са којим је трговина обављана у оквирима ГАТТ. Састав увоза није се много разликовао од извоза, пошто су били заступљени и аграрни и индустријски производи, док је битна компонента економске сарадње била прерада. Наиме, ове земље су често вршиле реекспортовање уз прераду, било југословенских производа трећим земљама, или производа трећих земаља у Југославију. Премда у порасту у апсолутним бројевима, размена са подручјем ЕФТА, била је релативно мала, а важан утицај на то имала је некомпатибилност тржишта. Она се огледала у значају који је аграрни сектор имао у извозу обе стране, а који је, упркос одмаклој индустријализацији земаља ЕФТА, задржао снажне позиције у њиховим привредама, уживајући и царинску заштиту, тако да није био укључен ни у споразуме о слободној трговини између чланица. Истовремено, индустријска производња се појављивала као конкурент југословенском индустријском извозу. Неоптерећена проблемима са којима су се носили СЕВ или ЗУР, уз виши степен технолошког развоја, продуктивности производње и интегрисаности у западно тржиште, индустријска производња ЕФТА била је конкурентнија у односу на југословенску. У оваквим околностима био је отежан пласман југословенских производа, на шта се надовезивао мањак интересовања југословенске стране за проширивање сарадње, што је сматрано непотребним услед уверења да ће се земље чланице ЕФТА, ионако утопити у ЕЕЗ, премда у различитим формама, што је већ започело проширењем из 1973. године. Резултат је најмања покривеност увоза извозом, посматрана по групама земаља (в. табелу бр. 4). Најзначајнији трговински партнери Југославије међу чланицама ЕФТА биле су Аустрија и Шведска.⁸⁴

⁸⁴ Božo Novoselac, „Jugoslavija i evropsko udruženje slobodne trgovine (EFTA)“, 148-163; Predrag Mitić, „Proširenje Evropske ekonomske zajednice i posledice tog proširenja na treće zemlje“ *PSTK* 1970/4: 412-415, 423-425; Vladislav Radojević „Ekonomski odnosi SFRJ-EFTA. Nepovoljan bilans“ *NT* 1978/4: 166-168.

Дијаграм бр. 1 Југословенски извоз и увоз 1968-1980. године у милионима долара

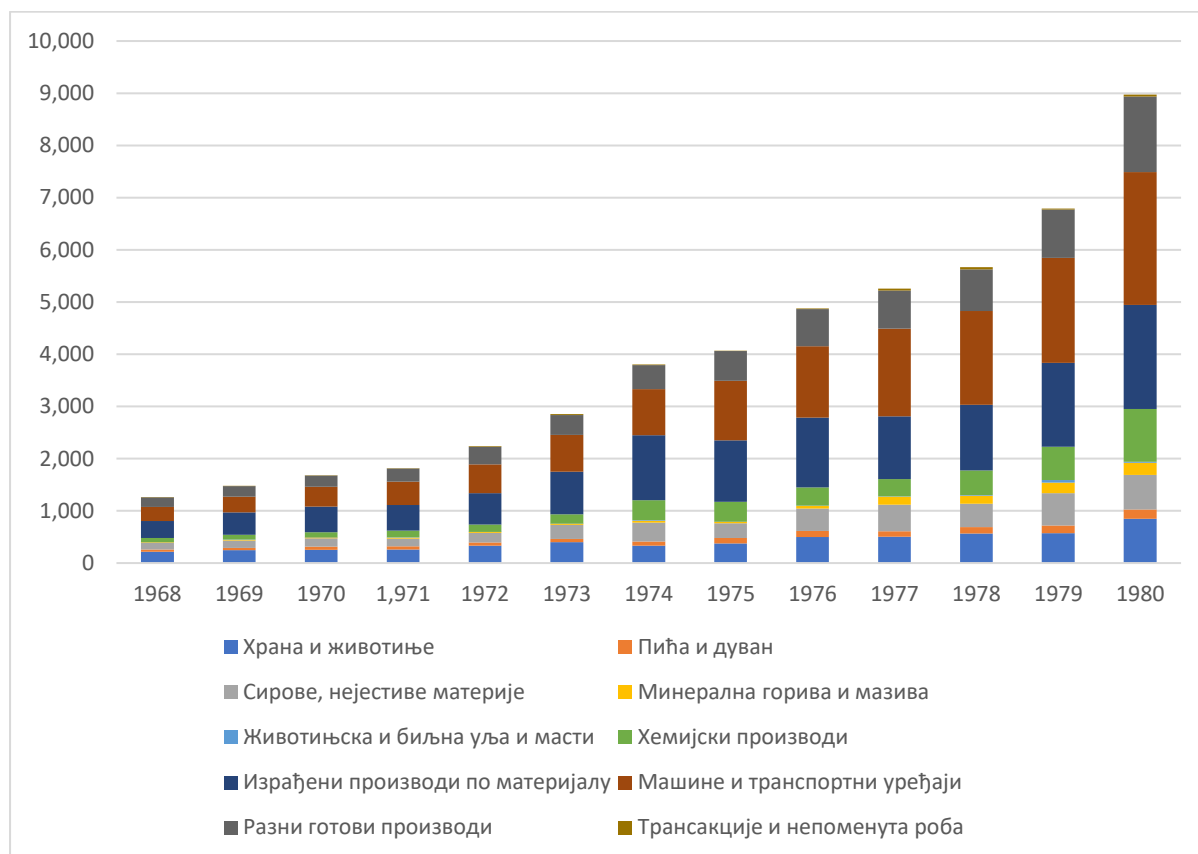
Извор: SSTJ за 1968. (1969), 20-23; за 1969. (1970), 22-25; за 1970. (1971), 22-25; за 1971. (1972), 21-24; за 1972. (1973), 21-26; за 1973. (1974), 21-26; за 1974. (1975), 22-27; за 1975. (1976), 22-25; за 1976. (1977), 22-25; за 1977. (1978), 22-25; за 1978. (1979), 22-25; за 1979. (1980), 22-25; за 1980. (1981), 22-25.

Табела бр. 4 Покривеност увоза извозом по групама земаља 1968-1980. године

	ЕЕЗ	СЕВ	ЕФТА	Г77	Укупно
1968	50,3 %	89,3 %	63,2 %	106,6 %	70,3 %
1969	56,3 %	89,4 %	59,9 %	80,7 %	69,1 %
1970	48,2 %	91,6 %	46,6 %	64,8 %	58,4 %
1971	43,1 %	86,0 %	45,4 %	53,8 %	55,8 %
1972	54,8 %	99,2 %	64,5 %	56,4 %	69,2 %
1973	53,6 %	83,9 %	47,9 %	56,9 %	63,2 %
1974	34,6 %	85,7 %	39,5 %	44,3 %	50,6 %
1975	29,4 %	101,5 %	23,4 %	63,5 %	52,9 %
1976	46,1 %	94,4 %	36,2 %	68,9 %	66,2 %
1977	36,6 %	75,3 %	34,6 %	77,9 %	54,6 %
1978	34,1 %	82,9 %	30,6 %	74,9 %	56,8 %
1979	42,5 %	96,9 %	39,0 %	70,8 %	60,9 %
1980	43,0 %	90,1 %	34,2 %	60,5 %	59,6 %

Извор: SSTJ за 1968. (1969), 20-23; за 1969. (1970), 22-25; за 1970. (1971), 22-25; за 1971. (1972), 21-24; за 1972. (1973), 21-26; за 1973. (1974), 21-26; за 1974. (1975), 22-27; за 1975. (1976), 22-25; за 1976. (1977), 22-25; за 1977. (1978), 22-25; за 1978. (1979), 22-25; за 1979. (1980), 22-25; за 1980. (1981), 22-25.

Дијаграм бр. 2 Југословенски извоз по секторима СМТК 1968-1980. г. у милионима долара

Извор: *SSTJ* за 1968. (1969), 16-19; за 1969. (1970), 18-21; за 1970. (1971), 18-21; за 1971. (1972), 17-20; за 1972. (1973), 17-20; за 1973. (1974), 17-20; за 1974. (1975), 18-21; за 1975. (1976), 18-21; за 1976. (1977), 18-21; за 1977. (1978), 18-21; за 1978. (1979), 18-21; за 1979. (1980), 18-21; за 1980. (1981), 18-21.

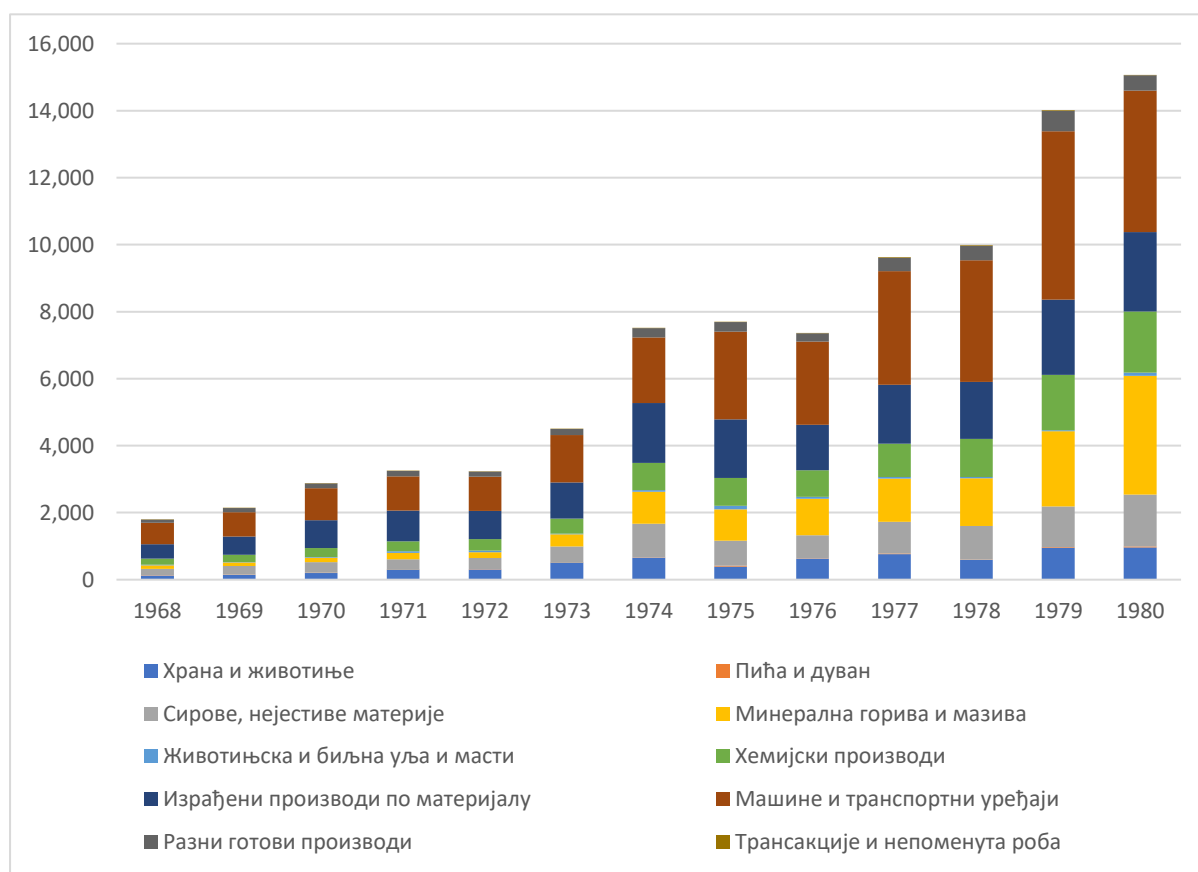
Поред робних токова, могућност пласмана и производни капацитети одређивали су и производну структуру југословенског извоза. Оно што је представљало највећу промену у односу на међуратни период⁸⁵ био је опадање удела неиндустријског извоза, који је обухватао производе првих пет сектора СМТК, а у којима су, првенствено, биле сврстане сировине и пољопривредни производи. Због тога, осцилације, које су бележили ови сектори, током посматраног периода, нису имале значајнијег утицаја на укупан извоз. Насупрот томе, растао је утицај индустријског извоза, који је чинио више од половине укупног извоза, а у којем су доминирале машине, опрема и готови производи. Међутим, извоз није био поуздан показатељ стања у домаћој производњи и тржишту, пошто су се поједини производи извозили упркос њиховој дефицитарности на домаћем тржишту. Ово је било видљиво већ у нултом сектору, где је раст извоза, иако знатан, био

⁸⁵ О југословенској спољној трговини у међуратном периоду в. Ivan M. Bescić, „Statistika i karakter spoljne trgovine Kraljevine SHS 1919-1929.“, 57-72.

анулиран порастом увоза, који је, 1974. г, био двоструко већи од извоза. Овакву ситуацију учинило је могућом одсуство ограничења за извоз.⁸⁶

Премда је оваква структура извоза стварала слику о Југославији као земљи која је далеко одмакла у индустријализацији, она је представљала велико оптерећење за југословенску производну базу, што је израза нашло у структури увоза. Растућа, и притом неефикасна, индустријска производња значила је и повећање потрошње материјала и сировина, што је превазилазило домаће ресурсе, намећући пораст увоза. Изузетно неповољна ситуација била је у енергетици, обухваћеној у трећем сектору, где је удео у увозу са око 5% порастао на више од 23 %, док покривеност увоза извозом није прелазила ни 15%, а нагло погоршање започело је 1974. г, услед нафтног удара.⁸⁷

Дијаграм бр. 3 Југословенски увоз по секторима СМТК 1968-1980. г. у милионима долара

1976. (1977), 18-21; за 1977. (1978), 18-21; за 1978. (1979), 18-21; за 1979. (1980), 18-21; за 1980. (1981), 18-21.

⁸⁶ Ivo Karli „Problemi funkcioniranja sistema i sprovođenja politike cena sa posebnim osvrtom u 1974. godini“ *NT* 1974/4: 1-5.

⁸⁷ Уколико у тексту није другачије напоменуто, све вредности у овом поглављу, које се односе на југословенску робну размену, укључујући покривеност увоза извозом, однос појединачне и укупне размене, прорачуни су аутора израђени на основу *SSTJ* за 1968. (1969), 16-19; за 1969. (1970), 18-21; за 1970. (1971), 18-21; за 1971. (1972), 17-20; за 1972. (1973), 17-20; за 1973. (1974), 17-20; за 1974. (1975), 18-21; за 1975. (1976), 18-21; за 1976. (1977), 18-21; за 1977. (1978), 18-21; за 1978. (1979), 18-21; за 1979. (1980), 18-21; за 1980. (1981), 18-21.

Премда је Југославија у размени готових производа највише обраде, сврстаних у осмом сектору, остваривала суфицит, а 1980. извоз је био, чак, три пута већи од увоза, добици у укупном билансу били су анулирани учинком у шестом и седмом сектору. Оно што треба напоменути о шестом сектору јесте да је била реч, углавном, о полупроизводима и репродукционом материјалу, коришћеним у даљој производњи. Тако су у овај сектор спадале разне тканине и обрађене коже, док су се одећа и обућа, односно крајњи производи, налазили у осмом сектору. Због тога, иако су ови сектори чинили између трећине и половине укупног увоза, са још већим уделом у укупном робном дефициту, свако ограничавање и смањивање носило је реперкусије по домаћу производњу, а нарочито на остваривање привредне реформе, пошто је модернизација производње зависила од увоза модерне опреме.

Отуда се део стручњака противио ограничавању увоза, аргументујући свој став наводима да је растући робни дефицит био неизбежан у процесу наглог развоја земље, уз истицање препоруке да је мере требало усмерити на увећање извоза. У прилог томе ишао је и слаб учинак мера којима је ограничаван увоз, и то што је извоз, који је константно растао, то чинио исувише споро, а чак и онда када би се приближио вредности увоза, побољшање је било кратког даха и праћено наглим скоком увоза, какав је забележен 1974. и 1977. године (в. дијаграм бр. 1). Стога се чини да је југословенска спољнотрговинска ситуација, нарочито стање њеног југословенског увоза, била добро сажета на карикатури у *Новој трговини*, где је човек, персонификација југословенских власти, био престрављен и као да се извињавао пред призором мачке која је представљала увоз, а која је испливала разјарена, након дављења у води, упркос камену који јој је висео око врата, на којем је било исписано „нови закони о пословању са иностранством“.⁸⁸

Међутим, за потпунију слику југословенске спољне трговине, потребно је обратити пажњу на њен неробни део. Премда је југословенска робна размена, у овом периоду, стално бележила дефицит, Југославија је остварила активни платни биланс 1972, 1973 и 1976. године.⁸⁹ Ово је постигнуто захваљујући неробној размени у услугама, првенствено саобраћају и туризму, али и приливом од радничких дознака. Ипак, док су

⁸⁸ N. Čobeljić и I. Rosić, *Privredni razvoj i privredni sistem Jugoslavije*, 419-421; A. M. Vacić, *Jugoslavija i Evropa*, 94-109, 172-176; „Smanjenje deficita trgovinskog bilansa u prvom polугоду 1972.“ *TNK* 1972/8: 3-4; Ivica Kozjanin „Bez reči“ *NT*, 1977/7: 311.

⁸⁹ *Jugoslavija 1918-1988*, 145-146.

о развоју туризма изношене оптимистичне прогнозе за будућност, рецесија на Западу покренула је страховања од повратка Југословена који су тамо били запослени, односно смањења прихода на тој страни. Иако се ова страховања нису обистинила до краја 70-их година, пошто су приходи од услуга и дознака наставили да расту, дефицит у робној размени постајао је све веће оптерећење за платни биланс земље, тако су и поменути позитивни биланси остварени само у годинама када је робна размена била повољнија.⁹⁰

Када се на изречено дода да је у овом периоду трговина чинила око петине југословенског БДП, може се стећи слика о значају који је спољна трговина, односно робна размена, имала не само за њену привреду, већ и за читаву државу.⁹¹

⁹⁰ Вид. претходну нап; N. Čobeljić и I. Rosić, *Privredni razvoj i privredni sistem Jugoslavije*, 411-414; Milan Aleksić „Jugoslovenska razmena sa svetom u svjetlu promena u svetskoj privredi“ *PSTK* 1975/2: 137-152.

⁹¹ *Jugoslavija 1918-1988*, 98.

Неиндустријска робна размена са ЕЕЗ

Као неиндустријска робна размена била је класификована робна размена у оквиру првих пет сектора СМТК, што захтева неколико исправки. Иако су највећи део ових производа заиста чиниле сировине, укључујући и оне органског и оне неорганског порекла, у овим секторима се нашло и неколико индустријских производа. У случају нултог сектора то су били производи прехранбене индустрије, у случају првог, производи индустрије алкохолних пића, док је трећи сектор обухватао не само енергенте, већ и саму електричну енергију. Ипак ова размена је категоризована као неиндустријска, због тога што су ови производи захтевали једноставније процесе производње, у односу на остале, и својих веза са основним привредним гранама као што су биле пољопривреда или шумарство.

Храна и пиће

На почетку посматраног периода, пољопривреда и прехранбена индустрија, уврштени у нулти сектор, играли су велику улогу у робној размени између Југославије и ЕЕЗ, чинивши скоро трећину југословенског извоза на ово подручје, да би се крајем 70-их година њихов удео у извозу у ЕЕЗ приближио уделу који је имао у укупном извозу (в. дијаграме бр. 2 и 4), односно око 10 процената. Ово је делом била последица робних токова, тако је до 1977. г, више од половине извоза нултог сектора одлазило у ЕЕЗ, са уделом од 70% у 1973. години, након чега је дошло до преусмеравања на друга тржишта, да би 1980. г, у ЕЕЗ било извожено само 30% производа нултог сектора.⁹²

Најзаступљенија пољопривредна грана у извозу било је сточарство, пошто се вредност извоза живих животиња и меса кретала између 30 и 80, односно између 40 и 140 милиона долара. Међу животињама највише се извозила јунад, прецизније baby beef, односно товна јунад, док су значајнији удео имали још коњи, првенствено за клање. У случају свиња, које су биле препознатљив извозни артикл Краљевине Србије, и то, управо на подручје западне Европе, њихов извоз у ЕЕЗ је готово престао након 1970. године. Упркос томе, Заједница је представљала примарно тржиште за живе животиње,

⁹² Уколико у тексту није другачије напоменуто, све вредности у овом поглављу, које се односе на југословенску робну размену, укључујући покривеност увоза извозом, однос појединачне и укупне размене, и вредности и трендове у размени појединачних и групе производа, прорачуни су аутора израђени на основу *SSTJ za 1968.* (1969), 323-559; *za 1969.* (1970), 333-578; *za 1970.* (1971), 333-582; *za 1971.* (1972), 339-590; *za 1972.* (1973), 333-578; *za 1973.* (1974), 349-609; *za 1974.* (1975), 351-622; *za 1975.* (1976), 349-624; *za 1976.* (1977), 373-646; *za 1977.* (1978), 389-686; *za 1978.* (1979), 359-640; *za 1979.* (1980), 347-620; *za 1980.* (1981), 338-592.

пошто је ка њој било усмерено више од $\frac{3}{4}$ југословенског извоза ових производа, док је 1973. и 1974. г. тај удео износио 97 процената.

Ситуација се није битно разликовала ни у случају извоза меса. Доминантну позицију заузима је јунетина, где се вредност кретала између 26 и 124 милиона, иза које је долазила јагњетина, чији је извоз био у порасту, са врхунцем од 13 милиона долара 1977, док је извоз свињетине био несталан, а највећу вредност, од 6 милиона долара, забележио је 1975. године. Када је реч о месним прерађевинама, од значаја су биле једино конзервиране говедина, са вредности извоза између 1 и 4 милиона долара, и свињетина, чија је вредност била у опадању. Иако је половина југословенског извоза месних прерађевина одлазила у ЕЕЗ, дугорочна тенденција је било опадање његове вредности, што је било највидљивије у случају Велике Британије. Наиме, пре приступања Заједници, Велика Британија је била главни увозник свињских конзерви, при чему је вредност овог увоза достигла је 9 милиона долара, 1970. г. да би, након учлађења, са подизањем царинске стопе на европски ниво, дошло до наглог пада, а након 1976. г. Британија више није увозила свињске конзерве из Југославије.

Група производа која је бележила раст извоза, и која је у другој половини 70-их доспела на водећу позицију у извозу нултог сектора било је воће и поврће, односно њихове прераде, чија се вредност извоза кретала између 15 и 97 милиона долара. Од свежег воћа најзначајније су биле вишње и шљиве, док је у извозу смрзнутог воћа, пулпе и сокова то била још и малина. У случају свежег поврћа вишемилионски извоз бележили су кромпир и паприка, док је већу вредност имало кисело поврће. Знатно мању улогу у извозу имали су производи ратарства, за које Заједница није била примарно тржиште, тако се, у другој половини 70-их година, тек, око 10% његових производа извозило у Заједницу. Једини артикл вредан помена био је кукуруз, који је само повремено извожен, у време већих приноса, а највеће вредности од 26 и 23 милиона, забележене су 1973. и 1976. године.⁹³

Када је реч о производима из првог сектора СМТК, односно алкохолним пићима и дувану (в. дијаграм бр.5), извозни положај Југославије је био изузетно неповољан, пошто су надмоћну конкуренцију чинили произвођачи из Француске и Италије. Осим што су уживали у субвенционисању производње и бесцаринском третману на заједничком тржишту, подршку су добијали и од влада својих држава које су се противиле давању концесија трећим земљама. Премда је југословенска страна у

⁹³ Упор. са вредношћу приноса, *Југославија 1918-1988*, 211.

преговорима са ЕЕЗ константно покретала питање извоза алкохолних пића, конкретно вина и шљивовице, и дувана, није гајила велике наде да се нешто озбиљније могло постићи на овом пољу. Ове резерве биле су изазване делом због ставова Француске и Италије, а делом због повољнијих преговарачких позиција осталих медитеранских земаља, које су имале уговоре о асоцијацији са Заједницом, попут Грчке, Шпаније или Алжира. Упркос томе, повољни резултати су остарени у извозу квалитетног вина, који је био у сталном порасту, да би 1980. г. достигао вредност од 25 милиона долара. Ово је пратило препоруку савезних органа да се југословенски произвођачи усмере на производњу квалитетних сорти, изнету још 1968. г, у време преговора за закључење првог трговинског уговора. Међутим, усмерење у производњи носило је и последице на робне токове, тако да је значај европског тржишта за извоз алкохолних пића био у порасту, а од 1974. г, Заједница је апсорбовала скоро половину овог извоза.⁹⁴

Удео прва два сектора СМТК у увозу из Заједнице је био мали, тако да је Југославија у овој размени бележила суфицит. Вишемилионске вредности достигао је увоз свега неколико производа, као што су били лук из Холандије и лимун из Италије. Овој групи припадала је и стока за приплод, а како је она доминантно увожена из ЕЕЗ, може се рећи да су југословенски сточари давали предност сортама гајеним на подручју Заједнице. Поред тога, робна размена са ЕЕЗ вршила је утицај на југословенску пољопривреду и кроз увоз сточне хране, чија се вредност, након 1972. г. кретала између 10 и 34 милиона долара, углавном уз дефицит по Југославију, премда се тек између четвртине и петине сточне хране увозило са овог подручја.

Оно што је имало пресудног утицаја на структуру и трендове у извозу пољопривредних производа била је заједничка аграрна политика (Common Agricultural Policy, CAP). Стварање CAP је предвиђено Римским уговором, којим су као њени циљеви дефинисани повећање продуктивности, смањење поремећаја на тржишту и у снабдевању аграрним производима, са приступачним ценама, али и стабилним приходима за запослене у овом сектору. Међутим, осмишљавање система је подразумевало дуге и напорне преговоре унутар ЕЕЗ, који су, између осталог, забележили и два срчана удара и један нервни слом преговарача, тако да је CAP заживела средином 60-их година. Главне одлике система су биле заједничко, унутрашње тржиште аграрних производа и гарантоване цене. Зарад постизања заједничког тржишта уведен је сложен платни механизам, са обрачунским зеленим валутама, које је требало да унесу

⁹⁴ „Југославија и Европска економска заједница“ *Југославија и Европска заједница*, 179-181.

стабилност у време када се систем Бретон Вудса распадао, при чему су чланице плаћале разлику између реалне вредности својих валута и њихове „зелене верзије“. Када је реч о гарантованим ценама, систем је функционисао тако што су се на почетку сваке године одређивали оквири цена за све производе обухваћене САР, при чему су они, углавном, били изнад цена на светском тржишту. Горња граница била је жељена цена (target price) и уколико би тржишна цена прешла ову границу, систем није пружао никакву подршку, међутим, уколико би цене пале испод доње границе, односно интервенционистичке цене, вршио би се откуп из средстава гарантног фонда (European Agricultural Guidance and Guarantee Fund). У случају спољне трговине, европским извозницима је фонд надокнађивао разлику у односу на светске цене, док су извозници из трећих земаља на европско тржиште, разлику покривали плаћањем прелевмана, што је требало да спречи њихово конкурисање европским произвођачима.⁹⁵

Овако замишљена САР је изазвала бројне критике на, готово, свим нивоима. Жалбе потрошача биле су усмерене на високе цене животних намирница, чак и у тренутку када је постојао вишак тих намирница, са традиционално помињаним „брдима путера“ и „језерима вина“; део пољопривредних произвођача је био незадовољан нивоом заштите, која се пружала одређеним производима, нарочито оним карактеристичним за медитеранско подручје, као што су агруми; индустријски произвођачи нападали су високе цене сировина, чланице нето увознице пољопривредних производа, као што је била Велика Британија, сматрале су се оштећеним; припадници европске администрације истицали су да су се огромна средства, која су трошена на САР и која су, почетком 70-их, односила скоро 2/3 европског буџета, могла продуктивније искористити; а на листи критичара су се налазиле и треће земље које су САР виделе као, чисто, протекционистичку меру. Упркос критикама, иницијативама и расправама, битнија реформа је изостала у посматраном периоду, за шта се одговорност приписивала опозицији појединих чланица, у првом реду Француске, јаком лобију великих произвођача, али и „намерно сложеној“ процедури за измену делова САР.⁹⁶

Једна од мера која је највише погодила Југославију било је плаћање прелевмана, што је југословенски аграрни извоз на ово тржиште чинило нерентабилним. Стога је Југославија у својим преговорима са Заједницом тражила концесије у виду царинских олакшица и снижених прелевмана, са фокусом на извоз јунади и јунећег меса. Разлог

⁹⁵ David Phinnemore и Lee McGovan, *Dictionary of the European Union*, 59-64; Wyn Grant, *The Common Agricultural Policy* (Лондон: Macmillan Press, 1997); J. Gillingham, *European Integration 1950-2003*, 120-128.

⁹⁶ Wyn Grant, *The Common Agricultural Policy*; J. Gillingham, *European Integration 1950-2003*, 120-128.

томе била је, већ претходно, велика вредност овог извоза, првенствено на италијанско тржиште, и вера у могућност даље експанзије услед недовољне производње јунетине у ЕЕЗ. Међутим, постизању споразума препреку је представљало противљење Француске, која је желела да осигура тржиште за своје произвођаче, али и страхови да би уступци дати Југославији могли послужити као преседан на који би се позивале остале земље. Упркос томе, споразумима из 1970. и 1973. г, Југославија је постигла снижење прелевмана за извоз јунетине.⁹⁷

Зарад тачније оцене овог снижења потребно је објаснити функционисање прелевмана на конкретном примеру јунетине. Прелевман је био једнак разлици између тржишне цене на коју је додавана царина, у случају јунетине она је износила 20%, и интервенционистичке цене, која је мењана неколико пута у току године, у зависности од стања на унутрашњем тржишту, при чему се прелевмани нису увек наплаћивали у пуној вредности. У случају када су тржишне цене биле мање од интервенционистичке, прелевман је наплаћиван у потпуности, али у случају, када су те цене биле веће, смањивана је наплата прелевмана. У потоњем случају, уколико је та разлика била мања од 2 %, наплаћивано је 75% вредности прелевмана, ако је разлика била између 2 и 4 %, наплаћивана је половина вредности прелевмана, а ако је разлика била између 4 и 6 %, само четвртина, док се прелевман није наплаћивао онда када је тржишна цена била већа од 6 % у односу на интервенционистичку. Постигнуто снижење за Југославију, у првом споразуму се односило на случајеве где се наплаћивало 75% и 100% вредности прелевмана, тако што су, у првој половини године, ови прелевмани били умањивани за 25, а у другој, за 20 процената, док је у другом споразуму снижење од 25% примењивано током целе године и то на све случајеве. Споразуми, односно анекси, у којима је разрађен систем извоза јунетине, садржали су и прецизне одредбе и услове које је југословенска страна морала да задовољи, укључујући стандардни квалитет меса товне јунади, једине врсте меса на које су се олакшице односиле, у погледу тежине, старости, боје меса и осталих карактеристика, што се доказивало издавањем декларације извозницима, док је био забрањен реекспорт из других земаља преко Југославије. Поред меса, поменути споразумима, концесије у првом сектору добило је и воће – свеже, смрзнуто или сушено,

⁹⁷ Predrag Mitić „Основне карактеристике трговинског споразума Југославије и Европске Економске Заједнице“ *PSTK* 1970/1: 25-35; Predrag Mitić „Карактеристике новог трговинског споразума Југославије и Европске Економске Заједнице“ *PSTK* 1973/4: 392-400; „Извештај о завршеним преговорима СФРЈ са Европском Економском Заједницом“, *Југославија и Европска заједница*, 250-266; „Информација о новом Трговинском споразуму СФРЈ – Европска Економска Заједница и о Споразуму о памучном текстилу СФРЈ-ЕЕЗ“, *Југославија и Европска заједница*, 330-331.

и то јагоде, малине и рибизле. Трећим споразум, из 1980 г, чији резултати превазилазе оквир овог рада, царинске олакшице добио је и извоз коња за клање, вишања и квалитетног вина, производа који су и до тада остваривали значајне резултате у извозу.⁹⁸

Ови споразуми имали су великог утицаја на структуру југословенског аграрног извоза, пошто су у њему доминирали они производи који су добили концесије. Ипак, овај утицај се није односио само на робне токове, већ и на производну оријентацију, што је било највидљивије у случају товне јунади, која је, скоро искључиво, произвођена за потребе европског тржишта. Међутим, ово је Југославију довело у зависан положај у односу на ЕЕЗ, резултати чега су постали видљиви након 1973. године. Наиме, прогноза о потребама европског тржишта за говедином се није остварила, и Заједница је након 1973. г. имала вишкове, што је била последица више фактора. На првом месту, САР је стварала повољне услове за повећање пољопривредне производње, на шта се надовезао покушај смањења вишкова млека и млечних производа, кроз субвенционисање клања говеда, док је проширење из 1973. г, заједничком тржишту прикључило значајну производњу говедине у Данској и Ирској. Услед вишкова, али и рецесије изазване нафтним ударом, ЕЕЗ је одлучила да заведе забрану увоза говедине 17. јула 1974, након што су ову меру, у фебруару, увеле Француска и Италија. Последица за Југославију је било опадање извоза нултог сектора у односу на претходну годину за више од 100 милиона долара, док је дошло и до опадања у производњи говедине у другој половини 70-их година, укључујући опадање сточног фонда за више од 400 000 грла говеда.⁹⁹

Премда је интервенцијом југословенске стране, али и услед притиска осталих погођених земаља, дошло до кориговања ове мере, тако да се југословенски извоз меса, до краја посматраног периода, кретао између 50 и 70 милиона долара, европско тржиште је оцењивано као нестабилно. Због тога је дошло до покушаја преоријентације југословенског извоза говедине, али је и овај покушај био условљен деловањем Заједнице. Када је реч о светском тржишту, ово деловање се огледало у конкурентној позицији Заједнице, као извозника меса, која је дувала могућности продаје по повољнијим ценама захваљујући субвенционисању извоза. Још снажније, али у другачијим оквирима, било је деловање Заједнице на тржишту ка којем је Југославија

⁹⁸ Зборник; Predrag Mitić „Osnovne karakteristike trgovinskog sporazuma...“, 25-35; Predrag Mitić „Karakteristike novog trgovinskog sporazuma...“, 392-400.

⁹⁹ Vladimir Cvetković „Perspektive jugoslovenskog izvoza najvažnijih poljoprivredno-prehrambenih proizvoda do 1975.“ *PSTK* 4 1971/4: 469-485; „Информација о ситуацији на тржишту говеђег и јунећег меса у ЕЕЗ“, *Југославија и Европска заједница*, 332-333; „Информација о ширим узроцима и последицама кризе меса и забране увоза у ЕЕЗ“, *Југославија и Европска заједница*, 334-335; *SGJ* 1981. (1981), 233.

настојала да преусмери свој извоз, односно на тржиште Грчке. Пошто је Грчка постала чланица ЕЕЗ, 1981. г, њено тржиште почело је да функционише у оквирима САР, чиме се Југославија скоро вратила на стање из 1974. године. Ситуација се додатно погоршала крајем 70-их када је изгледало да су Југославија и Заједница замениле позиције, тако да је Заједница 1979. и 1980. г. била снабдевач, и то примарни, југословенског тржишта месом из увоза, док је у другој години, по први пут, остварила суфицит у овој размени од 12 милиона долара.¹⁰⁰

Део остварених резултата дуговао је, како се показало, погрешним проценама. Највећа грешка учињена је у процени ефекта проширења Заједнице на југословенски извоз. Оптимизам инспирисан ширењем простора на којем је југословенски аграрни извоз имао повлашћени третман, превидео је остале промене које доносило чланство Британије, Данске и Ирске у Заједници. У случају Британије, чланство је донело подизање, до тада безначајних, царина на аграрни увоз, што је дестимулисало југословенски извоз на британско тржиште, чија је вредност опала са 28 на 4 милиона долара. А на ово се надовезивало повећање пољопривредне производње у ЕЕЗ, захваљујући чланству Данске и Ирске, и раније значајних пољопривредних произвођача. Ипак неке прогнозе и препоруке показале су се као тачне, а односиле су се на извоз квалитетног вина, воћа и поврћа. У овом случају наде су мање полагане у повољна кретања на европском тржишту, а више у могућности југословенских произвођача да се ефикаснијом производњом изборе за своје место на овом тржишту. На ово се надовезивали блажи увозни режим за воће и поврће, али и концесије које је Југославија добила за извоз ових група производа.¹⁰¹

Међутим, препрека извозу хране, није била само рестриктивна увозна политика Заједнице, већ и низак квалитет југословенских производа, што се нарочито односило на прераду. О овоме говоре резултати контрола производа вршених у Југославији током посматраног периода. Почетне оцене говориле су о општем паду квалитета прехранбених производа, тако да је навођено да су пецива била таква да су се сва могла сврстати у категорију хлеба, премда је брашно, од кога су израђивана, задовољавало највише стандарде.¹⁰²

¹⁰⁰ Vladimir Cvetković „Agrarni protekcionizam i novi vidovi narušavanja međunarodne razmene poljoprivredno-prehrambenim proizvodima“ *PSTK* 1979/1-2: 24-45; „Информација о ситуацији на тржишту говеђег и јунећег меса у ЕЕЗ“, *Југославија и Европска заједница*, 332-333; „Информација о ширим узроцима и последицама кризе меса и забране увоза у ЕЕЗ“, *Југославија и Европска заједница*, 334-335.

¹⁰¹ Vladimir Cvetković „Perspektive jugoslovenskog izvoza...“ 469-485; „Југославија и Европска економска заједница“, *Југославија и Европска Заједница*, 169-181.

¹⁰² Boško Kijurina „Neujednačeni standard: pića sve bolja, hrana sve lošija“ *NT* 1972/6, 12-13.

Оштрица критике је била усмерена на неадекватно складиштење и обраду сировина, услед чега је долазило до њихове контаминације, кварења и упропашћавања. Примери неадекватног руковања производима укључивали су држање воћа у прљавим двориштима, употребу трулог воћа у соковима и неуспешну пастеризацију млека. Део проблема чинило је и спровођење прописа о декларацији и квалитету, чије одреднице нису биле довољно прецизне, на шта су се надовезивале злоупотребе продаваца и недовољна контрола, док је у случају меса била распрострањена и илегална продаја, од врата до врата, у ноћним терминима. Осим прекршаја у вези са декларацијом, где је свињетина била премасна, а говедина продавана као јунетина, бележени су озбиљни санитарни прекршаји, са навођењем продаје закланог јагњета без изнутрица, на којима су били видљиви знаци болести, иако је болест захватала цело јагње, а не само изнутрице. Овакви прекршаји, који су доводили у питање здравље потрошача, бивали су чешћи крајем 70-их година, што, чини се, није изазивало забринутост произвођача и продаваца. Тако су артикли, који су, чак, неколико година заредом бивали повлачени из употребе, и даље произвођени по незадовољавајућим стандардима и враћани у продају. У овом случају су посебно истицане месне прерађевине као што су биле кобасице и саламе.¹⁰³

Законске мањкавости у области прописа о квалитету производа биле су нарочито присутне при спољнотрговинској размени. Законодавство које је регулисало квалитет производа је контролу извозног стандарда предвиђало само у случајевима када је он био одређен уговорима између предузећа, односно међудржавним споразумима са клаузулом о квалитету, који су потписивани само са ЕЕЗ. Наравно, одсуство контроле при извозу из Југославије није значило да није било контрола на даљем путу производа до крајњег потрошача, које су тај пут могле пресећи, а дугорочно отежати пласман, нарушавањем репутације југословенским производима. Идентичан проблем постојао је и при увозу робе, пошто за поједине прехранбене производе, који се нису производили у већим количинама у Југославији, није постојао домаћи стандард, а неретко, није постојао ни извозни стандард у ЗУР, из којих је увоз вршен, тако да контролори нису имали на шта да се позову. Осим тога, специјализовану контролу, која је укључивала и издавање сертификата о квалитету, плаћала су сама предузећа, што је, упркос малим трошковима у висини до 3% вредности производа, деловало обесхрабрујуће. Тако да је

¹⁰³ „Kvalitet proizvoda u pošloj godini“ *NT* 1973/5: 22-25; V. Novaković „Zajednički protiv lošeg kvaliteta“, *NT* 1976/5: 236-241.

квалитет, односно његови недостаци, мучио и југословенске произвођаче и потрошаче.¹⁰⁴

У појединачној размени са земљама чланицама, први сектор имао је скоро безначајну улогу. Ситуација је била другачија са нултим сектором, који је највећи значај имао у размени са Италијом, где је, почетком посматраног периода, чинио скоро половину југословенског извоза у ову земљу. У случају осталих земаља, извоз је чинио мали део укупног извоза, док је највеће апсолутне вредности имао у размени са Немачком. Када је реч о увозу, нулти сектор је имао значајног удела само у размени са Данском и Холандијом.

Органске и неорганске сировине

Други сектор СМТК је процентуално играо већу улогу у извозу Југославије у ЕЕЗ, него у укупном југословенском извозу, што је првом случају значило стални суфицит, а у другом стални дефицит (в. дијаграме бр. 2, 3, и 6). Осим што је представљао скоро петину југословенског извоза на европско тржиште, други сектор је око половине свог укупног извоза реализовао на овом тржишту.¹⁰⁵

Група производа која је остваривала најбоље резултате у овом сектору били су дрво и дрвена грађа. Ово је делимично пратило трендове постављене још у међуратном периоду, када се ова група производа налазила на врху листе југословенских извозних артикала, чинећи трећину вредности укупног извоза. Иако је учешће у укупном извозу, 70-их, било знатно мање него у међуратном периоду, западноевропско тржиште задржало је доминантну позицију у југословенском извозу.¹⁰⁶

Када је реч о појединим артиклима из ове групе, највише укупне вредности остваривала је резана грађа, на првом месту букова, затим храстова и четинарска резана грађа. Вредност овог извоза кретала се између 24 и 38 милиона, до 1973. г, када је дошло

¹⁰⁴ Milovan Ljubisavljević „Kvalitet poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda u spoljnotrgovinskom prometu“ *NT* 1977/6: 255-257.

¹⁰⁵ Уколико у тексту није другачије напоменуто, све вредности у овом поглављу, које се односе на југословенску робну размену, укључујући покривеност увоза извозом, однос појединачне и укупне размене, и вредности и трендове у размени појединачних и групе производа, прорачуни су аутора израђени на основу *SSTJ za 1968.* (1969), 323-559; *za 1969.* (1970), 333-578; *za 1970.* (1971), 333-582; *za 1971.* (1972), 339-590; *za 1972.* (1973), 333-578; *za 1973.* (1974), 349-609; *za 1974.* (1975), 351-622; *za 1975.* (1976), 349-624; *za 1976.* (1977), 373-646; *za 1977.* (1978), 389-686; *za 1978.* (1979), 359-640; *za 1979.* (1980), 347-620; *za 1980.* (1981), 338-592.

¹⁰⁶ Smiljana Đurović, *Državna Intervencija u industriji Jugoslavije (1918-1941)*, (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1986), 112-114.

до наглог скока, услед којег су се вредности извоза, у наредном периоду, кретале између 55 и 163 милиона долара. Овај скок мање је дуговао повећању производње, које јесте било значајно 1974. г, али не и претходне године.¹⁰⁷ Због чега се као важнији фактор, у овом случају, чинио скок цена сировина у свету, након нафтног удара. Просечна цена за посматране артикле у југословенском извозу, у доларима по 1000 јединица мере, износила је, 1970. године, за букову резану грађу 68, за четинарску 95 и храстову 112, а 1974. године, просечна цена извоза за букову резану грађу била је 197, за четинарску 227 и храстову 300 долара.

Из извоза ове групе производа, треба поменути и необрађено дрво, чија се вредност до 1974. г. кретала око милион долара, да би, потом, дошло до наглог скока на 8 милиона, са рекордом, од 31 милиона, оствареним 1980. г, затим, дрво за гориво, са укупном вредношћу између 4 и 10 милиона долара након 1973. г, док је вредност извоза дестилованог дрвеног угља, у истом периоду, достигала 3 милиона долара. Нешто другачији тренд показао се у случају јамског дрвета, чији се извоз кретао између 1 и 5 милиона долара, да би престао након 1977, и у случају грубо обрађеног дрвета, које је значајнији извоз бележило од 1971. до 1975. г, са вредностима до 3 милиона долара, да би након овог периода, извоз изостао.

Још један производ од дрвета који је остваривао вишемилионски извоз била је целулоза, али за разлику од претходних случаја, овде се не да уочити јасан тренд у погледу укупних вредности, које су се хаотично кретале између 4 и 15 милиона долара, с тим да се може констатовати преусмеравање овог извоза ван европског тржишта, пошто након рекордног удела од 84 процената, 1976. г, ЕЕЗ је постала одредница, тек, за трећину извоза целулозе.

Значајну промену у односу на међуратни период забележио је извоз металних руда. Наиме, током 20-их и 30-их година, југословенска држава се налазила у европском врху по производњи и извозу бакра, боксита, алуминијума и олова, док је видљиве резултате постизала и експлоатација гвоздене руде. Међутим, велики удео у пласману ових руда на европско тржиште није био последица повољних околности, пошто је резултате дуговао ратним припремама европских земаља и непостојећим или slabим домаћим прерађивачким капацитетима. На једној страни, европске државе су ишле за стварањем залиха стратешких сировина и блокирањем снабдевања противника, док су на другој страни, југословенској привреди недостајали погони за прераду руда, због чега

¹⁰⁷ *SGJ* 1977. (1977), 190.

су извожене у сировом стању. Државна интервенција, праћена британским, француским и немачким капиталом је, крајем 30-их година, створила недостајуће капацитете, али је избијање рата осујетило даљи развој ове привредне гране.¹⁰⁸

Седамдесетих година, Југославија је била земља увозница руда, са дефицитом у десетинама милиона долара, док је, 1980. г, он износио 138 милиона долара. Ситуација је изгледала повољнија уколико се посматрала само размена са ЕЕЗ, што је у првом реду, дуговало робним токовима. Наиме, док је, до 1974. г, скоро половина југословенског извоза руда метала одлазила на европско тржиште, са овог тржишта је увожено мање од 5 % производа у овој категорији.

Некада водећи извозни артикли, сирово гвожђе и бакар нису успевали да достигну ни милион долара у извозу, док је извоз сировог гвожђа на европско тржиште престао 1974. Одређени изузетак представљала је 1979. г, када је извезено бакра у вредности од 2 милиона долара. За разлику од сировог, старо гвожђе је бележило раст у извозу, са вредностима између 2 и 10 милиона долара након 1974. године. Обрнута тенденција испољила се у извозу боксита, који се до 1974. г, кретао између 6 и 9 милиона долара, да би након овог периода био безначајан. Последњи артикл из ове групе била је руда олова, чији је извоз осцилирао између вишемилионских вредности, од 5 милиона долара као највише забележене, 1979. г, до безначајних сума и потпуног одсуства извоза, што је био случај у периоду од 1976. до 1978. године.

Када је реч о минералним сировинама, Југославија је поново остваривала суфицит у размени са ЕЕЗ, премда је у укупној размени овим производима, дефицит, након 1973. г, прелазио 90 милиона долара. Још једном, објашњење је требало тражити у робним токовима, пошто је трећина укупног југословенског извоза ових производа одлазила на европско тржиште, док је само десетина њиховог увоза била европског порекла. Значајније појединачне вредности, од око 2 милиона долара забележио је извоз песка, мермера и магнезита, при чему су песак и магнезит ову вредност достигли само у периоду од 1978. до 1980, односно од 1968. до 1976. године.

Важна увозна, и по Југославију дефицитарна група производа, у другом сектору, биле су сировине за текстилну индустрију, укључујући сирове коже и крзна. Премда је свега између петине и четвртине ових производа набављано на европском тржишту, оно је имало доминантну позицију у југословенском извозу коже и крзна, достижући и $\frac{3}{4}$ удела у овом извозу. Од сирових кожа, највећу вредност остварио је увоз говеђе коже,

¹⁰⁸ LJ. Đurović, *Državna intervencija*, 213-238, 260-285.

која се кретала између 3 и 18 милиона долара, док су, повремено, милион долара, у увозу, прекорачавале и телећа и јагњећа кожа. Сличне вредности бележио је и увоз чешљане вуне, крећући се између 2 и 17 милиона долара. А ниже вредности остваривао је увоз фине длаке, око 4 милиона 1979. и 1980, затим вештачких влакана, између 2 и 6 милиона, у периоду након 1972. г, а вредан помена је био и увоз бељеног памука, са вредношћу која је прелазила милион долара. Ипак, највећу вредност бележио је увоз синтетичких влакана, који се кретао између 3 и 13 милиона, у периоду до 1973, а након тога, између 20 и 38 милиона долара.

Дефицит у размени за Заједницом бележен је и у случају каучука. Иако природни каучук није гајен на европском континенту, мање количине, чија вредност није прелазила милион долара, куповане су у Великој Британији, Немачкој и Италији. А далеко значајнији био је увоз синтетичког каучука, при чему је, највећу вредност достигао увоз чврстог синтетичког каучука, између 2 и 6 милиона, до 1973. г, а потом, између 8 и 20 милиона долара. У периоду након 1973. г, вишемилионске вредности, са 8 милиона долара као рекордом 1980. г, остварио је и увоз синтетичког течног каучука, за употребу у хидроизолацији. Овде треба поменути још и увоз уљаног каучука, врсте лубриканта, у вредности између 3 и 5 милиона долара, крајем посматраног периода.

Међу производима који су сврстани у други сектор СМТК, од значаја су били и семење и саднице биљака. Као и у случају приплодне стоке, премда укупне вредности нису биле велике, скоро двотрећински удео увоза из ЕЕЗ у укупном југословенском увозу ових производа, говорио је о предности коју су југословенски произвођачи давали, у овом случају, биљним сортама гајеним на подручју Заједнице. Конкретне вредности увоза кретале су се око 2 милиона за семе поврћа, у периоду након 1975. г, а између 1 и 3 милиона за кртоле и луковице цвећа, у периоду након 1972. г, и између 1 и 4 милиона за воћне и саднице дрвећа, у периоду након 1973. године, док је највећу вредност имао увоз семена крмних биљака, између 2 и 14 милиона долара. Југославија је у овој размени бележила дефицит, премда су значајније вредности остварене у извозу ароматичног и лековитог биља, између 1 и 10 милиона долара, за које је ЕЕЗ била примарно тржиште југословенског извоза.

Из робне размене другог сектора треба поменути још и извоз уљарица, који је натполовично одлазио на европско тржиште, са вредностима између 2 и 10 милиона долара, док су водећи производи били сунцокрет, мак и уљана репица.

Осим у оквиру другог сектора, део органских сировина био је сврстан у четврти сектор СМТК. Размена у оквиру овог сектора била је мала, како са ЕЕЗ (в. дијаграм бр. 8), тако и са остатком света (в. дијаграме бр. 2 и 3). Ипак, Југославија је у овој размени са ЕЕЗ бележила дефицит, и то упркос томе, што је њен извоз у овом сектору био доминантно окренут овом тржишту, достижући удео од 96 процената 1976. године. Док су у извозу доминирале животињске масти, са вредностима око 2 милиона долара након 1973, у увозу су то била прерађена биљна уља и масти, између осталих, кокосово и палмово, са вредностима до 3 милиона долара, при чему је више од половине увоза ове групе производа потицало са европског тржишта. Међутим, највећи увоз забележило је сирово сојино уље, од 25 милиона долара, 1975. г, а крајем посматраног периода, значајније износе остварила је трговина олеинском киселином, од око 2 милиона у извозу и око 4 милиона долара у увозу.

Зарад бољег разумевања, потребно је осврнути се на прилике на југословенском тржишту. Потрошња биљних уља значајније је порасла у другој половини седамдесетих година, што се приписивало изменама у демографској структури. Ове измене односиле су се на повећање удела старог, и становништва са вишим образовањем, који су идентификовани као примарни потрошачи. Иако је, на почетку посматраног периода, ово тржиште оптерећивао недостатак сировина, због чега је око 60% потреба задовољавано увозом, фискалне олакшице дате домаћим произвођачима, праћене исплатом премија, омогућиле су да се потребе тржишта биљним уљима задовољавају домаћом производњом. Али, како се увоз наставио без нарочитих потреса, повећана производња створила је проблем вишкова, који се није могао решити извозом, пошто је на примарном извозном тржишту, односно у ЕЕЗ, наишао на слабо пропустљиви бедем, односно САР.¹⁰⁹

Као и у случају нултог сектора, удео другог сектора у извозу био је опадају у размени са појединачним земљама ЕЕЗ, уз изузетак Италије, где је, у другој половини 70-их, доспео на прво место по уделу у укупном извозу у ову земљу. Поред Италије, велики удео други сектор је остваривао још само у размени са Белгијом и Луксембургом,¹¹⁰ с тим да је овај извоз, уколико би се посматрале апсолутне вредности,

¹⁰⁹ Stevan Novović „Tržište jestivog ulja i biljnih masnoća. Novi uslovi – stari odnosi“ *NT* 1979/11-12: 569-572.

¹¹⁰ Белгија и Луксембург су, 1921. године, створили економску унију, која је 1944. г. проширена са Холандијом у Бенелукс, међутим прве две земље су остале економски ближе, тако да су у светским статистикама, укључујући и југословенску приказиване заједно, D. Phinnemore и L. McGovan, *Dictionary of the European Union*, 23.

био највећи у размени са Италијом и СР Немачком, при чему је, у случају прве, доминирала дрвена грађа, а у случају друге, металне руде. Упркос вишемилионским вредностима, увоз овог сектора имао је малог значаја у размени са појединачним земљама, што је било и за целокупну размену у оквиру четвртог сектора.

Енергетика

Промене у енергетици, које су у послератном периоду добијале на замаху, вршиле су снажан утицај не само на економски, већ и на друштвени и политички развој света. Извориште ових промена налазило се у транзицији са угља, као енергента, на нафту и гас, и у употреби нуклеарне енергије. Изазвано поменутом транзицијом, реструктурирање привреде водило је прерасподели утицаја међу појединим привредним гранама, али и размештају индустријских погона и центара, односно радне снаге, што је даље вршило утицај на миграционе токове и демографију. Поменути процеси одразили су се и на међународне односе. Тако је у случају земаља ЕЕЗ, нуклеарна енергија, тачније њена употреба, понудила простор за њихову даљу интеграцију, чији је производ био и EUROATOM.¹¹¹ А сарадња на пољу енергетике, подстицала је и приближавање земаља произвођача нафте, окупљених у ОПЕС,¹¹² што је повећало њихов утицај на међународној сцени.¹¹³

Међутим, 70-их година, Заједница и Југославија су се налазиле у различитим фазама ове трансформације (б. табеле бр. 5 и 6).

Уколико се посматра удео угља у потрошњи енергије, наспрам удела нафте и гаса, може се видети да су седамдесете године донеле мање промене за ЕЕЗ на пољу транзиције, а да су носиоци овог процеса били опадање значаја угља, односно пораст значаја природног гаса. Иако је нуклеарна енергија била присутна у Заједници више од

¹¹¹ EUROATOM (European Atomic Energy Community) је организација за сарадњу на пољу употребе нуклеарне енергије у цивилне сврхе, настао је Римским уговорима 1957. г, а 1967. интегрисан је у Европску Заједницу, а потом у Европску Унију; D. Phinnemore и L. McGowan, *Dictionary of the European Union*, 162-163.

¹¹² ОПЕС (Organization of the Petroleum Exporting Countries) је створена 1960. г, са циљем координације политике производње и продаје нафте, а захваљујући доминантном положају на тржишту нафте, организација је вршила контролу овог тржишта; https://www.opec.org/opec_web/en/about_us/24.htm приступљено 12. септембра 2021.

¹¹³ Astrid Kander, Paolo Malanima, Paul Warde, *Power to the People. Energy in Europe over the Last Five Centuries* (Принстон, Оксфорд: Princeton University Press, 2013)251-286.

деценије, а њена производња у константном порасту, још увек се налазила при дну листе по уделу у потрошњи енергије.

У односу на Заједницу, слика потрошње енергије у Југославији показивала је више динамике, за шта је разлог и нешто другачији временски оквир, пошто је у њеном случају истраживање покрило само период до 1975. године. Оно што се може констатовати је да је главна промена за Југославију наступила са привредном реформом, 1965. г, у којој је акценат стављан на модернизацији. Разлике у односу на ЕЕЗ су биле у томе што је угаљ, иако са значајно смањеним уделом, постигао паритет са нафтом, док је природни гас био далеко мање важан у потрошњи енергије. Још једна разлика тицала се употребе хидроенергије, која је имала већег удела у Југославији, првенствено захваљујући њеном хидропотенцијалу.¹¹⁴

Оно што наведени подаци нису најјасније показивали била је дугорочна енергетска политика Југославије. Иако је констатовано да је енергетски дефицит био неизбежан пратилац даљег развоја земље, и да није било мера које су могле да, истовремено, неутралишу дефицит и одрже развој, оцењивано је да је постојао простор за извесно побољшање. На једној страни је прихваћен као незаобилазан увоз нафте и кокса, односно угља за коксирање, услед недовољности домаћих сировина, а на другој је, као основа дугорочне енергетске политике, одређено ефикасније искоришћавање домаћих енергената. Најраспрострањенији домаћи енергент био је лигнит, при чему је процењивано да је Југославија поседовала 12,9 % његових резерви у Европи. Иако је он имао мању енергетску вредност у поређењу са осталим фосилним горивима, у југословенском случају је ово било делимично компензовано релативно јефтином експлоатацијом, пошто су налазишта била концентрисана на неколико копова, са око 80 % руде у површинским, лако приступачним слојевима тла. Ипак, највише наде поклањано је нуклеарној енергији, која је због своје ефикасности, првенствено у односу употребљених енергената према добијеној енергији, виђена као енергија будућности. Још један разлог оптимизму, била је процена да су југословенске резерве уранијума имале 20 пута већи енергетски потенцијал од свих резерви фосилних горива заједно. Али

¹¹⁴ Aleksandar Krnjić „Prilog analizi utjecaja promijena cijena nafte na proces društvene reprodukcije SFR Jugoslavije“ *PSTK* 1978/3-4: 29-45.

енергија будућности је, 70-их година, још увек била будућност, пошто се неопходна инфраструктура, тек, изграђивала.¹¹⁵

Иако је робна размена енергентима између ЕЕЗ и Југославије била мала (в. дијаграм бр. 7), њен значај није био у њеним доларским вредностима, већ у позицији коју је заузимала у ширим робним токовима енергената.¹¹⁶

Сличности у структури потрошње, али и производње енергената, чинили су југословенско и европско тржиште међусобно некомпатибилним, што је нарочито изражаја имало у размени угља. Тако је, тек, око десетине југословенског увоза долазило са овог подручја, док се на њега сливало око петине југословенског извоза. Ипак, Југославија је у овој размени бележила стални дефицит, што је дуговала структури размене, пошто је извозила угаљ нижег квалитета, односно лигнит и мрки угаљ, у укупној вредности од око 2 милиона долара, а увозила дестиловани угаљ, односно кокс, у вредностима између 2 и 14 милиона долара.

Иако сирова нафта није играла никакву улогу у поменутој размени, нафтни деривати су достигали значајне износе и у извозу и у увозу. Југославија је на европско тржиште извозила горива. На првом месту био је извоз бензина, до 1975. г, у вредностима од око милион долара, да би, у периоду 1977-1979. г, он вредео између 23 и 46 милиона, а 1980. г. је забележио рекордну вредност од 109 милиона долара. На другом месту био је плин, са извозом између 18 и 22 милиона долара, у периоду 1976-1979. године, а треба поменути и извоз горива за млазне авионе који се, након 1973. г, кретао између 1 и 7 милиона долара. Више од половине југословенског извоза ове групе производа одлазило је на европско тржиште.

На страни југословенског увоза, у укупној размени, доминирала је сирова нафта, пошто је након 1968. г, учешће домаће сирове нафте у изради нафтних деривата пало испод 50 процената,¹¹⁷ с тим да је свега око 3% увоза нафте и нафтних деривата вршено

¹¹⁵ Mladen Kovačević „Osnovni pravci dugoročnog razvoja energetike u Jugoslaviji“ *PSTK* 1977/1-2: 40-49; Aleksandar Krnjić „Prilog analizi utjecaja promijena cijena nafte...“, 29-45.

¹¹⁶ Уколико у тексту није другачије напоменуто, све вредности у овом поглављу, које се односе на југословенску робну размену, укључујући покривеност увоза извозом, однос појединачне и укупне размене, и вредности и трендове у размени појединачних и групе производа, прорачуни су аутора израђени на основу *SSTJ* за 1968. (1969), 323-559; за 1969. (1970), 333-578; за 1970. (1971), 333-582; за 1971. (1972), 339-590; за 1972. (1973), 333-578; за 1973. (1974), 349-609; за 1974. (1975), 351-622; за 1975. (1976), 349-624; за 1976. (1977), 373-646; за 1977. (1978), 389-686; за 1978. (1979), 359-640; за 1979. (1980), 347-620; за 1980. (1981), 338-592.

¹¹⁷ Извор: Aleksandar Krnjić „Prilog analizi utjecaja promijena cijena nafte...“, 32.

из ЕЕЗ. Међутим, у увозу из Заједнице горива су водећу улогу препустила уљима за подмазивање. Тако је вредност увоза бензина, након 1973, износила око 2 милиона долара, док се вредност увоза уља повећавала у три фазе, у периоду до нафтног удара, кретала се између 1 и 4 милиона долара, затим, до 1977. г, интервал је био између 8 и 14 милиона, а крајем посматраног периода, увоз је бележио вредности између 27 и 36 милиона долара.

Мања заступљеност природног гаса у потрошњи енергије одразила се и на ниске износе које је остваривао у робној размени, тако да је његова вредност прешла милион долара, тек, крајем 70-их година. Ипак, оно што треба поменути јесте да је, у периоду 1970-1972. г, целокупан увоз природног гаса вршен из ЕЕЗ, а од 1970. г, на ово тржиште је одлазио скоро целокупан извоз, са уделом преко 95 процената.

Поред енергената, трећем сектору СМТК припадала је и сама електрична енергија, чија је трговина одавала хаотичну слику. Тако су њене вредности, повремено достигале више милиона долара, са највећим извозом, 1980. г, од 14 милиона, а највећим увозом, 1976. г, од 20 милиона долара, да би појединих година потпуно изостао увоз или извоз, што је карактерисало укупну југословенску трговину електричном енергијом.

Претходна анализа је показала да, када је реч о енергетици, Југославија се налазила у сличној позицији као развијене земље, у конкретној анализи као чланице ЕЕЗ. Ова позиција је подразумевала замену чврстих течним горивима, што је повећавало зависност од увоза, чинећи земљу рањивом услед поремећаја његове цене, што је био случај са повећањем цена нафте 1973. и 1980. године. Ово је резултирало изузетно високим дефицитима у укупној размени у оквиру трећег сектора. Тако је дефицит, 1973. г, износио 336 милиона долара, да би се, наредне године, повећао на 910 милиона, док је, 1980. г, износио 3,3 милијарде долара, и имао удео од 54,5 % у укупном дефициту. Највећи дефицит, изазван разменом у оквиру трећег сектора, Југославија је имала са Совјетским Савезом, Ираком, Либијом и Нигеријом, који је мерен у стотинама милиона долара.

Премда су СР Немачка и Италија биле водећи трговински партнери Југославије, међу чланицама ЕЕЗ, земља са највећим увозом енергената, прецизније течних горива, била је Холандија. Међутим, СР Немачка и Италија имале су водећу позицију у увозу енергената, док је Италија била једина чланица ЕЕЗ, са којом је Југославија трговала електричном енергијом.

Индустријска робна размена са ЕЕЗ

За извоз производа од петог до девог сектора, који су класификовани као индустријски производи, огромног значаја имала је примена опште шеме преференцијала за ЗУР. Шема је била резултат преговора вођених међу чланицама ГАТТ у оквиру Кенеди рунде,¹¹⁸ а била је замишљена као листа индустријских производа који би уживали олакшице при увозу из ЗУР, чиме је овим земљама пружана помоћ у индустријализацији. Међутим, донете одлуке нису биле обавезујуће и прецизне, тако да је развијеним земљама био остављен простор да саме одлуче на које су се производе имале односити олакшице, и када су ступале на снагу. У случају ЕЕЗ, шема је ступила на снагу 1. јула 1971. године.¹¹⁹

Иако је Југославија била чланица Г77, и себе дефинисала као ЗУР, што ју је квалификовало за шему преференцијала, она је имала проблема у добијању олакшица. Разлог је био тај што је Југославија по свом степену развоја одскакала од осталих чланица Г77, због чега је сматрано да би је давање преференцијала ставило у неравноправан положај у односу на остале државе, развијене или у развоју, тако да је шема одобрена Југославији била редукована. Истовремено, у питање је био довођен и њен статус ЗУР, што је било видљиво и у статистикама УН, где је Југославија сврставана у развијене земље. Али упркос томе, Југославија је била највећи корисник шеме у размени са свим развијеним земљама које су је примењивале, било у погледу палете производа или у укупној вредности извоза, због чега се може рећи да су замерке осталих земаља биле оправдане. Земље ЕЕЗ су биле прве које су почеле са применом преференцијала, јула 1971. године. Њихова шема се састојала у бесцаринском увозу за вредност увоза, која се добијала сабирањем вредности увоза, оствареног из ЗУР 1968. г, са 5 % вредности увоза из осталих земаља, исте године, и затим дељењем збира са бројем два. Шема је обухватала индустријске производе, али уз постојање листе осетљивих производа, концентрисаних у текстилној индустрији, за које су примењиване ниже квоте на које су се односиле олакшице. Олакшице су биле мање и за прерађене пољопривредне производе, за које није постојао бесцарински увоз, већ снижење царина између 20 и 50

¹¹⁸ Кенеди рунда је назив за преговоре вођене у ГАТТ, између 1964-1967, са циљем смањивања царинских баријера, за ЕЕЗ је била нарочито значајна, пошто је Европска комисија заступала све земље чланице, у складу са одредбама Римског уговора из 1957, D. Phinnemore и L. McGovan, *Dictionary of the European Union*, 270; детаљније у Luccia Copollaro, *The Making of a World Trading Power. The European Economic Community (EEC) in the GATT Kennedy Round Negotiations (1963-1967)* (Лондон: Ashgate, 2013).

¹¹⁹ Josip Kulišić „Politika i odnosi EEZ prema zemljama u razvoju“ *PSTK* 1971/4: 499-513; „Mogućnosti i potrebe boljeg korišćenja preferencijala razvijenih zemalja od strane jugoslovenske privrede“ *TNK* 1978/10: 33-35.

процената. Остала ограничења подразумевала су постојање клаузула о пореклу робе, заштити европског тржишта и о антидампинг процедури, које су биле неизоставне у свим трговинским споразумима Заједнице. У случају југословенског извоза у ЕЕЗ, повлашћени положај имало је око половине укупног извоза, односно више од 80 % извоза индустријских производа, при чему нису биле достигнуте максималне квоте.¹²⁰

Исте, 1971. г, започела је примена шеме преференцијала и у Великој Британији и у Данској, с тим да су њихове шеме биле далеко повољније. Наиме, ове земље нису заводиле количинска ограничења, са изузетком производа текстилне индустрије, док је за све артикле, обухваћене шемом, примењиван бесцарински увоз. А поред индустријских производа, шема је укључивала и индустријске сировине. Међутим, након учлађења у ЕЕЗ, Британија и Данска су прешле на шему преференцијала Заједнице, што је у комбинацији са проширењем заједничког тржишта и увођењем слободне индустријске размене између ЕЕЗ и ЕФТА, значило битно погоршање југословенског извоза на британско и данско тржите.¹²¹

Хемија и полупроизводи

Пети сектор је био један од сектора са најмањом покривеношћу увоза извозом, у размени са ЕЕЗ, која није ниједном прешла 18 %, у току посматраног периода, генеришући дефицит који је, након 1972. г, мерен у стотинама милиона долара (в. дијаграм бр. 9). Оваква слика је делом била последица робних токова, пошто је мање од петине југословенског извоза у овом сектору одлазило на европско тржиште, а одакле је увожено више од половине ових производа.¹²²

Најзначајнију групу производа, по вредности размене, чинили су хемијски елементи и једињења, односно производи базичне хемије. У случају извоза, вредност је варијала између 7 и 10 милиона, до 1972, а потом између 20 и 60 милиона долара.

¹²⁰ В. Zaccaria, *The EEC's Yugoslav Policy*, 51; Josip Kulišić „Politika i odnosi EEZ prema zemljama u razvoju“, 499-513; „Mogućnosti i potrebe boljeg korišćenja preferencijala...“, 33-35; „Информација о неким новим моментима у третману Југославије као земље у развоју у међународним економским односима“ *Југославија и Европска заједница*, 343-345.

¹²¹ Predrag Mitić „Dejstvo ekonomske integracije Zapadne Evrope na korišćenje opšte šeme preferencijala UNCTAD“ 307-312.

¹²² Уколико у тексту није другачије напоменуто, све вредности у овом поглављу, које се односе на југословенску робну размену, укључујући покривеност увоза извозом, однос појединачне и укупне размене, и вредности и трендове у размени појединачних и групе производа, прорачуни су аутора израђени на основу *SSTJ za 1968. (1969), 323-559; za 1969. (1970), 333-578; za 1970. (1971), 333-582; za 1971. (1972), 339-590; za 1972. (1973), 333-578; za 1973. (1974), 349-609; za 1974. (1975), 351-622; za 1975. (1976), 349-624; za 1976. (1977), 373-646; za 1977. (1978), 389-686; za 1978. (1979), 359-640; za 1979. (1980), 347-620; za 1980. (1981), 338-592.*

Насупрот томе, увоз је, са 1973. као прекретницом, остваривао износе између 28 и 90 милиона, односно између 176 и 380 милиона долара.

Поред хемијских једињења која су коришћена у даљој преради и производњи, овом сектору припадали су и одређени готови производи. Једну од група ових производа чиниле су боје и лакови. Док је извоз ових производа у укупним вредностима био безначајан, дотле је увоз мерен у десетинама милиона долара. Увоз боја је највеће вредности бележио између 1972. и 1977. г, крећући се између 7 и 20 милиона, док је, у остатку посматраног периода, варирао између 1 и 5 милиона долара. Веће вредности остварио је увоз дисперзија за бојење, крајем седамдесетих, бележећи између 21 и 35 милиона долара. У случају лакова, увоз је, до 1973, вредео између 4 и 11 милиона, односно између 17 и 36 милиона, у наредном периоду. Производи који су, такође, припадали овој групи били су пигменти, са вредности увоза између 3 и 18 милиона долара, након 1972. године,

Наредну групу чинили су медицински и фармацеутски производи. Према је више од половине ових производа увожено из ЕЕЗ, мање од петине југословенског извоза је било намењено овом тржишту. Када је реч о категоризацији ових производа, исте категорије биле су заступљене и у извозу и у увозу, али са различитим односом између укупних вредности остварених у трговинској размени. У категорији витамина, боље резултате постигла је Југославија, са вредностима између 1 и 4 милиона, након 1972. г, док је увоз из Заједнице прешао милион долара, тек, 1978. године. Нешто већи извоз од увоза, Југославија је бележила још у размени алкалоида, односно анестетика, са вредностима између 1 и 6 милиона, док су износи били уједначени у случају размене медицинског репроматеријала, као што су били вата, завоји и фластери, са вредностима до 3 милиона долара крајем 70-их година. Увоз је имао превагу у случају хормона, где је, у периоду до 1977, остваривано је између 1 и 4 милиона, а потом, између 7 и 12 милиона долара, затим антибиотика, код којих је, након 1973. г, у извозу остваривано између 3 и 9 милиона, са терамицином као најзаступљенијим, а увоз је плаћан између 9 и 17 милиона, док је најзаступљенији био пеницилин. Остали лекови су слабије извожени на европско тржиште, тек након 1977. г, забележени су износи између 2 и 5 милиона долара. Насупрот томе, вредност увоза је, већ почетком 70-их, износила између 3 и 8 милиона, а након 1972. г, између 12 и 15 милиона долара.

Значај увоза лекова није се огледао само у доларским вредностима, већ и у његовој улози на југословенском тржишту. Наиме, око 80 % потреба Југославије за лековима задовољавано је увозом, укључујући и увоз сировина и готових лекова. Ово је Југославију доводило у осетљиву позицију према увозу, што се нарочито показало 1980. г, када је дошло до несташице лекова. Несташица је била изазвана заостајањем увоза, због рестриктивних мера, уведених зарад стабилизације платног биланса, али је ситуацију погоршавала и сложена процедура увоза и дистрибуције, која није била само царинска и административна, већ и здравствена. Суочене са несташицом животно важних производа, југословенске власти су дале препоруку да се прописи „еластичније“ примењују, што је био еуфемизам за толерисање прекршаја. Истовремено је наложено преиспитивање извоза дефицитарних лекова у СЕВ и ЗУР, за шта се може претпоставити да је било мотивисано уделом ових подручја у извозу лекова, али и жељом да се избегне ремећење извоза у ЕЕЗ, због озбиљног платног дефицита.¹²³

Мање уједначена је била трговина синтетичким миришљавим материјама, пошто је извоз био занемарујући. Осим сировина и полупроизвода за парфеме, овде су убрајани и адитиви за додавање мириса храни и пићу, вредност овог увоза варирала је између 1 и 14 милиона долара. Међутим, завршни производи, конкретно козметички препарати, увожени су у мањим вредностима, које су, тек 1972. г, прекорачиле милион долара. Преостали производи у овој групи била су средства за чишћење, како за кућну, тако и индустријску употребу, са вредностима извоза до 14 милиона долара.

Група артикала која је забележила велику промену у робним токовима била су вештачка ђубрива. Наиме, у периоду до 1970. г, Југославија је бележила дефицит у овој размени, како са ЕЕЗ, тако и са остатком света, али са јасном тенденцијом опадања увоза, тако је у случају ЕЕЗ, увоз опао са 10 на 1 милион долара 1971. године. Од 1971, активна је била друга тенденција, односно повећање извоза, са вредностима између 5 и 11 милиона долара, чиме је постигнут активни платни биланс и са ЕЕЗ и са остатком света.

Разлог оваквог преокрета било је велико повећање производње, што је било последица концентрисања инвестиција, пошто је највећи део капитала уложеног у југословенску хемијску индустрију искоришћен за проширење капацитета производње вештачких ђубрива. Тако је производња азотних ђубрива, у периоду од 1968. до 1971. г, на годишњем нивоу повећавана са 661, на 917, потом на 1188, и достигавши 1316 хиљада

¹²³ „Problemi snabdevanja tržišta nekim artiklima. Predlog mera za otklanjanje nestašice“ *NT* 1980/7-8: 393-395.

тона, након чега је производња наставила да расте, али у мањим скоковима.¹²⁴ Иако је оваква политика била вођена жељом за смањивањем дефицита, проблеме је створила на другој страни, пошто је производња, већ 1971. г, остварила вишак, за који није било лако наћи купца. Тржиште ка којем су били упрти погледи југословенских извозника хемијске индустрије, није било европско, као што је већ речено, већ тржиште СЕВ. На несрећу по Југославију, дефицит у трговини вештачким ђубривима је и на овој страни изазвао исти одговор, тј. повећање сопствене производње. Пласман југословенског извоза био је отежан и тиме што су земље СЕВ, одступиле од уобичајене праксе да се једној од земаља овог блока додели примарна улога у производњи одређеног производа, пошто је одлучено да се све земље посвете производњи вештачких ђубрива. Због тога је предлагано преусмеравање инвестиција и измена производне структуре у корист синтетичког каучука и пластичних маса, пошто није била реч само о дефицитарним производима, што је већ истакнуто у случају синтетичког каучука, већ и о производима који су бележили повећану потражњу у свету, чиме су нудили и извозне могућности.¹²⁵

Међутим, трговина пластичним масама, показала је да до предлаганог реструктурирања није дошло. Иако, поново треба истаћи да европско тржиште није било главна одредница југословенског извоза петог сектора, у случају ове групе производа, однос извоза и увоза се није битније разликовао у размени са ЕЕЗ и у укупној размени. Најуспешнији извозни артикл био је поливинил хлорид, односно PVC, са вишеструким применама, између осталог, у грађевинарству, електроиндустрији и производњи амбалаже. Вредност његовог извоза се, након 1973. г, кретала између 1 и 10 милиона долара, а овај производ је и увожен, до 1972, у вредностима између 2 и 6 милиона, а потом, између 11 и 34 милиона долара. Сличну употребу имали су и полиетилен и полиетри, такође доминантно увозни артикли. У случају полиетра, вредност увоза се, након 1975, кретала између 8 и 20 милиона, а полиетилена, између 22 и 46 милиона долара након 1973. године. Ипак, највећи увоз забележиле су кондензоване и полимеризоване пластичне масе. Кондензоване пластичне масе су, до 1973. г, увожене у вредностима између 1 и 11 милиона, односно између 28 и 68 милиона, у наредним годинама, док су вредности за полимеризоване пластичне масе, варирале између 5 и 14 милиона, односно између 22 и 46 милиона долара, у истим временским интервалима.

¹²⁴ *SGJ 1976.* (1976), 188; *SGJ 1981.* (1981), 267.

¹²⁵ Vasilije Janković „Jugoslovenska hemijska industrija u godinama privredne reforme“ *PSTK 1971/1*: 11-31.

Преостали производи у петом сектору који су остваривали вишемилионски увоз били су пестициди, са вишемилионским износима и у извозу, затим лепкови, вештачки воскови, хемијски препарати за прераду коже и крзна, и адитиви за уља, а део производа остао је неразврстан, упркос томе што је, крајем 70-их, вредност њиховог увоза прелазила 40 милиона долара.

Шести сектор је био још један сектор у којем је Југославија бележила дефицит, како у размени са ЕЕЗ, тако и у размени са остатком света (в. дијаграме 2, 3 и 10). Премда је овај дефицит заостајао за дефицитом у петом сектору, оно што га је чинило озбиљнијим била је веза између увоза и домаће производње. Наиме, пошто су овај сектор чинили полупроизводи и репроматеријал, сви увезени артикли коришћени су у производњи готових производа, сврстаних у седмом и осмом сектору, али и артикала у овом сектору. Због тога је свако повећање у производњи водило повећању увоза. Међутим, на конкретни биланс са ЕЕЗ, утицали су и робни токови, јер, док је Југославија око 40 % ових производа увозила из ЕЕЗ, само око четвртине извоза овог сектора пласирано је на европском тржишту.¹²⁶

Наравно, међузависни однос постојао је и са производњом, односно трговином сировинама. Једну варијанту овог односа представљала је трговина каучуком и његовим производима. Југославија није производила сирови каучук, а производња синтетичког каучука је била недовољна, стога су ови производи увожени. Међутим, израђивала је и извозила готове и полупроизоде од каучука. У извозу на европско тржиште значајније вредности постигао је извоз пнеуматика, првенствено спољних пнеуматика, за аутомобиле, камионе и аутобусе, са вредностима које су, до 1975. г, достигале 5 милиона, а након тога, између 7 и 30 милиона долара. Ово су уједно били и артикли у чијој размени је Југославија имала активан платни биланс са Заједницом, пошто се вредност увоза пнеуматика кретала између 2 и 20 милиона долара. Ипак, када је реч о читавој групи производа од каучука, биланс је био пасиван. Разлог томе био је диференциран увоз који је укључивао и обликовани каучук, са вредностима између 1 и 6 милиона, до 1973. г, а потом, између 10 и 23 милиона, затим погонске каишеве и гумене заптиваче, у вредностима до 5, односно 9 милиона долара. Извоз производа о каучука показивао да се одређени успех, у прерађивачкој индустрији, могао постићи упркос зависности од увоза сировина.

¹²⁶ N. Čobeljčić и I. Rosić, *Privredni razvoj i privredni sistem Jugoslavije*, 280-284.

Најуспешнији југословенски произвођач гумених производа био је Тигар из Пирота.¹²⁷ Производња, која је започела као супституицање увоза, у посматраном периоду, претворила је Тигар у успешног извозника, што је највише дуговао достизању високих стандарда у производњи. Највећи део извоза одлазио је на америчко, британско и тржиште блискоисточних земаља, а његов пласман, посебно на америчко тржиште, био је олакшан кооперацијом са америчким произвођачем В.Ф. Goodrich-ом, започетом седамдесетих година.¹²⁸

Наредну варијанту представљали су дрво и дрвени полупроизводи. Југославија је имала значајну производњу дрвених сировина и полупроизвода, али док је у размени сировина бележила суфицит, дотле је трговина полупроизводима била дефицитарна. Најзначајнији полупроизводи од дрвета у размени са ЕЕЗ, делили се на оне намењене индустрији намештаја и оне намењене грађевинској индустрији. У првом случају, вредност увоза је, до 1973. г, варијала између 1 и 8 милиона, а потом између 11 и 17 милиона, док је вредност извоза, у истим временским интервалима, износила око милион долара, односно између 3 и 19 милиона. Од производа намењених грађевинској индустрији увожене су шперплоче, у вредностима до 7 милиона, и вештачке дрвене плоче, чији је увоз, до 1975. г, достигао 4 милиона долара, да би, након тога, био безначајан. Када је реч о вредности извоза ових производа, она се, за шперплоче, кретала између 1 и 6 милиона, за паркет, између 1 и 4 милиона, за столарију, између 3 и 17 милиона, а извоз вештачких плоча значајније вредности, између 3 и 17 милиона долара, бележио је, тек, након 1973. године. Југославија је, заправо, током посматраног периода, успела да смањи дефицит у размени са овом групом производа, а од 1973. г, претвори га у суфицит, што је било највидљивије у трговини вештачким дрвеним плочама.

Ситуација је била другачија са другом групом производа израђиваних од дрвета, где је, са изузетком 1980. г, бележен дефицит, а реч је била о папиру и израдама од папира. Вредност извоза код папира за писање и штампање је износила између 1 и 11 милиона, затим код крафтпапира, намењеног амбалажи, између 2 и 7 милиона, у периоду до 1977. г, а вредност извоза хигијенског папира, као што су били тоалет папир, убриси и салвете, варијала је између 2 и 20 милиона долара, након 1973. године. Насупрот томе,

¹²⁷ Предузеће „Тигар“ основано је 1935. г, започевши рад са производњом обуће, а у послератном периоду своју производњу проширило је на остале производе од гуме, укључујући и пнеуматике; <http://www.tigar.rs/fabrika-tehnicka-guma.html>, приступљено 14. септембра 2021.

¹²⁸ Novica Krstić „Neki elementi izvozne ekspanzije u strategiji industrije gumenih proizvoda „Tigar““ *Tržište.Novac. Kapital* 1980/5, 33-37.

вредности увоза папира кретале су се између 2 и 9 милиона, за папир намењен писању и штампању, између 1 и 5 милиона, за пергамент папир, и између 1 и 19 милиона, за импрегнирани папир, који су коришћени у амбалажи, грађевинарству и кулинарству.

Трећом варијантом могла се сматрати трговина сировинама и полупроизводима намењеним текстилној индустрији, где је и размена сировинама и полупроизводима била дефицитарна. Ипак, слика је била нешто другачија, уколико би се посматрала трговина појединачним производима. Тако је трговина кожама и кожним производима била готово уједначена. Вредност увоза говеђе коже износила је између 2 и 13 милиона, затим овчије и јагњеће између 1 и 3 милиона, а увоз ђонова и делова за обућу, не и саме обуће, варирао је између 1 и 10 милиона долара. Ово је било покривено вредношћу извоза говеђе коже, између 1 и 4 милиона, затим свињске, између 2 и 13 милиона, док је вредност извоза ђонова и делова за обућу износила између 1 и 9 милиона долара, након 1974. године.

Оваква уједначеност била је донекле присутна и у трговини природним предивима и тканинама, док су за дефицит била одговорна синтетичка и вештачка предива и тканине. Вредност извоза предива износила је између 2 и 8 милиона, за вунена, између 4 и 24 милиона, за памучна, и свега око милион долара за синтетичка. Овде треба напоменути да је ова размена имала велике скокове и падове, и то, готово, из године у годину, што је кореспондирало са усмеравањем југословенског извоза ових производа ка Заједници или ван ње. Насупрот томе, увоз предива је показивао стабилан тренд раста. Његова вредност се кретала између 3 и 11 милиона, за вунена, а између 11 и 24 милиона, до 1972, односно између 48 и 78 милиона долара, до краја посматраног периода, за синтетичких предива. У случају тканина, значајан извоз остварен је само са памучним, првенствено сировим тканинама, у вредностима између 12 и 25 милиона, док је у случају увоза бележена не само већа укупна вредност, већ и шира палета производа. Увожене су вунене тканине, са вредностима између 1 и 6 милиона, затим вештачке, са вредностима између 3 и 7 милиона, као и синтетичке, код којих се вредност увоза кретала између 4 и 14 милиона, за плетене, а за сирове и другачије обрађене, између 9 и 20 милиона. Поред наведених, увожене су и импрегниране тканине, у вредностима до 10 милиона, и техничке текстилне израде, као што су били филтери и папири, са вредностима увоза између 5 и 14 милиона долара, након 1972. године.

Оно што је анализа наведених варијанти односа између сировина и њихове прераде показала, јесте да је Југославија суфицит у трговини полупроизводима остваривала само онда када је имала и суфицит у трговини сировинама, што је био показатељ слабости њене прерађивачке индустрије и немогућности да извозом готових производа надомести дефицит због увоза сировина. Иако је претходна анализа била окренута само размени са ЕЕЗ, поменути однос по групама производа није био другачији ни у укупној размени, док се на преостале групе производа у шестом сектору може применити већ извршена категоризација.

Трговина производима од неметалних минерала и од гвожђа и челика, спадала је у варијанту са слабом сировинском базом, и последично, slabим учинском прерађивачке индустрије. У првој групи производа, значајне вредности бележио је извоз грађевинског материјала од магнезита, као што су биле цигле, блокови или црепови, са варијацијом између 2 и 5 милиона, затим израде од азбеста, са кретањем између 1 и 6 милиона долара, након 1971. године. Сличне вредности постигао је и извоз необрађеног стакла, између 1 и 6 милиона, као и стаклене амбалаже и посуђа, између 1 и 7 милиона долара. Када је реч о структури увоза, значајне вредности, између 3 и 5 милиона, имао је увоз цемента, у периоду од 1971. до 1976. г, затим између 1 и 11 милиона, увоз ватросталних цигала, а између 2 и 8 милиона, увоз керамичких грађевинских плоча, док је увоз ватросталних цеви плаћан између 3 и 7 милиона, након 1973. године. Ипак, највећу вредност увоза достигле су стаклене масе и полупроизводи, између 2 и 7 милиона, до 1972. г, а потом, између 11 и 26 милиона долара.

Пораст увоза грађевинског материјала стварао је утисак о узлету станоградње у другој половини 70-их година, док је статистика изграђених станова бележила скромније резултате, премда је број станова био већи из године у годину. Оваква неусаглашеност преношена је из привредног планирања. Решавање стамбеног питања становништва увек је био један од приоритета југословенских власти, али темпо, којим је оно решавано, умео је да изненади планере, иако је био последица одлука донетих у оквиру планирања, истина у другим привредним областима. Када је током 1975. г, дошло до нагомилавања залиха трајних добара и, следствено томе, притисака произвођача на државне власти, учињен је уступак и либерализован је режим потрошачких кредита. Очекивано, ова мера је довела до пораста потражње за свим производима, а како су неки од њих, попут намештаја и кућних апарата, коришћени за опремање станова, њихова потражња била је у вези са станоградњом, где је изазвала крупне потресе. Пошто су производни планови

били доношени на дужи рок, нагло нарастање конјуктуре у станоградњи, средином године, превазишло је производњу грађевинског материјала, изазвавши несташицу. Међу дефицитарне производе спадали су цемент, бетонско гвожђе, санитарна керамика, стакло и резана грађа. Ситуација се није поправила ни у наредном периоду, након што је прошло стање шока, пошто проблем више није лежао у недовољној производњи, већ у извозу. Како је дрвна грађа постизала веће вредности у извозу, њени произвођачи су занемарили потребе домаћег тржишта у корист сопственог профита, а када се узме у обзир да се дрвена грађа највише производила у Словенији и БиХ, а да је највише станова изграђено у Србији, може се рећи да је део одговорности за несташицу лежао и у анимозитету између република.¹²⁹

Слаба сировинска база имала је још већи утицај у трговини производима од гвожђа и челика. Вредност извоза сировог гвожђа је осцилирала између 4 и 11 милиона, од 1973. до 1975, и око 2 милиона, 1979. и 1980. г, док је, у остатку посматраног периода, била мања од милион долара. Нешто веће и стабилније вредности бележио је извоз челика, са кретањем између 1 и 13 милиона, а вредност извоза осталих легура гвожђа, варијала је између 3 и 6 милиона, до 1973. г, а након тога, између 10 и 20 милиона, док је извоз обликованог челика, односно лимова, жица, трака, цеви и спојница, износио између 5 и 25 милиона долара. Упркос великим вредностима, извоз ове групе производа није успевао да прати увоз, чиме је дефицит у овој размени, након 1973. г. прелазило 100 милиона долара. Премда је вредност увоза сировог гвожђа била занемарљива, а феролегура између 3 и 16 милиона, и то након 1972. г, размену је дефицитарном чинио увоз сировог и обликованог челика. У случају сировог челика, вредности су варирале између 3 и 12 милиона, до 1973. г, а потом, између 15 и 35 милиона, док су се, у истим временским оквирима, вредности увоза обликованог челика кретале између 45 и 95 милиона, односно између 137 и 260 милиона долара.

Као и у случају дрвета и његових израда, јака сировинска база позитивно је утицала на трговину производима од обојених метала. Лидери у извозу били су обликовани бакар, са вредностима између 8 и 39 милиона, у периоду између 1970 и 1976. г, и обликоване бакарне легуре, са вредностима између 10 и 40 милиона долара. Ипак, важно је напоменути да су у оба случаја бележене значајне осцилације у вредностима извоза, и њихово опадање, након 1973. г, што је делом била последица преусмеравања

¹²⁹ *Jugoslavija 1918-1988*, 264, 275; I. Stojiljković „Kolariću Paniću. Ponovo o potrošačkim kreditima“ *NT* 1975/8-9: 374; Miloš Petković „Tržište građevinskog materijala. „Pregrejana konjunktura““ *NT* 1977/10: 432-434.

југословенског извоза ван Заједнице. Насупрот томе, извоз алуминијума одликовао је стабилан раст, тако се вредност извоза сировог алуминијума кретала између 1 и 8 милиона долара, а обликованог између 1 и 20 милиона долара. Нешто мање вредности бележио је извоз цинка, између 2 и 7 милиона за сирови, и између 2 и 4 милиона за обликовани, док је у извозу обликованог олова остваривано око милион долара. На страни увоза треба поменути обликовани бакар и легуре, са вредностима између 4 и 16 милиона, затим обликован никл, са вредностима између 1 и 5 милиона, док је увоз алуминијума плаћан, између 1 и 5 милиона, за сирови, и између 10 и 20 милиона за обликовани.

Овакве прилике у трговини металима, одразиле су се и на производе од метала, сврстане у шести сектор, а који су доминантно били израђивани од гвожђа и челика. Производи, чији је појединачни извоз, након 1972. г, достигао вредности и до 6 милиона долара, укључивали су неелектричне пећи, емајлирано посуђе и челичне и трансмисионе ланце. Веће вредности извоза остваривао је алат од метала, између 1 и 6 милиона, до 1973, а потом, између 5 и 24 милиона долара. Слични производи били су заступљени и у увозу. Тако је увоз неелектричних пећи плаћан између 2 и 5 милиона, алата између 4 и 12 милиона, до 1973. г, а потом, између 19 и 42 милиона, а челичне ужади, између 1 и 5 милиона. Поред овога, значајан увоз бележен је и код гвоздених и челичних конструкција, са вредностима између 4 и 15 милиона, затим, између 1 и 9 милиона код шrafoва, и између 2 и 14 милиона долара код металних полупроизвода намењених индустрији намештаја.

Пети и шести сектор заузимали су значајне позиције у размени са свим земљама ЕЕЗ, повремено доспевајући на прво место по извозу или увозу у размени са Холандијом, Италијом, СР Немачком и Великом Британијом, с тим да су највеће апсолутне вредности оствариване у размени са Италијом и СР Немачком. Групе производа које су доминирале и у извозу и увозу ових сектора били су производи базичне хемије, затим медицински и фармацеутски производи, у случају петог сектора, а полупроизводи од метала и текстила, у случају шестог сектора, са том разликом што су у извозу били заступљенији полупроизводи од обојених метала, а у увозу полупроизводи од црних метала.

Машине и транспортна средства

Седми сектор СМТК је вероватно био најважнији сектор у размени Југославије са ЕЕЗ. Како је био сектор који је највише учествовао у увозу, то га уједно чинило и највреднијим, али и сектором са највећим дефицитом (в. дијаграм бр. 11), при чему му је у слабој покривености увоза извозом, парирао само пети сектор. Поред високих доларских износа, важност овог сектора заснивала се и на његовој структури. Наиме, седми сектор је поред возила, обухватао машине и опрему за све индустријске гране, што је његове производе, поред сировина и репроматеријала, чинило виталним за производњу, с тим да је њихова улога била од пресудног значаја, јер су одређивали шта ће и каквог квалитета бити завршни производ. Ово је било, тим важније, у контексту привредне реформе, која је акценат, између осталог, стављала на модернизацију производње, пошто су нове технологије могле бити имплементирани, само кроз модерне машине. Поменуте машине су доминантно биле увожене из ЕЕЗ, а ако би се југословенски извоз посматрао као мотивисан жељом за смањивањем дефицита због увоза машина,¹³⁰ може се рећи да су европски мотори за југословенску индустрију били и мотори југословенско-европске трговине.¹³¹

Ситуација је била нешто другачија са југословенским извозом. Иако је седми сектор представљао један од најзаступљенијих сектора у извозу, ово је био случај, тек, у другој половини 70-их година, при чему, ни тада, његово вођство није било убедљиво. Поред тога, европско тржиште није било примарна одредница за југословенски извоз машина и возила, апсорбујући између 20 и 30 % овог извоза. Због тога, укупни дефицит у овом сектору није био много већи од оног у размени са ЕЕЗ, а 1980. г. је био чак и мањи.

Прве на листи артикала у групи неелектричних машина и опреме, биле су парне машине. Премда без већих износа у извозу, у увозу су бележени износи између 1 и 17 милиона до 1975. г, а потом између 20 и 87 милиона долара, са парним турбинама за

¹³⁰ Дефицит у размени у седмом сектору је 1975, 1977, 1978. и 1979. био већи од целокупног југословенског извоза у ЕЕЗ, при чему је 1979. г. разлика износила скоро милијарду долара.

¹³¹ Уколико у тексту није другачије напоменуто, све вредности у овом поглављу, које се односе на југословенску робну размену, укључујући покривеност увоза извозом, однос појединачне и укупне размене, и вредности и трендове у размени појединачних и групе производа, прорачуни су аутора израђени на основу *SSTJ za 1968.* (1969), 323-559; *za 1969.* (1970), 333-578; *za 1970.* (1971), 333-582; *za 1971.* (1972), 339-590; *za 1972.* (1973), 333-578; *za 1973.* (1974), 349-609; *za 1974.* (1975), 351-622; *za 1975.* (1976), 349-624; *za 1976.* (1977), 373-646; *za 1977.* (1978), 389-686; *za 1978.* (1979), 359-640; *za 1979.* (1980), 347-620; *za 1980.* (1981), 338-592.

електране као најзначајнијим производом. У случају погонских мотора, првенствено за друмска возила, и дизел мотора за бродове, на страни извоза су оствариване вредности између 2 и 9 милиона, до 1975, односно између 15 и 28 милиона, након тога, а на страни увоза, у истим временским оквирима, између 10 и 64 милиона, и између 76 и 154 милиона. Већ поменуто, 1975. показала се као преломна и за пораст вредности увоза канцеларијских машина, пошто се он, до тада, кретао између 5 и 28 милиона, а отио између 43 и 73 милиона долара, од чега су највећи део чиниле електричне рачунске машине. Оваквог прелома није било у извозу, који је, након 1971. г, износио између 2 и 15 милиона долара.

Део машина могуће је разврстати по привредним и индустријским гранама којима су биле намењене. Од посебног значаја биле су пољопривредне машине и опрема, због удела ове гране у укупном југословенском извозу (в. дијаграм бр. 2). Вредност увоза се, до 1973. г, кретала између 9 и 23 милиона, а потом између 30 и 50 милиона, с тим да је уочљиво њено опадање након 1975. године. Насупрот томе, извоз је постао значајнији тек након 1976. г, са вредностима између 2 и 11 милиона. Највећи део увоза пољопривредних машина отпадао је на тракторе, комбајне, косачице и машине за жетву и вршидбу.

Овакви робни токови били су условљени и приликама на светском тржишту пољопривредне опреме 70-их година. Почетком овог периода бележила се извесна засићеност западних тржишта тракторима, због чега су се заинтересовани продавци преусмеравали на увођење моћнијих, вишенаменских, а од 1973, и економичнијих машина које би замениле постојеће. Повећана потражња постојала је још увек у ЗУР, али су њихове платежне могућности смањивале апсорбујућу моћ њихових тржишта. У оваквим околностима, југословенски пласман је био отежан, пошто производња није задовољавала тражене технолошке спецификације, а извоз није био у стању да својим ценама и платним аранжманима парира конкуренцији. Упркос томе, Југославија се на светском тржишту појављивала као значајни извозник мањих машина и додатне опреме, као што су били култиватори и плугови.¹³²

Када је реч о стању домаћег тржишта, прилике су наликовале онима у развијеним земљама. Осим што је била последица жеље за модернизацијом производње, потражња

¹³² Šime Koštan „Osnovne karakteristike svetskog tržišta poljoprivrednih traktora i mašina“ *PSTK* 1976/3-4: 747-786.

за јачим и сложенијим машинама, била је условљена и природом земљишта и специфичним захтевима усева заступљеним у производњи. Међутим, домаћа машиноградња није успевала да задовољи ове захтеве, нарочито у случају разноврсне додатне опреме. Свакако, одређену улогу у овоме имала је недовољно развијена производња, која није успевала да испрати технолошки напредак развијених земаља, али озбиљнији проблем било је лоше познавање домаћег тржишта. Непознаницу нису представљали само технолошки, већ и захтеви који су се односили на количину. Тако је, на једној страни, долазило до стварања залиха комбајна, уз истовремен увоз, услед разлике у функционалности, док је на другој страни, купце, који су се одлучили за домаће производе, излуђивала несташица резервних делова, који су се производили у земљи, али у недовољним количинама, због погрешних процена произвођача.¹³³

Још један фактор који је домаћу машиноградњу стављао у гори положај у односу на увоз, тицао се цене. При чему није била кључна разлика у цени, пошто је увоз био скуп због заштитних царина, а домаћи производи делом због трошкова производње, а делом и због увозних компоненти, већ у погодностима при куповини. Пошто је била реч о скупим производима, важну улогу имала је куповина на кредит и одложено плаћање. Поменуте олакшице јесу постојале у Југославији, али нису нарочито олакшавале куповину. Одличан пример олакшица били су кредити за куповину трактора. Ови кредити су тражили уплату учешћа од 40 до 50 %, док је рок отплате био до 3 г. са каматом између 12 и 14 процената, при чему је постојала обавеза куповине две или више прикључне машине. Овакве околности, за последицу су имале да је око 40 % свих пољопривредних машина у употреби, током посматраног периода, било увозног порекла, због чега је развојна политика прихватала да се део тржишта морао препустити увозу, али је зато предлагано фокусирање на тржишта ЗУР. Овде треба поменути још један податак, а то је да је више од 80% свих трактора у Југославији било купљено након 1970. г, што говори о подстицајима које је привредна реформа дала механизацији пољопривреде, између осталог, и либерализацијом увоза. Ипак, велики возни парк, поред бенефита који је давао пољопривредној производњи, представљао је још једну непознаницу за машиноградњу, која је требало да предвиди темпо производње трактора који би заменили постојеће.¹³⁴

¹³³ Šime Koštan „Jugoslovenska poljoprivredna mašinogradnja“ *PSTK* 1977/1-2: 73-111.

¹³⁴ Lujza Horvat, „Neka zapažanja o agrarnoj zaštiti i koncept selektivne izvozne politike jugoslovenskih poljoprivrednih proizvoda“ *PSTK* 1969/4: 472-479; Šime Koštan „Osnovne karakteristike svetskog tržišta

Као што је већ речено, поред аграрних производа, важно место у извозу имали су и производи прехрамбене индустрије, за коју су такође увожене машине и опрема. Вредност њиховог увоза, кретала се између 3 и 9 милиона, до 1976, а између 16 и 31 милиона долара, у остатку деценије. Посебан помен међу овим машинама, заслужиле су оне намењене производњи шећера. Увоз ових машина у значајним вредностима кренуо је 1974. г, као део развојне политике, која је ишла за смањивањем увоза шећера, у тренутку када је овај артикл достигао рекордне цене на светском тржишту. Оваква политика је брзо дала резултате, јер је крајем 70-их година, производња успела да задовољи домаћу потрошњу, остварујући вишкове. Нажалост по југословенске произвођаче, тиме је један проблем замењен другим, пошто је пласман вишкова био изузетно отежан засићеношћу светског тржишта, чему је доприносила и производња шећера у ЕЕЗ. У таквим околностима, извоз шећера је био могућ једино по знатно нижим ценама од оних по којима је продаван на домаћем тржишту. Међутим, неповољна конјуктура на светском тржишту није била изненадна појава, већ је била присутна и пре усвајања поменуте развојне политике, због чега се може дискутовати да ли је политика била потпуно погрешна или спроведена са превише ентузијазма. У циљу побољшања постојећег стања, Југославија се прикључила међународном споразуму о стабилизацији тржишта шећера, који јој је гарантовао извоз одређене количине, иако по ниским ценама и уз обавезу стварања залиха у циљу интервенције на тржишту, уколико се за то укаже потреба.¹³⁵

Још једна важна индустријска грана у контексту размене између Југославије и ЕЕЗ, била је текстилна индустрија. О зависности Југославије од европског увоза сировина и полупроизвода, већ је било речи у претходним поглављима, а ова зависност се огледала и у увозу машина намењених овој индустрији. Док је вредност извоза ових машина, у периоду од 1973. до 1977. г, била око 2 милиона, а потом, између 13 и 28 милиона, са кућним шиваћим машинама као производом са најстабилнијим извозом, дотле је увоз, до 1972, плаћан између 20 и 40 милиона, а након тога, између 56 и 153 милиона. Производна структура овог увоза показивала и развојни пут југословенске текстилне индустрије. У овом контексту, треба скренути пажњу на увоз машина за израду синтетичких влакана. Иако су синтетичка влакна, предива и тканине били

poljoprivrednih traktora i mašina“, 747-786; Šime Koštan „Jugoslovenska poljoprivredna mašinogradnja“, 73-111.

¹³⁵ Mladen Stanišić „Međunarodni robni sporazumi u svjetlu novog međunarodnog ekonomskog poretka i položaj Jugoslavije“ *PSTK* 1980/1-2: 11-46.

дефицитарни производи за Југославију, тек у последњим годинама посматраног периода, забележен је значајнији увоз машина за њихову производњу, у вредностима између 7 и 10 милиона.

Слични напори за унапређење производње, а тиме и платног биланса, чињени су и са увозом машина за обраду гуме и пластике, у вредности до 4 милиона долара, у периоду до 1978, а око 16 милиона, крајем деценије. Ипак, већа улагања чињена су у хемијску индустрију, где је вредност увезене опреме, до 1976. г, варирала између 2 и 12 милиона, односно између 24 и 52 милиона, у наредном периоду.

Међутим, увоз машина није служио само реструктурирању, већ и одржавању постојеће производње, укључујући и гране у којима је Југославија бележила суфицит. Једна од ових грана била је обојена металургија, где је Југославија имала активан платни биланс у случају сировина и полупроизвода, али су машине за вађење и обраду руда, као и обраду метала увожене, и то доминантно из ЕЕЗ. Вредност увоза за првопоменуте је била између 11 и 22 милиона, до 1973. г, а између 37 и 116 милиона, након тога. Док је увоз машина за обраду метала плаћан између 14 и 60 милиона, до 1974, и између 78 и 168 милиона у остатку деценије, с тим да су ове машине и извожене, али у вредностима између 1 и 6 милиона долара.

Преостале неелектричне машине чиниле су дизалице, пумпе, уређаји за хлађење и загревање, вентили, славине и други делови за већ поменуте машине. Вредност увоза ових машина је, до 1973. г, износила између 72 и 227 милиона, а потом између 313 и 966 милиона. У поређењу са овим, извоз се са својим вредностима између 1 и 42 милиона чинио безначајним.

Као посебна група производа, издвајане су електричне машине и уређаји. На првом месту, то су били електромотори, генератори, агрегати и трансформатори електричне енергије, чија је размена говорила о постигнућима југословенске електроиндустрије. Наиме, разлика у вредностима увоза и извоза је била мала, пошто су оне варирале између 2 и 13 милиона, до 1975, и између 26 и 48 милиона, након тога, у извозу, а између 1 и 10 милиона до 1973, и потом, између 19 и 53 милиона, у увозу. Ипак, извесна неуједначеност у овој размени јесте постојала. Она је била видљива у јачини уређаја којима се трговало, пошто су југословенски извоз чиниле машине средње снаге, у случају електромотора, између 10 и 1000 kW, док су увожени јачи мотори, са преко 1000 kW снаге, што је било још упадљивије, у случају турбоагрегата, који су се увозили

од 1970. г, да би пет година касније, био забележен увоз, тада, најмоћнијих машина ове врсте, са преко 30.000 kW снаге, при чему је извоз турбоагрегата изостајао. На основу овога могло се закључити да су југословенски произвођачи успели да буду конкурентни на европском тржишту, премда не примарном у извозу, у производњи електричних погонских машина мале и средње јачине. Али, они нису успевали да задовоље потребе домаћег тржишта за јачим машинама, што је опет говорило о јачању југословенских индустријских капацитета, који су трошили више енергије.

Међутим, успех у производњи и трговини поменутих машинама није био поновљен у случају њихових делова. Тако се вредност извоза кретала између 3 и 15 милиона, и то након 1971. г, а вредност увоза, између 5 и 19 милиона, до 1976, а потом, између 29 и 81 милиона. У таквој ситуацији, потреба за одржавањем и сервисирањем машина је Југославију стављала у зависан положај према ЕЕЗ.

Дефицит је постојао и у размени производа електроиндустрије, као што су били каблови, жице, изолатори и отпорници. Док је извоз ових производа бележио између 2 и 9 милиона долара, до 1972. г, и потом, између 14 и 34 милиона, дотле је увоз, у истим хронолошким оквирима, плаћан између 9 и 23 милиона, односно између 25 и 54 милиона.

Ипак, овој групи производа нису припадали само уређаји намењени индустрији, већ и они намењени домаћинствима, тачније кућни апарати. Југославија је у ЕЕЗ извозила кућне апарате у вредностима између 2 и 16 милиона, до 1972. г, а у остатку деценије, између 26 и 72 милиона, при чему су најзаступљенији артикли били фрижидери и штедњаци. У истим временским интервалима, увозила је кућне апарате у вредностима између 22 и 46 милиона, односно између 62 и 132 милиона, док су најзаступљенији артикли били телевизори, њихови делови и делови за телефоне и телеграфе, али не и сами телефони и телеграфи. Суфицит у трговини фрижидерима И штедњацима је био тим значајнији, што се Југославија трговинским споразумом из 1970. г, обавезала да ће примењивати најлибералнији третман за ове производе из Заједнице. Ово је говорило у прилог томе да је југословенска производња била у стању да конкурише европским произвођачима, макар у случају фрижидера и штедњака.¹³⁶

¹³⁶ Predrag Mitić „Osnovne karakteristike trgovinskog sporazuma...“, 30.

Из ове групе производа треба још издвојити и медицинске апарате и електричне уређаје за моторна возила. У случају првих, увоз су, првенствено, чинили рендген апарати и пратећа опрема, а његове вредности кретале су се између 1 и 8 милиона, до 1973, и између 12 и 47 милиона, након тога, док извоза није било. Извоза јесте било у случају опреме за моторна возила, у вредностима између 1 и 14 милиона долара, након 1973. г, док је увоз бележио вредности између 2 и 25 милиона.

Преостале производе у овој групи су, између осталих, чинили акумулатори, сијалице, електронске цеви, и уређаји за мерење. Вредност њиховог извоза била је између 1 и 8 милиона, до 1973. г, и између 14 и 38 милиона, у остатку деценије. У истим временским оквирима, вредности увоза су се кретале између 17 и 47 милиона, односно између 66 и 185 милиона долара.

Иако је електроиндустрија представљала једну од технолошки најнапреднијих индустријских грана, у посматраном периоду, у југословенском случају је још један фактор имао важну улогу. Наиме, електроиндустрија је спадала у радно интензивне гране, што је државама са јефтином радном снагом давало компаративну предност у односу на друге, чиме је она претендовала на позицију коју су, традиционално, у Југославији, заузимале дрвна и текстилна индустрија. А када је реч о извозу у ЕЕЗ, трговински аранжман, у првом реду, општи преференцијали за ЗУР, повољнији третман давао је производима електроиндустрије. Ипак, постојали су и одређени ограничавајући фактори. Како је ова индустрија захтевала већи степен технолошког развоја, али и образовања радника, него што је то био случај са текстилном или дрвном индустријом, производња је била мање диференцирана, са фокусом на мање и слабије уређаје и опрему, као технолошки приступачније. Међутим, мањак стручне радне снаге, делом због образовне структуре становништва, а делом због емиграције, онемогућио прижељкивани развој, какав је, својевремено, имао Јапан.¹³⁷

Ипак, у области електротехнике, пословала су нека од најуспешнијих југословенских предузећа, чији је квалитет производа био осведочен и међународним

¹³⁷ Vesna Špoljarić „Технички прогрес као фактор спољне трговине Југославије“ *PSTK* 1975/2: 181-197.

наградама. Реч је била о Радету Кончару,¹³⁸ предузећу из Хрватске, и Искри,¹³⁹ предузећу из Словеније. Ова предузећа истицана су као светао пример успеха, који се могао постићи кроз употребу савремене технологије и модерног дизајна. Тако су оба предузећа имала своје научне институте који су стварали патенте и дизајнирали производе, док је дизајн нарочито био довођен у везу са успехом Искре. Већина њихове производње била је усмерена на извоз, и то на тржиште развијених земаља, што је још једном узимано као потврда квалитета и конкурентности.¹⁴⁰

Последњу групу производа у седмом сектору чинила су транспортна средства за железнички, друмски, водени и ваздушни саобраћај, као и њихови делови. У случају железничког саобраћаја, Југославија није остваривала значајнији извоз, док су вредности увоза на највишем нивоу биле у периоду од 1973. до 1977. г, између 20 и 46 милиона. Највећи удео у овом увозу имале су електричне локомотиве за нормални колосек, а њихов увоз временски се поклапао са завршетком пруге Београд-Бар.

Извоз аутомобила на европско тржиште започео је 1970. г, али су значајније вредности, између 2 и 6 милиона, бележене од 1972, док је извоз достигао вредност од 28 милиона долара, у 1979, и 72 милиона у 1980. години. Међутим увоз, који је вршен током читавог посматраног периода, био је већи, његове вредности осцилирале су између 20 и 107 милиона, а треба рећи да су увожени и аутомобили у деловима, у оквиру лиценциране производње, у вредностима између 13 и 78 милиона. У случају извоза, реч је била, доминантно, о аутомобилима средње кубикаже, тачније између 1100 и 2500 cm³, који су доминирали и у увозу, док су у случају аутомобила у деловима, најстабилнији увоз имали они са кубикажом између 600 и 1100 cm³.

Као што су претходни подаци показивали, седамдесете године представљале су важан период у развоју југословенске аутомобилске индустрије, нарочито у контексту економских односа са ЕЕЗ. Иако су југословенски произвођачи, и раније, сарађивали са европским колегама, привредна реформа је омогућила продубљивање сарадње кроз уговоре о кооперацији. Водећи југословенски произвођач, са заступљеношћу на

¹³⁸ Предузеће „Раде Кончар“ основано је 1921. г, под називом „Електра“, а назив „Раде Кончар“ добило је након Другог светског рата, да би 1990, још једном променило назив, овог пута у „Кончар – Електроиндустрија“; бавило се производњом електричне опреме и постројења; <https://www.koncar.hr/ona/tradicija/>, приступљено 14. септембра 2021.

¹³⁹ Предузеће „Искра“ основано је 1946. г, бавило се производњом електроопреме и опремом за телекомуникацију и саобраћај; <https://www.iskra.si/sl/Strateski-mejniki-Iskra/>, приступљено 14. септембра 2021.

¹⁴⁰ Mladen Kovačević „Kvalitet proizvoda – faktor konkurentnosti izvoza“ *Nova trgovina* 1976/12, 575-581.

домаћем тржишту већој од 80 процената, била је Застава из Крагујевца,¹⁴¹ која је уговор о кооперацији закључила са Фијатом.¹⁴² Следећи произвођач била је Индустрија моторних возила (ИМВ), из Новог места,¹⁴³ која ја уговор закључила са Реноом,¹⁴⁴ а Творница аутомобила Сарајево (ТАС) је била у кооперацији са Фолксвагеном,¹⁴⁵ док Сimos, произвођач из Копра, био је плод кооперације домаћих произвођача Томоса¹⁴⁶ и Искре, и француског Ситроена.¹⁴⁷ Њихова производња била је усмерена ка домаћем тржишту, где им је на руку ишао непрестани пораст потражње, упркос високим ценама, који није био поремећен, чак ни енергетском кризом, која је уздрмала светско тржиште аутомобила. Ипак, постојала је разлика у њиховом положају на тржишту, која се није тичала само њихове заступљености. Наиме, док је Застава већи део производње реализовала у Југославији, у сарадњи са домаћим кооперантима, користећи више слободе у дизајнирању аутомобила и створивши аутентичне југословенске моделе, дотле су ИМВ, ТАС и Сimos већину делова увозили из СР Немачке и Француске, док су у својим погонима, углавном вршили склапање аутомобила, неодступајући много од

¹⁴¹ Своје почетке војнотехнички завод „Црвена Застава“ у Крагујевцу везивао је за фабрику оружја, испрва основаном у Београду 1933, а 1851. г. премештеном у Крагујевац, након Другог светског рата фабрика је понела назив „Црвена Застава“; производња аутомобила у оквиру „Црвене Заставе“ започела је 1953. г, а већ наредне године је ушла у сарадњу са Фијатом, куповином лиценци за производњу, док је сарадња проширена 1968. уговором о производној кооперацији; након периода експанзије, 70-их година, „Црвена Застава“ се нашла на силазној путањи; Ranka Gašić, „Jugoslovenski Detroit“. *Automobilska industrija u Kragujevcu 1953-1991* (Београд: ИСИ, 2017).

¹⁴² Фијат је 1899. у Торину (Fabbrica Italiana di Automobili – Torino) основао Ђовани Ањели, као фабрику аутомобила, која је у наредном периоду проширила производњу и на друга транспортна средства, а у Другом светском рату на војну производњу; након рата, настављен је успон Фијата као произвођача аутомобила, са успостављањем производне кооперације са произвођачима из Југославије, Пољске и Совјетског Савеза, али и стицањем позиције једног од водећих светских брендова; <https://www.fc heritage.com/en-uk/brand/flat-company>, приступљено 14. септембра 2021.

¹⁴³ „Индустрија моторних возила“ основана је 1959. г, као произвођач теретних возила и каравана, а у наредном периоду је проширила програм на производњу аутомобила; 1972. ушла је у кооперацију са Реноом; након кризног периода 80-их, 1989. г, кооперација је проширена, а предузеће је преименовано у „Revoz“ (Reno vozila), док се 2004. нашло у власништву Реноа; <https://revoz.si/sl/zgodovina/>, приступљено 14. септембра 2021.

¹⁴⁴ Рено (Renault) 1898. г. је основао Луис Рено; производи породичне и спортске аутомобиле, са кооперантима широм света, укључујући оне из Румуније, Турске и Бразила; национализован 1945, у приватном власништву се поново нашао 1990. г; <https://www.renaultgroup.com/en/news-on-air/news/dive-into-renault-120-years/>, приступљено 14. септембра 2021.

¹⁴⁵ Фолксваген (Volkswagen) основан је 1938. г, у државном власништву нацистичке Немачке, као произвођач аутомобила; током Другог светског рата био је ангажован у ратној производњи, док се на крају рата суочио са могућношћу нестанка, ипак производња аутомобила је настављена, а Фолксваген је постао један од водећих светских брендова; <https://www.volkswagenag.com/en/group/history.html>, приступљено 14. септембра 2021.

¹⁴⁶ Tomos је основан 1954. г. у Копру, а бави се производњом бицикала, скутера и мотоцикала, <http://tomos.rs/sr-yu/o-tmosu.html>, приступљено 14. септембра 2021.

¹⁴⁷ Ситроен (фр. Citroën) је основао 1919. Андре Ситроен, а бави се производњом аутомобила и спада међу водеће светске брендове; <https://www.citroen.rs/citroen-universe/istorija/identitet/>, 14. септембар 2021.

изворних модела својих коопераната, тако да су, заправо, више функционисали као увозници, него домаћи произвођачи.¹⁴⁸

Међутим, у овом периоду дошло је и до окретања производње извозу. Као што је истраживање у случају Заставе показало, преоријентација је била наметнута од стране државних органа. Иако је Застава у својој пословној политици, почетком седамдесетих, планирала експанзију извозом, одредиште је био СЕВ. Са том намером су изграђивани производни погони тако да омогуће размену делова са Фијатовим партнерима у Пољској и Совјетском Савезу, што је требало да буде одскочна даска за извоз готових аутомобила. Међутим, 1974. г, дошло је до смене Заставиног руководства, а као нови приоритет је био одређен извоз на конвертибилно подручје, пошто су државне власти сматрале да је аутомобилска индустрија, са одличним резултатима на домаћем тржишту, била у стању да поправи девизни биланс Југославије. Али очекивања се нису остварила, пошто су југословенски произвођачи наишли на оштру конкуренцију, и то у условима смањене потражње, тако је ИМВ скоро пропала 1978. г, али је успела да се спасе преусмеравањем на производњу и извоз аутоделова. Доспевши у сличну ситуацију, Застава се одлучила за другачији корак, потраживши излаз у додатним улагањима и пласману на америчко тржиште, што ју је скупо коштало 80-их година, доведши је до банкротства.¹⁴⁹

Вредности увоза осталих друмских возила кретале су се између 14 и 22 милиона до 1973. г, а, потом, између 34 и 58 милиона, са тешким камионима, и камионима у деловима као најважнијим производима. Посебну категорију чинила су специјална возила, у првом реду ватрогасни камиони и камиони са дизалицом, а њихов увоз је, до 1973. г, плаћан између 2 и 9 милиона, а након тога, између 11 и 75 милиона. Југославија је суфицит у трговини транспортним средствима бележила једино са друмским возилима без сопственог погона, конкретније са аутомобилским приколицама за становање, где је вредност извоза била између 10 и 36 милиона, након 1970. г, на супрот увозу, који се кретао између 1 и 7 милиона долара. У случају делова за наведена возила, вредност увоза бележила је три фазе раста. У првој, до 1973. г, вредности су варирале између 8 и 19 милиона, затим, до 1978. г, између 39 и 162 милиона, а након тога, између 210 и 239

¹⁴⁸ Dušan Ivanović „Proizvodnja i promet automobila. U senci tražnje“ *NT* 1977/8-9: 382-384.

¹⁴⁹ R. Gašić, „*Jugoslovenski Detroit*“, 71-196; Michael Palairat „The Rise and Fall of Yugoslav Socialism. A Case Study of the Yugo Automobile Enterprise 1954-1992“ у *Economic Transformations in East and Central Europe. Legacies from the Past and Policies for the Future*, ур. David F. Good (Лондон и Њујорк: Routledge, 2004), 93-109.

милиона долара. Извоз истих производа остваривао је вредности између 6 и 21 милиона, до 1972. г, а потом, између 37 и 97 милиона.

Увоз преосталих транспортних средстава, износио је између 1 и 24 милиона, за ваздушни саобраћај, и између 1 и 63 милиона, за водени саобраћај, са теретним бродовима као најзаступљенијим транспортним средством. Исти производ доминирао је и у извозу, чија је вредност била између 2 и 18 милиона долара.

Уз изузетак Холандије, седми сектор је заузимао прво место по увозу у размени са свим земљама ЕЕЗ, налазећи се на водећим позицијама и у случају извоза у ове земље. Када је реч о структури размене, најзначајније место у увозу имале су неелетричне машине и опрема, док је у извозу, оно било препуштено транспортним средствима и електричним машинама и уређајима, а највеће вредности достигала је размена са СР Немачком и Италијом.

Готови производи

Више пута помињани, производни циклус је био закржжен осмим сектором, где су били уврштени готови производи, конкретније, производи за широку потрошњу и производи високе обраде. Стога је извоз овог сектора, био шанса за Југославију да производима са већом вредношћу, надокнади дефицит из увоза сировина, репроматеријала и машина коришћених у њиховој производњи. И уистину, у размени у оквиру осмог сектора оствариван је суфицит (в. дијаграм бр. 12). Овде треба напоменути да је суфицит у укупној размени у осмом сектору био већи од оног у размени са ЕЕЗ, што га, поред првог сектора, чини јединим који је бележио суфицит током читавог посматраног периода. А разлог за повремени пасивни платни биланс са ЕЕЗ, били су робни токови, пошто је са овог тржишта увожено око 60 % готових производа, док је на њему пласирана трећина укупног извоза. Међутим поменути успех, није почивао само на квалитетној југословенској производњи, већ и на протекционизму. Наиме, увоз ових производа се увек класификовао као РК, што је била најрестриктивнија категорија. Осим расподеле квота договором република, процедура одобравања увоза је обухватала и издавање дозволе у Дирекцији за материјалне резерве. Иако су заштитне тарифе биле присутне и у другим секторима, осми сектор је давао највише могућности, пошто смањење увоза није реметило производњу или претило несташицама животно важних производа, а позитивно је утицало на платни биланс, истовремено повећавајући и

конкурентност домаћих производа у односу на скупље артикле из увоза. Упркос свим могућностима које је осми сектор пружао, од којих су неке и коришћене, остваривани суфицит од неколико стотина милиона у укупној размени, а мање од 20 милиона долара у размени са ЕЕЗ, није ни изблиза био довољан за уједначавање платног биланса.¹⁵⁰

У прву групу производа спадали су уређаји за парно грејање и осветљење. Вредност њиховог увоза била је између 2 и 7 милиона, односно, између 1 и 5 милиона, док су извожени само уређаји за расвету, у вредности између 1 и 5 милиона долара. Премда је југословенска производња расвете бележила одличне резултате, како по обиму, тако и по квалитету, почетком седамдесетих, скромне вредности размене биле су последица засићености тржишта. Услед поскупљења електричне енергије, дошло је до пада потражње за овим производима, на шта се надовезивао и дужи рок трајања оних који су, од недавно, ушли у употребу, због чега су југословенски произвођачи радили са преполовљеним капацитетима.¹⁵¹

Следећу групу производа чинио је намештај. Вредност његовог увоза била је између 1 и 12 милиона, док се извоз, до 1973. г, кретао између 8 и 30 милиона, а потом, између 31 и 83 милиона долара. Највећи део увоза чинио је болнички намештај, док је у извозу доминирао дрвени намештај, и то кухињски и собни.

Производња намештаја била је још једна индустријска грана која је остварила велику експанзију у послератној Југославији и била одличан пример претераног форсирања прерађивачке индустрије. Ослоњено на богату сировинску базу и постојећу разгранату дрвну индустрију, резоновање произвођача је било да се, уз невелике напоре, преоријентацијом или проширењем производње на израду намештаја, могла увећати њихова добит. И заиста, уз мале напоре и велике превиде, створена је индустрија која се по свом обиму, израженом у броју предузећа и у њима запосленим радницима, те уложеним средствима, сврставала међу највеће у Југославији. Већ из саме њене величине произашли су проблеми, јер је домаће тржиште било премало за толику производњу, изазвавши заостравање конкуренције, али које је било у слабој вези са

¹⁵⁰ М. Алексић, М. Ункović, *Међународна трговинска политика*, 262; уколико у тексту није другачије напоменуто, све вредности у овом поглављу, које се односе на југословенску робну размену, укључујући покривеност увоза извозом, однос појединачне и укупне размене, и вредности и трендове у размени појединачних и групе производа, прорачуни су аутора израђени на основу *SSTJ za 1968. (1969), 323-559; za 1969. (1970), 333-578; za 1970. (1971), 333-582; za 1971. (1972), 339-590; za 1972. (1973), 333-578; za 1973. (1974), 349-609; za 1974. (1975), 351-622; za 1975. (1976), 349-624; za 1976. (1977), 373-646; za 1977. (1978), 389-686; za 1978. (1979), 359-640; za 1979. (1980), 347-620; za 1980. (1981), 338-592.*

¹⁵¹ Branko Ljubojević „(Pre)Zasićena tražnja. Električni izvori svetlosti“ *NT* 1975/4: 168-169.

квалитетом. Део проблема јесте почивао у лошој изради која је смањивала рок употребе или употребљивост током читавог животног века производа, али најчешће замерке изношене су на рачун дизајна. Иако је било за очекивати да ће бројност произвођача донети разноврсну понуду, то се није десило, пошто су производни програми били готови идентични, а састојали су се од крупних комада намештаја, готово без видљивих варијација у изгледу. Разлог томе био је однос према дизајну. Наиме, произвођачи намештаја су ретко запошљавали дизајнере, чешће користећи њихове услуге кроз конкурсе, а овај недостатак решаван је кроз, не сасвим успешно, опонашање туђих модела, или кроз „мајсторову креацију“, „која настаје у погону и завршава у складишту неке продавнице“. Ипак, део произвођача успео је да искомбинује висок квалитет и привлачан, иновативан дизајн, а најнаграђиванији на сајмовима намештаја у Југославији, били су словеначки произвођачи, са Меблом из Нове Горице као лидером. Када је била реч о укусу Југословена, значајно место је задржало пуно дрво, док је од нових материјала „иверица [била] доминантна, пластика није стекла право грађанства, а картон је више био експеримент него производна оријентација“, на основу чега се може извести закључак да су Југословени били наклоњенији већ опробаним материјалима, што је имало везе и са поверењем у способности произвођача. Али дизајн није био само питање укуса, већ је имао и своју практичну страну, највидљивију у случају димензија. Необавештеност произвођача се није односила само на модне, већ и на трендове у станоградњи, тако да су купци морали да се носе са некомпатибилношћу стана и намештаја, било да се она огледала у изазовима премалих врата, нерешивим расклапањем намештаја, пошто већина није имала ту опцију, или у наопако схваћеном концепту минимализма.¹⁵²

Међутим, најважнији елемент конкурентности била је могућност куповине, пошто је зависила од потрошачких кредита. Иако су кредите номинално одобравали произвођачи, средства су давале банке, а главни опредељитељ њихове одлуке био је њихов интерес. Тако је у ситуацији, где је банка сарађивала са предузећем на другим пословима, поред кредитирања продаје, и притом имала неостварена потраживања, што је често био случај, њен приоритет је био да предузећу омогући стицање потребне добити. У таквим околностима, велики део потрошача, који је зависио од потрошачких

¹⁵² Miloš Petković „Kvalitet ispod evrospkog proseka“ *NT* 1969/3: 137-138; Miloš Petković „Nedefinisane prognoze“ *NT* 1975/10: 433-434; Vladislav Pešić „I dalje nema dobro oblikovanog nameštaja“, *NT* 1980/5: 200-201.

кредита, морао је да се задовољи незадовољавајућом понудом, чиме је омогућено пословање неуспешних и нерентабилних произвођача. Наравно, овакви произвођачи нису имали чему да се надају у извозу, због чега је највећи део производње пласиран у Југославији. Ипак, анализа извоза показала је да су биле претеране оцене савременика да су на страним тржиштима продавани само технички најмање захтевни комади намештаја, попут сандука и кутија за кућне апарате, јер су најзначајније место имале собне гарнитуре. Оно што је био оправдан разлог за резерве према успесима извоза, био је његов однос према увозу репроматеријала, сврстаног у шести сектор СМТК, али и боја и лакова из петог сектора, чиме су добици произвођача у спољној трговини били знатно мањи него што је то показивала само вредност извоза готовог намештаја.¹⁵³

У случају одеће, вредност увоза је варијала између 7 и 11 милиона, а најзаступљенији су били ситни одевни предмети, као што су биле рукавице, мараме, шалови и доњи веш. Насупрот томе, извожени су капути, кошуље, одела, првенствено мушка, и плетена и крзнена одећа, а вредност овог извоза била је између 21 и 68 милиона долара. Ово је био изузетно лош резултат, ако се узме у обзир, да је само увоз репроматеријала прелазео вредност од 100 милиона долара. Узроци оваквог стања тражени су у производњи и могућности њеног пласмана.

Текстилна индустрија је била грана која се појављивала међу првима на почетку сваке индустријализације, укључујући и југословенски случај, што је дуговала релативно ниским захтевима у погледу машинске опреме и обуке радне снаге. Због тога је лако долазило до њене експанзије, која је у Југославији, првенствено значила повећање броја радника, тако да је највећи део Југословена био запослен баш у текстилној индустрији. Насупрот порасту запослености, пораст квалитета и модернизација ишли су спорије. У послератним годинама, када је несташица усмеравала производну делатност, производња текстилне индустрије била је оријентисана на задовољавање потреба домаћег тржишта, где је главни задатак био да нико не остане необучен. Са стабилизацијом прилика 50-их година, дошло је и до појаве конкуренције, између домаћих произвођача, који су почели да производе вишкове, и квалитетније робе из увоза. О односу квалитета говорило је и истицање ознаке „увозна роба“ на артиклима, као довољне гаранције, што је наишло на довитљив одговор појединих произвођача, који су истицали ознаку „извозна роба“, чиме је, несвесно, потврђена лошија оцена робе

¹⁵³ Miloš Petković „Kvalitet ispod evropskog proseka“, 137-138; Miloš Petković „Nedefinisane prognoze“, 433-434; Vladislav Pešić „I dalje nema dobro oblikovanog nameštaja“, 200-201.

намењене домаћем тржишту. Период привредне реформе донео је усложњавање у приступу произвођача и трговаца пласману робе, тако да је више пажње посвећивано дизајнирању производа, а аранжман робе у продајним објектима, по први пут, постао је фактор у трговини. Трансформација је обухватала и употребу нових, вештачких материјала, али и обимније коришћење синтетичких, што је водило ескалацији увоза, толикој да је 2/3 потреба за инвестиционом робом задовољавано из увоза, од чега је више од половине било са европског тржишта. Ово није било праћено ни приближним повећањем извоза, јер је домаће тржиште задржало примат, апсорбујући 4/5 укупне производње.¹⁵⁴

На конкурентност извоза утицали су фактори већ помињани и у вези са другим привредним гранама, а могли су се свести на однос цене и квалитета. Премда су текстилни радници били међу најмање плаћеним у Југославији, сама њихова бројност представљала је значајни моменат у трошковима производње, на шта су се надовезивали порези и доприноси који су теретили цену завршног производа. Међутим, у погледу цене, оно што је текстилне производе стављало у гори положај у односу на остале, био је виши степен протекционизма на који су наилазили на страним тржиштима. У случају ЕЕЗ, већ је речено да су преференцијали били скромнији за ове производе, а додатна количинска ограничења уведена су споразумима о југословенском извозу текстила 1973. и 1977. године. Због тога је извоз био усмерен на мање захтевна тржишта СЕВ и ЗУР, што није много користило произвођачима. У околностима, где је производња зависила од увоза, и то, са конвертибилног подручја, стицање девизних средстава било је императив. Ствари су додатно погоршане законском регулативом, која је преко права располагања девизама везивала увоз са извозом, тако је 1974. г, од зарађених 100 \$ у извозу, било могуће употребити 71 \$ за увоз, док је 1980. г, расположива сума била сведена на 12 долара. Због тога је излаз за одржавање увоза, односно производње, био потражен у задуживању и увозу на кредит.¹⁵⁵

¹⁵⁴ Јелена Рафаиловић, *Развој индустрије на Балкану. Текстилна индустрија у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца и Бугарској 1919- 1929*. (ИНИС: Београд, 2018); Tihana Petrović Leš и Andrea Klobučar „Gorki okus tkanine – zagrebačka i jugoslovenska tekstilna industrija 1960-ih u svjetlu odabranih hrvatskih tiskovina“ *Časopis za suvremenu povijest* 2021/1: 131-156; *SGJ 1974*. (1974), 118; *SGJ 1981*. (1981), 126;

¹⁵⁵ Vladislav Radojević „Економски односи између Југославије и Европске Економске Заједнице“ *NT 1977/8-9*: 387-389; Lozana Raičević „Ostvarenja i perspektive izvoza tekstilne i odevne industrije Jugoslavije“ *PSTK 1980/1-2*: 170-180; Tihana Petrović Leš и Andrea Klobučar „Gorki okus tkanine“, 131-156; „Информација о новом Трговинском споразуму СФРЈ – Европска Економска Заједница и о Споразуму о памучном текстилу СФРЈ-ЕЕЗ“, *Југославија и Европска заједница*, 330-331.

У таквој ситуацији није нарочито изненађивао низак квалитет производа, али јесте представљао отежавајућу околност. Највећи део проблема тицао се спровођења прописа о квалитету, односно југословенских стандарда (ЈУС), при чему су прекршаји обухватили одступање од декларације у погледу сировинског састава, али и у броју толерисаних грешака у производњи. О учесталости одступања од прописа говори податак да је оно, 1972. г, забележено у 70 % контролираних случајева, што је тим значајније, што је 1972. година, одлуком Савезне Скупштине, била проглашена за годину квалитета, која је обележена доношењем додатних прописа, вођењем интензивне кампање, али и учесталијим инспекцијама. И овог пута је испољена „довитљивост“ произвођача у употреби натписа и етикета. Пример овакве „довитљивости“ било је истицање натписа на етикетама: „не подлеже ЈУС-у“, што је требало да буде индикација да је конкретни артикал био ослобођен примене ЈУС, на шта, наравно, није имао законског права, чиме је оваква реклама, заправо компромитовала произвођача, али олакшавала посао инспекцији. Међутим, део проблема је био организационе природе. Тако је недостајала производња за мале и велике конфекцијске бројеве, нарочито у случају гардеробе за децу. А нису биле задовољене ни потребе за другачијом зимском гардеробом, где је истицано да су промене у начину живљења, које су са бољим јавним превозом, личним аутомобилима и учесталијим грејањем радних просторија, смањиле потребу за тешким бундама, јакнама и другом одећом намењеном спровођењу дужег временског периода на „дебелом минусу“.¹⁵⁶

Када је реч о обући, није била присутна већа разлика у структури увоза и извоза, пошто је у оба случаја најважније место заузимала кожна обућа, кожне ципеле у увозу, а поред њих и кожна обућа са гуменим ђоном у извозу. Видљивија разлика постојала је у вредностима. Увоз је плаћан између 1 и 10 милиона, а у извозу је остваривано између 7 и 16 милиона, до 1972 г, а потом, између 23 и 64 милиона долара.

Посебну групу артикала, чинили су производи прецизне механике, укључујући оптичке уређаје, опрему за филм и фотографију, медицинске апарате и инструменте за мерења и испитивања. Југословенски извоз ове групе производа се кретао између 1 и 13 милиона долара, без нарочитог истицања ни једног од поменутих производа. Међутим, увоз је за сваку од поменутих категорија производа, са изузетком оптике, вредео више

¹⁵⁶ Nikola Mrvoš „U znaku Godine kvaliteta proizvoda i usluga. Povodom donošenja rezolucije o kvalitetu proizvoda i usluga i proglašenju 1972. za Godinu kvaliteta u Jugoslaviji“ *NT* 1972/1: 8-9; „Kvalitet proizvoda u prošloj godini“ *NT* 1973/5: 18-24; Miloš Petković „Između velike ponude i potražnje“ *NT* 1978/4: 169-171.

десетина милиона долара, а укупна вредност је износила између 10 и 26 милиона, до 1972. г, и између 40 и 160 милиона долара у остатку деценије.

Последња група производа у осмом сектору није имала прецизно одређење, а обухватала је оне производе који нису били претходно споменути. Производи из ове групе који су и у увозу и у извозу остваривали значајније вредности биле су књиге и часописи, са вредностима између 1 и 15 милиона, у увозу, и између 1 и 5 милиона, у извозу, затим производи од пластике, са вредностима између 4 и 28 милиона у увозу, а између 1 и 4 милиона у извозу. Преостали производи укључивали су спортску опрему, са вредностима између 1 и 6 милиона долара и у увозу и у извозу, и играчке, чија се вредност увоза кретала између 1 и 8 милиона, а извоза, између 1 и 5 милиона долара. Податак у вези са играчкама, који привлачи пажњу јесте да су играчке са механизмом биле једини производ који је константно извожен у Ирску. Иако у вредностима од свега неколико десетина хиљада долара, извоз играчака је привукао пажњу зато што је, не баш значајан, производ пронашао купце на удаљеном, за Југославију не баш значајном, тржишту, што упућује на то да није улаган нарочити труд на са једне ни са друге стране, а размена је, ипак, опстала током читавог периода, што је у поменутом случају чинило јединственом.

Производи који су у увозу постизали значајније вредности, што није био поновљено у извозу, били су грамофони, са вредностима између 1 и 17 милиона, затим индустријски нацрти, са вредностима између 3 и 35 милиона, и прибор за писање, цртање и сликање, са вредностима између 1 и 16 милиона долара. Вредни помена су били и накит, музички инструменти, првенствено хармоника, затим делови за кишобране, рајсфершлуси, ортопедски прибор, пејсмејкери и слушни апарати, који су у појединачном увозу бележили више од милион долара.

Једини артикли који су само у извозу бележили значајније вредности, конкретно, између 2 и 12 милиона долара, биле су плетарске израде, а нарочито корпе.

Највеће вредности производа осмог сектора имали су у размени са СР Немачком и Италијом, док су значајније место имали у извозу у Данску, Холандију, СР Немачку и Велику Британију.

Последњи, девети сектор СМТК, обухватао је раније неразврстане производе, чије су апсолутне вредности и значај за размену, било са читавом Заједницом или појединим чланицама биле занемарљиве.

Улога ЕЕЗ у развоју Југославије седамдесетих година

ЕЕЗ се налазила у врху листе најважнијих југословенских спољнотрговинских, и уопште економских партнера, већ самом вредношћу робне размене. Ову позицију, Заједница је у великој мери дуговала учешћу у југословенском увозу, које је износило око 40 %, са апсолутним вредностима мереним милијардама долара. Иако је и удео у извозу био велики, чинивши нешто мање од трећине укупног извоза, вредност извоза је значајно заостајала за увозом, тако да је једна од важних одлика размене био дефицит. У посматраном периоду, дефицит је порастао са око 350 милиона, на близу 3 милијарде долара, односно увећао се скоро 10 пута, што указује на драматично погоршање услова робне размене. Међутим, погоршање, иако евидентно, није било нагло, тако је покривеност увоза извозом смањена са око 50 на око 40 процената, што је упућивало на то да је погоршање раније почело.¹⁵⁷

Иако постепена, кретања у спољној трговини јесу водило низбрдо. А оно што је био највећи разлог за узнемиреност је било то што је овакав развој бележен у време када су чињени напори да се негативни трендови преокрену. Крајем 60-их, простор за оптимизам је још остављао уверење да је реформа била, тек, на почетку, због чега су прогнозе за будућност одисале ведрином. Међутим, овај оптимизам је 70-их деловао, чак, комично, нарочито када је реч о оценама из 1974. г, које су говориле да је био наступио тренутак да се покажу дуго очекиване добробити реформе, имајући у виду да је баш та година представљала почетак погоршања у многим сегментима размене, о чему је већ било речи у претходним поглављима. Може се дискутовати о томе да ли је привредна реформа била погрешно замишљена или изведена, или да ли су југословенске економске недаће биле у већој мери последица негативних кретања у светској економији, али оно што се чини неупитним, јесте да проблеми на које Југославија наишла нису добили адекватан одговор, а да је заузврат утрошено драгоцено време.¹⁵⁸

¹⁵⁷ Уколико у тексту није другачије напоменуто, све вредности у овом поглављу, које се односе на југословенску робну размену, укључујући покривеност увоза извозом, однос појединачне и укупне размене, и вредности и трендове у размени појединачних и групе производа, прорачуни су аутора израђени на основу *SSTJ za 1968.* (1969), 323-559; *za 1969.* (1970), 333-578; *za 1970.* (1971), 333-582; *za 1971.* (1972), 339-590; *za 1972.* (1973), 333-578; *za 1973.* (1974), 349-609; *za 1974.* (1975), 351-622; *za 1975.* (1976), 349-624; *za 1976.* (1977), 373-646; *za 1977.* (1978), 389-686; *za 1978.* (1979), 359-640; *za 1979.* (1980), 347-620; *za 1980.* (1981), 338-592.

¹⁵⁸ А. М. Vacić, *Jugoslavija i Evropa*, 48-50, 57-59; Mladen Gavrić, „Rezolucija o osnovama ekonomske politike u 1974. godini. Odlučno protiv inflacije“ *NT 1974/2*: 3-5.

Мрачне тонове на овој слици, ублажавала је неробна размена, односно њен девизни прилив. Али, како ова размена излази из оквира рада, овде ће бити учињен само општи осврт на овај сегмент економских односа са ЕЕЗ. Са уделом од 65 %, у 1978. г, ЕЕЗ је била доминантни извор југословенских прихода од туризма, што је био случај и са приходима од радничких дознака, где је удео Заједнице износио 79 процената. Иако, поређење апсолутних вредности из извора за овај период, не може дати поуздану слику, као што је скренута пажња у *Уводу*, као извештај о значају неробног прилива за југословенски платни биланс може послужити податак из 1974. године. У оквиру извештаја, састављеног крајем 1974. г, наведено је да је вредност неробног прилива из ЕЕЗ, 1973. г, била 360 милиона долара. У зависности од тога по којем курсу је ова вредност приказана у извештају, вредност прилива би, по ценама из 1980. г. износила између 600 и 700 милиона долара, наспрам дефицита у робној размени у висини од 886 милиона долара, по ценама из 1980. године. Премда недовољан да покрије робни дефицит, поменути прилив јесте ублажавао југословенски платни биланс. Међутим, негативни платни биланс повећавао је простор за присуство Заједнице У Југославији. Осим кроз дефицит, ово присуство се огледало и у југословенском задуживању код чланица Заједнице, тако је, у већ поменутом извештају, речено да је 46 % својих дуговања, Југославија дуговала земљама ЕЕЗ. Премда су ова дуговања настала позајмицама од појединачних земља, споразум из 1980. г, Југославији је донео могућност задуживања на рачун Европског инвестиционог фонда, што је јачало позицију Заједнице као ентитета у односима са Југославијом.¹⁵⁹

Када је реч о структури дефицита са ЕЕЗ, његов највећи део био је обухваћен разменом седмог, петог и шестог сектора, а који су чинили полупроизводи, репродукциони материјал и погонске машине (в. дијаграме бр. 13 и 14), односно артикли од чијег увоза је зависила производња. Због тога није било пожељно тражити решење у ограничавању увоза, јер је таква мера неминовно водила опадању производње, а последично и извоза, односно расту дефицита. Срећније решење није било ни на страни повећања извоза у овим секторима, јер се тако домаће тржиште лишавало дефицитарних производа.¹⁶⁰

¹⁵⁹ В. Zaccaria, *The EEC's Yugoslav Policy*, 163-166; „Информација о односима и сарадњи СФРЈ са ЕЕЗ“ *Југославија и Европска заједница*, 341-343; „Информација СИВ-а о преговорима за закључење новог споразума СФРЈ – ЕЕЗ“ *Југославија и Европска Заједница*, 393-394.

¹⁶⁰ N. Šobeljić и I. Rosić, *Privredni razvoj i privredni sistem Jugoslavije*, 280-284, 419-421.

Премда су стимуланси овог увоза долазили из производње, за потпунији контекст потребно је узети у обзир стање настало привредном реформом. Како је један од задатака реформе била модернизација производње, увоз машина и опреме је заправо био начин увођења нових технологија у производном процесу, технологија за чији је извор изабрана ЕЕЗ, судећи по натполовичном уделу у овом увозу. Иако *SSTJ* не нуди увид у то да ли су увезене машине биле модерне или застареле, или да ли су биле нове или употребљиване, чини се оправданим претпоставка да највећи део машина није припадао групи најновијих и најмодернијих, али то не би требало да озбиљније доведе у питање реформске процесе као мотив при размени. Међутим, увоз машина није био довољан за успешан трансфер технологије, који је захтевао и одређена кадровска и институционална решења. Овога су биле свесне и југословенске власти, које су, између осталог, и уговорима о кооперацији покушавале да задовоље услове успешног трансфера. И у случају кооперације, ЕЕЗ је била водећи југословенски партнер, тако је више од половине уговора закључено са земљама чланицама.¹⁶¹

Слична кретања било је могуће запазити и у случају источноевропских земаља. И овде су модернизацијски процеси водили оријентацији ка увозу са европског тржишта, у којем су доминирала поменута три сектора, али сличности се ту нису завршавале. Насупрот растућем увозу машина, источноевропске земље нису имале много тога да понуде у извозу, тако су око половине извоза Мађарске чинили нулти и други сектор, односно пољопривредни производи и сировине, који су били у неконкурентном положају на европском тржишту. У таквим околностима, и ове државе су бележиле раст дефицита, док су кредитори, такође, потражени у чланицама ЕЕЗ, а њихова дуговања су 1980. г. достигла вредност од 79 милијарди долара.¹⁶² Упркос сличностима, Југославија је била у повољнијем положају у односима са Заједницом, него источноевропске земље. Главни проблем за ове земље је био тај што, током 70-их, нису признавале постојање ЕЕЗ, што је било у склопу политике источног блока, у којем је она посматрана као вештачка, империјалистичка и хладноратовска творевина. Због тога су инсистирале да се сви уговори склапају само на билатералном нивоу, што је постало немогуће након

¹⁶¹ Љ. Димић, *Србија у Југославију*, 378-384; J. R. Lampe, *Yugoslavia as history*, 275-283; M. J. Calic, *A History of Yugoslavia*, 182-184, 213-214; Lj. Madžar, *Suton socijalističkih privreda*, 163-167, 185-189; N. Čobeljić и I. Rosić, *Privredni razvoj i privredni sistem Jugoslavije*, 330-331; M. J. Calic, „The Beginning of the End“, 66-71; David Pretel и Lino Camprubi „Technological Encounters: Locating Experts in the History of Globalisation“ у *Technology and Globalization. Networks of Experts in World History*, ур. D. Pretel и L. Camprubi, 1-14; „Информација о односима и сарадњи СФРЈ са ЕЕЗ“ *Југославија и Европска заједница*, 341.

¹⁶² Вредност преузета из Ivan T. Berendt, *Central and Eastern Europe, 1944-1993. Detour from periphery to the periphery*, (Кембриџ: Cambridge University Press, 1998), 230-231.

1974. године. У таквим околностима, трговински аранжмани били су сведени на договоре који су обухватили само неколико производа, и то са скромним уступцима, док се највећи део размене одвијао по споразумима у оквиру ГАТТ. Детант је донео отопљавање у односима, 70-их година, укључујући и смањивање трговинских баријера, али су политичке резерве према формализацији односа са ЕЕЗ остале. Тако се Мађарска, тек 1981. г, осмелила да са Заједницом закључи споразум налик оном који је закључила Југославија. Случај Румуније је још боље осликавао повољнији положај Југославије. Наиме, Румунија је као ЗУР тражила примену опште шеме преференцијала, што јој ЕЕЗ и одобрила 1974. г, иако је Румунија постала члан Г77 тек две године касније, али ова шема је у случају Румуније обухватала само производе прехранбене индустрије, за које су олакшице у европској шеми биле најмање.¹⁶³

Међутим, југословенска оријентација у увозу машина из западноевропских држава је била ранијег датума. Поред почетака индустријализације и међуратног периода, важан моменат биле су послератне године. Суочена са ембаргом Источног блока, и то у време првог петогодишњег плана, Југославија је потребну опрему увозила из Западне Европе. Ово није деловало само кроз обликовање преференција за овај увоз, већ је стварало и зависност домаће производње од увоза, пошто је одржавање већ увезених машина, између осталог, захтевало увоз резервних делова и опреме. Узимајући у обзир наведени фактор, југословенски економисти су ЕЕЗ проглашавали најважнијим економским партнером, истовремено упозоравајући да је у овој сарадњи била пређена „демаркациона линија зависности“.¹⁶⁴

Али од увоза није зависила само индустријска, већ и пољопривредна производња. У претходној анализи је већ поменуто да је око 40 % пољопривредних машина коришћених у Југославији било увезено, док је највећи део тог увоза био европског порекла. Поред овога, на пољопривредну производњу утицао је и увоз приплодне стоке, семена и садница, који је, такође, потицао из ЕЕЗ. Иако се на основу обрађене грађе не

¹⁶³ Ivan T. Berendt, *Central and Eastern Europe, 1944-1993*, 182-232; Исти, *From the Soviet Bloc to the European Union. The Economic and Social Transformation of Central and Eastern Europe since 1973*, (Њујорк: Cambridge University Press, 2009), 6-38; Elena Dragomir, „Breaking the COMECON hold: Romania in search of a ‘strategy’ towards the European Economic Community, 1958–1974“ *European Review of History: Revue européenne d’histoire* 2019/4: 494-526; Pál Germuska, „Balancing between the COMECON and the EEC: Hungarian elite debates on European integration during the long 1970s“ *Cold War History* 2019/3: 401-420.

¹⁶⁴ N. Čobeljić и I. Rosić, *Privredni razvoj i privredni sistem Jugoslavije*, 382-384; Ivo Fabinc „Susretanje jugoslovenskog sistema spoljnoekonomskih odnosa sa drugim sistemima“ *PSTK* 1976/3-4: 625-636.

може рећи колики су удео увезени производи имали у домаћој потрошњи, вишемилионске вредности увоза упућују на то да је његов удео морао бити значајан.¹⁶⁵

Поред увоза, на трендове у производњи утицао је и извоз. Овде је, првенствено, реч о нултом и првом сектору, где су поједини производи, који су укључивали товну јунад и квалитетно вино, примарно произвођени за европско тржиште, што је подразумевало и поштовање договорених стандарда у производњи. Ово није само омогућавало боље уклапање Југославије на европско тржиште, већ је водило и везивању њене производње и извоза за ЕЕЗ, тако да су се поремећаји у извозу преносили на производњу, као што је то био случај са говедима у другој половини 70-их година.¹⁶⁶

Осим на производњу, робна размена са ЕЕЗ је вршила утицај и на функционисање југословенског тржишта. На првом месту, увоз је био од значаја у утврђивању продајних цена, пошто је вредност увоза опреме и репроматеријала учествовала у трошковима производње, последично стимулишући инфлаторна кретања. Затим, размена са ЕЕЗ је утицала и на снабдевеност југословенског тржишта. У првом случају, реч је о производима чији је увоз имао великог удела у промету на домаћем тржишту, због чега су поремећаји у увозу водили несташници. Иако подаци у обрађеној грађи наводе да је тај удео у укупном промету био мали, конкретно за робу широке потрошње, удео увоза у унутрашњем промету је био око 16 %, 1968. г, посматрање кретања увоза упућује на то да је његов удео у унутрашњем промету растао. Оваква претпоставка показала се оправданом у случају лекова и медицинске опреме, где је 80 % промета било увозног порекла, од чега је око половине потицало из ЕЕЗ, тако да је стагнација у увозу 1980. г, резултирала је несташницом. Међутим, на снабдевеност тржишта утицао је и извоз. Тако је прекомерни извоз дрвене грађе, који је доминантно одлазио на европско тржиште, довео до несташнице ових производа на домаћем тржишту, што је заузврат наносило штету грађевинској и са њоме повезаним индустријским гранама.¹⁶⁷

Сложеност утицаја размене са ЕЕЗ на југословенско тржиште одлично се осликавала на примеру тржишта пољопривредних производа. Након привредне реформе, и пољопривреда у Југославији се нашла у повољнијем положају. Главну улогу,

¹⁶⁵ Šime Koštan „Jugoslovenska poljoprivredna mašinogradnja“, 73-111.

¹⁶⁶ „Информација о ситуацији на тржишту говеђег и јунеђег меса у ЕЕЗ“, *Југославија и Европска заједница*, 332-333; „Информација о ширим узроцима и последицама кризе меса и забране увоза у ЕЕЗ“, *Југославија и Европска заједница*, 334-335; *SGJ 1981*. (1981), 233.

¹⁶⁷ Jovan Zelenković „Uticaj uvoza robe široke potrošnje na plasman domaćih proizvoda“ *NT 1969/2*: 77-79; Miloš Petković „Tržište građevinskog materijala. „Pregrejana konjunktura““, 432-434; „Problemi snabdevanja tržišta nekim artiklima. Predlog mera za otklanjanje nestašice“, 393-395.

као и у Заједници, имао је систем цена, иако је у југословенском случају он био мање сложен и великодушан. Гарантоване су биле високе откупне цене пшенице, шећерне репе, сунцокрета и кукуруза, док је пољопривредницима била омогућена јефтинија набавка вештачког ђубрива. Наравно, овим нису биле задовољене све потребе произвођача, пошто нису постојале никакве олакшице за куповину машинске опреме, која је била скупа, домаћа због трошкова производње, а увозна, због заштитних царина, о чему је раније било речи. Измене у политици цена, до којих је долазило, изазивале су потресе на домаћем тржишту, а међу највише захваћеним било је тржиште меса. Гајење стоке је и у осталим земљама било изложено деловању производних циклуса, током којих је варирао однос између производње и потражње, условљен ценама сточне хране, живе стоке и сточних производа. А оно што је било специфично за Југославију, било је то што је сточна храна, због гарантоване цене кукуруза, била увек релативно скупља, а цена сточних производа, због одржавања животног стандарда, увек релативно јефтинија него у осталим земљама. У таквој ситуацији, у зависности од цене живе стоке, која је могла да флукутира, губитке су трпели или сточари или месари, што је у оба случаја изазивало несташицу меса на тржишту, јер је ниска цена дестимулисала производњу, а висока откуп у кланицама. Несташица је достигла највеће размере крајем посматраног периода, у чему је удела имао и осујећени извоз у ЕЕЗ, пошто је изазвао смањење производње. Тада је, услед високе цене живе стоке, дошло до преоријентације месарске индустрије на производњу месних прерађевина, које су захваљујући нижем садржају меса, премда, не увек у складу са прописима, биле начин да се покрију губици, пошто је продајна цена меса била премала. Због тога су потребе становништва за месом задовољаване увозом, и то примарно из ЕЕЗ, чиме је дошло до замене традиционалних позиција у размени овим производом, тако да је 1980. г. Заједница, по први пут, забележила суфицит у трговини месом од 12 милиона долара.¹⁶⁸

Погоршање снабдевености тржишта и подстицање инфлације су, кроз стварање несташица и снижавање куповне моћи становништва, имали негативног утицаја на животни стандард Југословена. Истовремено, погоршавање привредних токова је, на једној страни, чинило видљивијим, а на другој, појачавало негативне тенденције у

¹⁶⁸ N. Čobeljić и I. Rosić, *Privredni razvoj i privredni sistem Jugoslavije*, 437-443; „Za proizvođače – konjunktura, za kupce – visoke cene. Tržište stoke, mesa i prerađevina na početku 1970. godine“ *NT* 1970/1: 17-19; Ivo Karli „Problemi funkcioniranja sistema i sprovođenja politike cijena sa posebnim osvrtom u 1974. godini“ *NT* 1974/4: 1-5; Vladimir Cvetković „Neki problemi na domaćem tržištu poljoprivredno-prehrambenih proizvoda“ *TNK* 1977/7: 5-7; Stojan Zvekić „Tržište mesa i prerađevina. Uzroci nestašice...“ *NT* 1977/12: 248-249.

друштвеном и политичком развоју Југославије. Ипак, обим и фокус рада и обрађеног материјала не дозвољава даље упуштање у разматрање овог феномена

Уколико би се спољна трговина ЕЕЗ посматрала у ширим оквирима, тако да обухвати њену економску сарадњу са читавим светом, могло би се констатовати да је Заједница имала утицаја на целокупну југословенску робну размену и на њен економски положај у свету. Ово је, пре свега, била последица интеграционих процеса који су се одвијали у Заједници, који су, на једној страни значили повећање броја чланова, а на другој, ширење компетенција комуналних институција, односно заједничко наступање на светском тржишту.

Већ је било речи о изменама које је претрпела робна размена са Великом Британијом, након приступања Заједници. Чланство у Заједници највише се одразило на размену у нултом и другом сектору, где се нулти сектор суочио са ограничењима које је донело спровођење САР, а производи другог сектора су остали без повлашћеног извоза заменом британске европском шемом преференцијала. Ове промене нису значиле само препреку за раст југословенског извоза, већ су резултирале и његовим опадањем, тако да до краја 70-их није достигнута вредност извоза из 1972. године, чиме Велика Британија, која је, до 1973. г, била на петом месту по увозу из Југославије, више није била ни у првих двадесет увозника југословенске робе. Иако се смањивање извоза у Британију може посматрати као последица приступања ЕЕЗ, треба имати у виду да је посматрано раздобље био период озбиљне кризе у Британији, оличене опадањем вредности фунте, штрајковима, скоком незапослености и другим проблемима, који су негативно деловали на целокупну британску спољну трговину.¹⁶⁹

До пада није дошло у увозу из Британије, али ни у размени са Данском и Ирском, које су, у исто време, приступиле Заједници. Шта више, размена је бележила пораст, не само у вредности, већ и у разноврсности њене структуре. Ипак, када је реч о Грчкој, земљи која је 70-их водила преговоре о приступању, а 1981. постала члан, прогнозе су биле негативне, предвиђајући опадање размене, првенствено у случају извоза говедине.¹⁷⁰

¹⁶⁹ Lynden Moore, *Britain's Trade and Economic Structure. The impact of the European Union* (Лондон: Routledge, 1999), 5-27, 63-371.

¹⁷⁰ Alfred Tovias „The Southern European Economies and European Integration“, 159-181; „Извештај о одржаним разговорима са представницима Комисије ЕЗ у Београду, 2-4. априла 1981.“ *Југославија и Европска Заједница*, 420-434.

Осим кроз ширење свог чланства, Заједница је утицала на југословенске позиције у свету и кроз аранжмане које је закључивала са осталим земљама, а овде ће посебан осврт бити на већ поменути групама земаља. У случају односа са ЕФТА и делом ЗУР, пре свега, имајући у виду слободну трговинску зону за индустријске производе, у случају прве, и уступке дате кроз конвенције из Јаундеа и Ломе, у случају друге, Југославија је страховала да је деловање Заједнице водило затварању ових тржишта за Југославију. Иако се југословенски страхови од проширења европских царинских баријера на ове групе земаља нису обистинили, Заједница јесте појачала своју конкурентност на овим тржиштима на рачун трећих земаља, укључујући Југославију, резултате чега није могуће понудити без детаљнијег изучавања југословенске размене са овим земљама.¹⁷¹

У случају СЕВ, деловање Заједнице није ишло само на уштрб југословенске конкурентности, већ је угрожавало и њену позицију посредника у односима источне и западне Европе. Посредничка позиција састојала се у реекспорту западноевропских производа у источну Европу, који су се налазили на листи СОСОМ,¹⁷² док је реекспорт ишао и у другом смеру, где је Југославија користила своју повољнију позицију у односима са ЕЕЗ, за пласман робе источноевропског порекла. Истовремено, Југославија је ову позицију користила и као извор престижа, бивајући прозор у свет за источноевропске земље, чији су грађани долазили у Југославију да би купили производе, као што су били кућни апарати или филмови и музика, произведене у Западној Европи, што нису могли да учине код куће. Отопљавање односа у околностима детанта, 70-их година, смањивало је потребу за посредником, пошто су источноевропске државе, између осталог, сада могле да жељене производе увозе директно из ЕЕЗ, премда су њихове трговинске позиције заостајале за онима које је имала Југославија. Иако је југословенска размена са овим земљама бележила континуиран раст, поменуте промене су дугорочно значиле јачање оријентације ових земаља на размену са ЕЕЗ. Ипак, за

¹⁷¹ Petar Dragišić, „Jugoslovenski pogledi na Evropsku Ekonomsku Zajednicu 1957-1973.“ Istorija 20. veka 2018/1: 147-160; Predrag Mitić, „Proširenje Evropske ekonomske zajednice i posledice tog proširenja na treće zemlje“ *PSTK* 1970/4: 412-415; Josip Kulišić „Politika i odnosi EEZ prema zemljama u razvoju“, 499-513.

¹⁷² COCOM (Co-ordination Committee for Multilateral Export Controls) је била организација западног блока за спречавање извоза стратешки важних производа Совјетском Савезу и његовим савезницима, која је постојала од 1949. до 1994; D. Phinnemore и L. McGovan, *Dictionary of the European Union*, 86.

анализу последица по југословенску спољну трговину потребно је истражити трговинске токове 80-их година, што излази из оквира овог рада.¹⁷³

Зависност југословенске привреде од односа са ЕЕЗ наставила је да расте и у наредном периоду, а сумаран преглед давале су процене о последицама економских санкција Заједнице према Југославији, 90-их година. Иако је Југославија износила замерке на трговинске споразуме са Заједницом, током 70-их, онда када су споразуми укинати у оквиру санкција, хваљене су њихове одредбе и величани њихови ефекти, пошто је закључено да је губитком олакшица југословенски извоз у Заједницу ефективно онемогућен. У случају производње, процењивано је да ће недостатак увоза репроматеријала и машина, у комбинацији са смањеним могућностима пласмана, преполовити укупну југословенску производњу, док је у случају пољопривреде, због њене зависности од размене са ЕЕЗ, разматрана могућност појаве глади, за коју је, ипак, закључено да је била слабо вероватна. Известан, и то не срећан изузетак, од ових процена представљала је текстилна индустрија, која је и највише зависила од размене са ЕЕЗ, за коју је прогнозирано да ће услед ембарга престати да постоји.¹⁷⁴

Наравно, санкције су представљале екстреман случај, временски удаљен од, у раду, посматраног периода, али су наведене прогнозе почивале на тенденцијама које су почеле или постале видљиве 70-их година. Отуда је значајно изучавање овог периода, јер су одговори дати на, тада, искрсле проблеме, одређивали токове у остатку постојања Југославије.

¹⁷³ Ivan T. Berendt, *Central and Eastern Europe, 1944-1993*, 214-221; Predrag Marković “Where Have All the Flowers Gone? – Yugoslav Culture in the 1970s” у *The Crisis of Socialist Modernity. The Soviet Union and Yugoslavia in the 1970s*, ур. Marie-Janine Calic, Dietmar Neutatz, Julia Obertreis, 121-128.

¹⁷⁴ „Информација о могућим економским санкцијама према Југославији“ *Југославија и Европска Заједница*, 605-619; „Информација о заведеним економским санкцијама Европске Заједнице против Југославије“ *Југославија и Европска Заједница*, 620-626; „Информација о утицају и последицама економских санкција ЕЗ на аграр Југославије (прве непотпуне процене)“ *Југославија и Европска Заједница*, 626-631.

Закључак

У периоду од 1968. до 1980. г, дошло је до успостављања оквира односа и сарадње између Југославије и ЕЕЗ, што је започело отварањем дипломатских представништава, а заокружено трговинским споразумима и Београдском декларацијом. Ови односи су били под јаким утицајем промена на међународној сцени и у унутрашњем развоју партнера. У првом случају, промене су биле обликоване детантом, који је у свом европском контексту, значио умножавање и јачање контаката између западне и источне Европе. Тиме је наметана потреба преиспитивања доташњих позиција актера међународној сцени, што је за ЕЕЗ значило стицање улоге посебног ентитета, чији је утицај на међународне односе растао, а за Југославију је значило губитак статуса посредника у односима Запада и Истока. Оно што је постало идентификатор Југославије у погледима Заједнице, била је њена унутрашња нестабилност, изазвана економским, друштвеним и политичким изазовима са којима се земља носила 70-их година.

У случају унутрашњег развоја, док је развој Заједнице био обележен даљом интеграцијом, чинило се да је Југославију развој водио у другом правцу. Поред уставних промена, чија је једна од главних одлика била децентрализација државе, нарочито значајне промене донела је привредна реформа из 1965. године. Вођена жељом за оживљавањем привредног раста, који више није требало да буде екстензиван, реформа је прокламовала модернизацију производње и увођење елемената слободног тржишта, уз смањено присуство државе.

Увид у наведе процесе било је могуће стећи посматрањем робне размене између Југославије и ЕЕЗ. Наравно, на размену нису утицали само поменути развојни процеси, већ и трговински аранжмани две стране. У посматраном периоду, Југославија је закључила три трговинска уговора са ЕЕЗ, 1970, 1973. и 1980. године, затим споразум о трговини текстилним производима, док је огромног значаја имала и шема преференцијала за ЗУР, коју је Заједница примењивала од 1971. године. Овим су Југославији биле дате олакшице у извозу појединих пољопривредних производа, између осталих, живих животиња, меса и одређених сорти воћа, али и у извозу индустријских производа, са изузетком производа прехранбене и текстилне индустрији, где су олакшице биле мање и ограничене количинским квотама.

Добијене олакшице су на југословенски извоз деловале тако што су водиле концентрацији извоза повлашћених производа ка тржишту Заједнице, што је било

највидљивије у случају говеда и говеђег меса, где је више од 90 % извоза одлазило на европско тржиште. Међутим, у структури југословенског извоза доминирали су индустријски производи, односно производи разврстани од 5 до 9 сектора СМТК, али упркос трговинским олакшицама, њихов пласман на европско тржиште био је отежан. Притом, највећи део проблема потицао је из југословенске производње. Пошто је производња била на почетку модернизацијских процеса, она је тешко задовољавала потребе тржишта, укључујући и домаће. Ови захтеви односили су се на квалитет, дизајн, намену, али и на саму цену производа. У таквим околностима, југословенски извозници су се окретали мање захтевним тржиштима, у првом реду, тржиштима СЕВ и ЗУР. Отуда добијене олакшице нису биле у потпуности коришћене, а извоз у ЕЕЗ чинио је између 25 и 36 % укупног извоза.

Насупрот неискоришћених шанси у извозу, стајала је растућа зависност од увоза. Доминантну позицију, али са већим уделом у увозу, поново је држала индустријска роба, а водећу улогу имале су индустријске машине и опрема. Њихов увоз наслањао се на токове из ранијег периода, али је посебан подстицај добио привредном реформом. Осим што је донела слободнији увозни режим, реформа је позивала на увођење нових технологија, а увоз машина виђен је као један од корака на том путу. Даљи развој јачао је увозне склоности југословенске привреде, нарочито узимајући у обзир разрастање прерађивачке индустрије. Иако Заједница није имала значајнију улогу у југословенском увозу сировина, више од половине увеженог репроматеријала, потицало је из ЕЕЗ, а најзаступљенији су били полупроизводи од метала, и они намењени текстилној индустрији. Упркос натполовичном уделу у увозу по појединим секторима, услед слабог присуства у неиндустријском увозу, заступљеност увоза из ЕЕЗ у укупном југословенском увозу кретала се између 34 и 40 %, што је, ипак, било довољно да буде проглашена најважнијим трговинским партнером Југославије.

Из изложеног следи да је значајна карактеристика размене био растући дефицит. Овај дефицит, који је, 1980. г, износио близу 3 милијарде долара, и повремено чинио више од 60 % укупног робног дефицита, био је резултат слабе покривености увоза извозом, која је, током седамдесетих година, смањена са половине на око 40 процената. Док напори на повећању извоза нису давали жељене резултате, у случају увоза није био одлучено ни у ком правцу их је требало чинити. Оно око чега су се Југословени разилазили био је питање односа између увоза и домаће производње, конкретно могућност опадања производње у случају смањења увоза инвестиционих добара.

Промена у ставовима, или радије смена људи са различитим ставовима, доносила је потресе у спољнотрговинској политици и онемогућавала доношење дугорочних планова у привреди, што је за последицу имало смењивање периода презасићене понуде и периода несташица. Отуда робна размена није била само одраз прилика у југословенској привреди, већ је на њих и утицала, при чему је нарочиту улогу, због свог обима и структуре, имала, управо размена са ЕЕЗ. На једној страни она је деловала као фактор у обликовању производње, утичући на њену оријентацију и темпо, путем увоза машина и репроматеријала. А на другој се појављивала и као чинилац у пласману производње, било као одредиште извоза, или као конкурент на светском и југословенском тржишту.

Значај и начин деловања размене са ЕЕЗ на југословенско тржиште, нарочито је био видљив на примеру тржишта пољопривредних производа. У овом случају присуство Заједнице се огледало у југословенском увозу пољопривредне механизације, приплодне стоке и биљних садница, али и у извозу, пошто је део производње био примарно намењен европском тржишту. На тај начин размена са Заједницом је утицала на то шта ће се, како и по којој цени производити, што је имало последице и на токове на домаћем тржишту, где је могло изазвати појефтињења или поскупљења, вишкове или несташице.

Иако је са робном разменом додирнут само део укупних економских односа између Југославије и ЕЕЗ, анализа је показала њену огромну важност за разумевање југословенског развоја седамдесетих година и позиције Југославије у Хладном рату.

Списак извора и литературе

Извори:

- Statistika spoljne trgovine SFR Jugoslavije za 1968. g.* Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1969.
- Statistika spoljne trgovine SFR Jugoslavije za 1969. g.* Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1970.
- Statistika spoljne trgovine SFR Jugoslavije za 1970. g.* Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1971.
- Statistika spoljne trgovine SFR Jugoslavije za 1971. g.* Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1972.
- Statistika spoljne trgovine SFR Jugoslavije za 1972. g.* Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1973.
- Statistika spoljne trgovine SFR Jugoslavije za 1973. g.* Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1974.
- Statistika spoljne trgovine SFR Jugoslavije za 1974. g.* Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1975.
- Statistika spoljne trgovine SFR Jugoslavije za 1975. g.* Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1976.
- Statistika spoljne trgovine SFR Jugoslavije za 1976. g.* Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1977.
- Statistika spoljne trgovine SFR Jugoslavije za 1977. g.* Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1978.
- Statistika spoljne trgovine SFR Jugoslavije za 1978. g.* Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1979.
- Statistika spoljne trgovine SFR Jugoslavije za 1979. g.* Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1980.
- Statistika spoljne trgovine SFR Jugoslavije za 1980. g.* Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1981.
- Statistički godišnjak Jugoslavije 1974.* Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1974.
- Statistički godišnjak Jugoslavije 1976.* Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1976.
- Statistički godišnjak Jugoslavije 1977.* Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1977.
- Statistički godišnjak Jugoslavije 1981.* Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1981.
- Jugoslavija 1918-1988. Statistički godišnjak.* Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1989.
- Igrutinović, Milan prir. *Jugoslavija i Evropska Zajednica 1957-1992, zbornik dokumenata.* Beograd: Arhiv Jugoslavije, 2020. (ćirilica).

Периодика:

Nova trgovina.

Problemi spoljne trgovine i konjunktura.

Tržište novca i kapitala.

Литература:

Aleksić, Milan i Milorad Unković. *Međunarodna trgovinska politika – spoljnotrgovinski sistem Jugoslavije.* Beograd: Savremena administracija: 1979.

Artisien, Patrick F. R. i Stephen Holt. „Yugoslavia and the E.C.C. in the 1970s“. *Journal of Common Market Studies* 1980/4: 355-369.

Bange, Oliver i Poul Villaume. Introduction u *The Long Detente. Changing Concepts of Security and Cooperation in Europe 1950s-1980s*, ur. Oliver Bange и Poul Villaume, 1-15. Budimpešta: Central European University Press, 2017.

Bange, Oliver. „No End to “Political Ideological Diversion” The Stasi Perspective as Circumstantial Evidence for a Long Détente“. U *The Long Detente. Changing Concepts of Security and Cooperation in Europe 1950s-1980s*, ur. Oliver Bange и Poul Villaume, 97-125. Budimpešta: Central European University Press, 2017.

Becić, Ivan M. „Statistika i karakter spoljne trgovine Kraljevine SHS 1919-1929.“. *Istorija 20. veka* 2015/2: 57-72.

Boldizzoni, Francesco. *The Poverty of Clio. Resurrecting Economic History.* Princeton: Princeton, 2011.

Calic, Marie-Janine. *A History of Yugoslavia.* Vest Lafajet: Purdue University Press, 2019.

Calic, Marie-Janine. „The Beginning of the End – The 1970s as a Historical Turning Point in Yugoslavia“. U *The Crisis of Socialist Modernity. The Soviet Union and Yugoslavia in the 1970s*, ur. Calic, Marie-Janine, Dietmar Neutatz, Julia Obertreis, 66-86. Getingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2011.

Copollaro, Luccia. *The Making of a World Trading Power. The European Economic Community (EEC) in the GATT Kennedy Round Negotiations (1963-1967).* London: Ashgate, 2013.

Čobeljić, Nikola i Ilija Rosić. *Privredni razvoj i privredni sistem Jugoslavije.* Beograd: Savremena administracija, 1992.

Dimić, Ljubodrag. *Istorija srpske državnosti. Srbija u Jugoslaviji.* Novi Sad: SANU, Društvo istoričara Južnobačkog i Sremskog okruga, 2001. (ćirilica).

Dragišić, Petar. „Jugoslavenski pogledi na Evropsku Ekonomsku Zajednicu 1957-1973.“. *Istorija* 20. veka 2018/1: 147-160.

Duda, Igor. *U potrazi za blagostanjem. O povijesti dokolice i potrošačkog društva u Hrvatskoj 1950-ih i 1960-ih*. Zagreb: Srednja Evropa, 2005.

Isti. „Tehnika narodu! Trajna dobra, potrošnja i slobodno vrijeme u socijalističkoj Hrvatskoj“. *Časopis za suvremenu povijest* 2005/2: 371-392.

Isti. *Pronađeno blagostanje. Svakodnevni život i potrošačka kultura u Hrvatskoj 1970-ih i 1980-ih*. Zagreb: Srednja Evropa, 2010.

Đurović, Smiljana. *Državna Intervencija u industriji Jugoslavije (1918-1941)*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1986.

Garavini, Giuliano. „Foreign Policy beyond the Nation-State: Conceptualizing the External Dimension“. U *European Union History. Themes and Debates*, ur. Wolfram Kaiser i Antonio Varsori, 190-208. Istborn: Palgrave Macmillan, 2010.

Gašić, Ranka. „Jugoslavenski Detroit“. *Automobilska industrija u Kragujevcu 1953-1991*. Beograd: ISI, 2017.

Gilbert, Mark. *Surpassing Realism. The Politics of European Integration since 1945* Oksford: Rowan & Littlefield Publishers, 2003.

Gillingham, John. *European Integration 1950-2003. Superstate or New Market Economy?* Kembridž: Cambridge University Press, 2003).

Grandits, Hannes i Karin Taylor, ur. *Yugoslavia's Sunny Side. A History of Tourism in Socialism (1950s–1980s)*. Budimpešta: Central European University Press, 2010.

Grant, Wyn. *The Common Agricultural Policy*. London: Macmillan Press, 1997.

Holt, Stephen i Ken Stapleton, „Yugoslavia and the European Community 1958-1970“. *Journal of Common Market Studies* 1971/1: 47-57.

Huppert, George. „The Annales Experiment“. U *Companion to Historiography*, ur. Michel Bentley, 853-867. London: Routledge, 1997.

Jelača, Dijana, Maša Kolanović, Danijela Lugarić ur. *The Cultural Life of Capitalism in Yugoslavia. (Post)Socialism and Its Other*. London: Palgrave Macmillan, 2017.

Jovanović, Miroslav i Radivoj Radić. *Kriza istorije. Srpska istoriografija i društveni izazovi kraja 20. i početka 21. veka*. Beograd: Udruženje za društvenu istoriju, 2009. (ćirilica).

Kander, Astrid, Paolo Malanima, Paul Warde. *Power to the People. Energy in Europe over the Last Five Centuries*. Princeton I Oksford: Princeton University Press, 2013.

Lall, Sanjaya и Wolfram Latsch. „Import Liberalization and Industrial Performance: The Conceptual Underpinnings“. *Development and Change*, 29 (1998): 437-465.

Lampe, John R. *Yugoslavia as history. Twice there was a country*. Kembridž: Cambridge University Press, 1996.

Lefler, Melvyn P. i Odd Arne Westad ur. *The Cambridge History of the Cold War. Volume II Crises and Détente*. Kembridž: Cambridge University Press, 2010), 44-64.

Lippert, Werner D. „European Long-Term Investments in Detante, The Implications of East-West Economic Cooperation“. U *The Long Detente. Changing Concepts of Security and Cooperation in Europe 1950s-1980s*, ur. Oliver Bange и Poul Villaume, 77-93. Budimpešta: Central European University Press, 2017.

Ludlow, Piers. *Roy Jenkins and the European Commission Presidency, 1976-1980. At the Heart of Europe*. London: Palgrave Macmilan, 2016.

Marković, Predrag. „Where Have All the Flowers Gone? – Yugoslav Culture in the 1970s“. U *The Crisis of Socialist Modernity. The Soviet Union and Yugoslavia in the 1970s*, ur. Calic, Marie-Janine, Dietmar Neutatz, Julia Obertreis, 118-133. Getingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2011. Madžar, Ljubomir. *Suton socijalističkih privreda: siptomi, uzroci i institucionalne uslovljenosti sloma socijalističkih privreda*. Beograd: Institut ekonomskih nauka, 1990.

Mockli, Daniel. *European Foreign Policy during the Cold War. Heath, Brandt, Pompidou and the Dream of Political Unity*. London: I. B. Tauris, 2009.

Moore, Lynden. *Britain's Trade and Economic Structure. The impact of the European Union*. London: Routledge, 1999.

Moss, Michael. „Archives, The Historian and The Future“. U *Companion to Historiography*, ur. Michel Bentley, 937-948. London: Routledge, 1997.

Niedhart, Gottfrid. „East-West Conflict: Short Cold War and Long Detente. An Essay on Terminology and Periodization“. U *The Long Detente. Changing Concepts of Security and Cooperation in Europe 1950s-1980s*, ur. Oliver Bange и Poul Villaume, 19-30. Budimpešta: Central European University Press, 2017.

Nikola, Mijatov. „Jugoslavija i ujedinjavanje Zapadne Evrope 1950-1958“. *Tokovi istorije* 2016/2: 177-196. (ćirilica).

Obadić, Ivan. „A troubled relationship: Yugoslavia and European Economic Community in détente“. *European Review of History: Revue europeenne d'histoire* 2014/2: 329-348.

Palairt, Michael. „The Rise and Fall of Yugoslav Socialism. A Case Study of the Yugo Automobile Enterprise 1954-1992“. U *Economic Transformations in East and Central Europe. Legacies from the Past and Policies for the Future*, ur. David F. Good, 93-109. London i Njujork: Routledge, 2004.

Patterson, Patrick Hyder. *Bought and Sold. Living and Losing Good Life in Socialist Yugoslavia*. London i Itaka: Cornell University Press, 2011.

Phinnemore, David i Lee McGovan. *Dictionary of the European Union*. London: Europa Publications: 2005.

Pretel, David i Lino Camprubi. „Technological Encounters: Locating Experts in the History of Globalisation“. U *Technology and Globalization. Networks of Experts in World History*, ur. David Pretel i Lino Camprubi, 1-26. London: Palgrave Macmillan, 2018.

Pridham, Geoffrey. „European Integration and Democratic Consolidation in Southern Europe“ U *Southern Europe and the Making of European Union 1945-1980s*, ur. Antonio Costa Pinto i Nuno Severiano Teixeira, 183-207. Njujork: Columbia University Press, 2002.

Radeljić, Branislav. *Europe and the Collapse of Yugoslavia : the Role of non-state Actors and European Diplomacy*. London: I.B.Tauris, 2012.

Isti. „Questionable Relationship: European Economic Community and Yugoslavia until 1968“. *Tokovi istorije* 2010/1: 112-127.

Toninelli, Pier Angelo. *The Atlantic Divide: Methodological and Epistemological Differences in Economic History*. Milan: University of Milan - Bicocca, 2007.

Tovias, Alfred. „The Southern European Economies and European Integration“. U *Southern Europe and the Making of European Union 1945-1980s*, ur. Antonio Costa Pinto i Nuno Severiano Teixeira, 159-181. Njujork: Columbia University Press, 2002.

Tsakaloyannis, Panos. „The politics and economics of EEC-Yugoslav relations“. *Journal of European Integration* 1981/1: 29-52.

Tucker, Spencer C. ur. *Cold War. A Student Encyclopedia. I-V*. Oksford: ABC, CLIO, 2007.

Uvalić, Milica. *Investment and Property Rights in Yugoslavia, The Long Transition to a market Economy*. Njujork: Cambridge University Press, 2009.

Vacić, Aleksandar M. *Jugoslavija i Evropa. Usporedna analiza privrednog razvoja Jugoslavije 1971-1987*. Beograd: Ekonomika, 1989.

Zaccaria, Benedetto. *The EEC's Yugoslav Policy in Cold War Europe, 1968-1980*. London: Palgrave Macmillan, 2016.

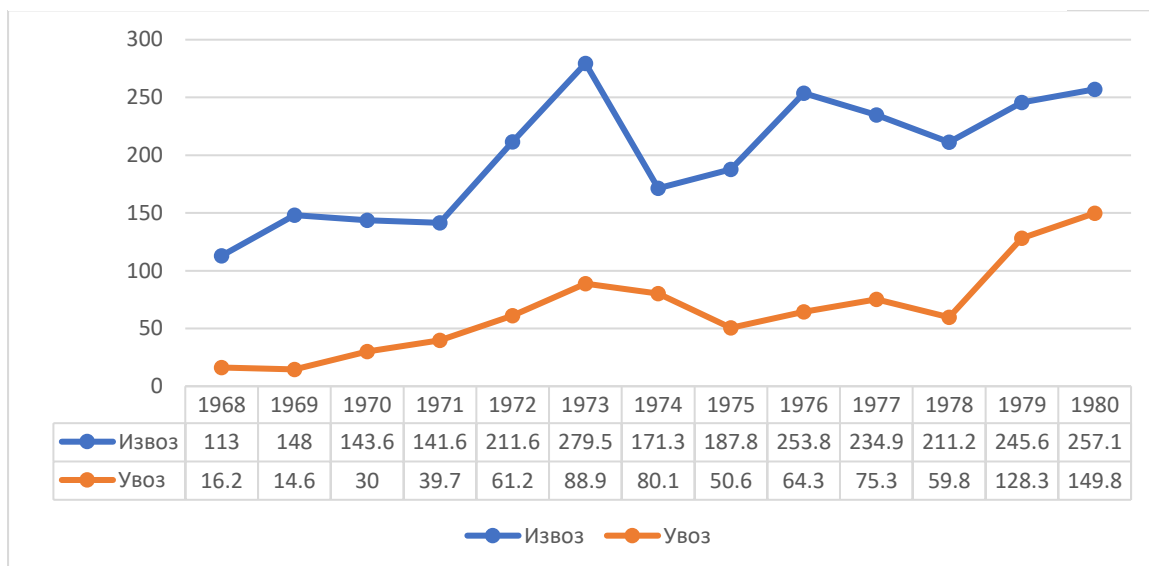
Isti. „Yugoslavia, Italy, and European integration: was Osimo 1975 a Pyrrhic victory?“. *Cold War History* 2019/4: 503-520.

Isti. „Assessing Yugoslavia's Place in Western European Stabilisation Policies in Southern Europe, 1974-1976“. *Journal of European Integration History* 2016/1: 67-84

Isti. „Under the Shadow of the Soviet Union: The EEC, Yugoslavia and the Cold War in the Long 1970s“. U *The Balkans in the Cold War*, ur. Svetozar Rajak, Konstantina E. Botsiou, Eirini Karamouzi, Evanthis Hatzivassiliou, 239-259. London: Palgrave Macmillan, 2017.

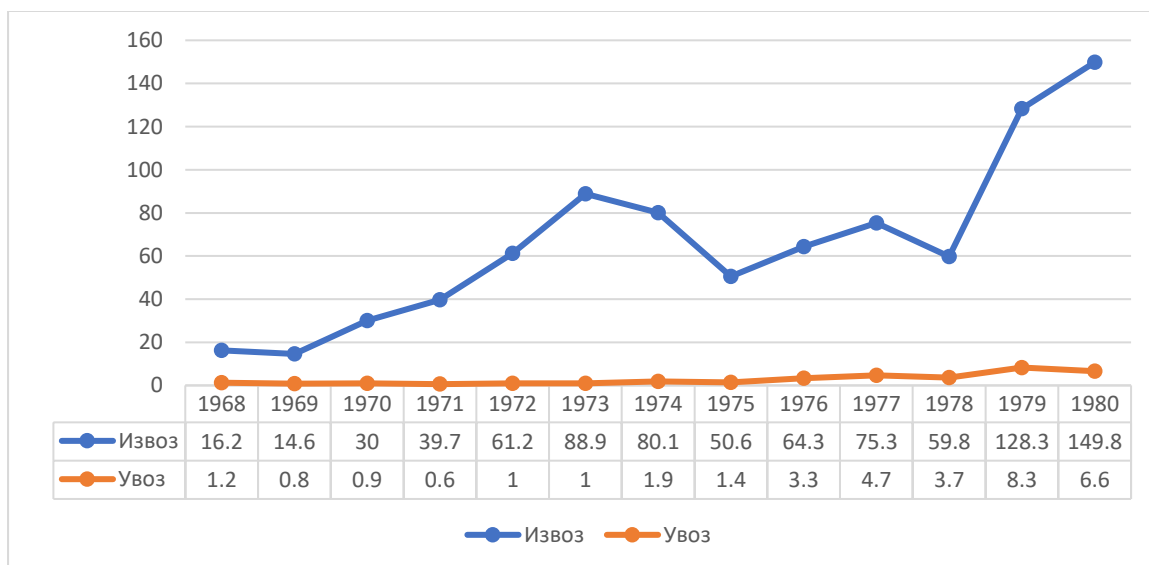
Appendix

Дијаграм бр. 4 Извоз и увоз Југославије са ЕЕЗ за нулти сектор СМТК 1968-1980. г.

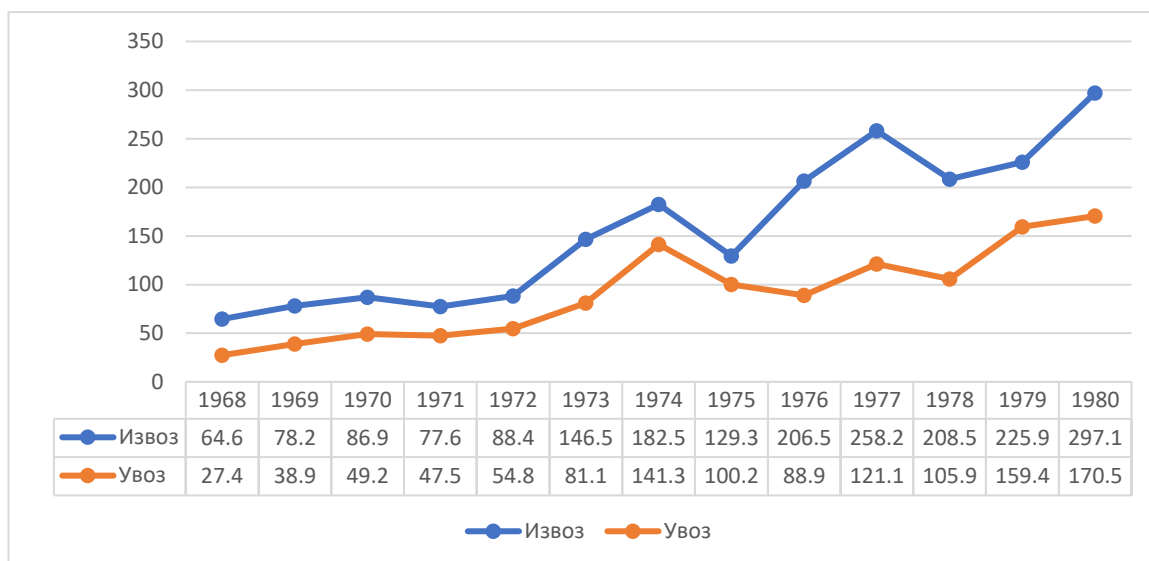
Извор: SSTJ за 1968. (1969), 323-559; за 1969. (1970), 333-578; за 1970. (1971), 333-582; за 1971. (1972), 339-590; за 1972. (1973), 333-578; за 1973. (1974), 349-609; за 1974. (1975), 351-622; за 1975. (1976), 349-624; за 1976. (1977), 373-646; за 1977. (1978), 389-686; за 1978. (1979), 359-640; за 1979. (1980), 347-620; за 1980. (1981), 338-592.

Дијаграм бр. 5 Извоз и увоз Југославије са ЕЕЗ за први сектор СМТК 1968-1980. г

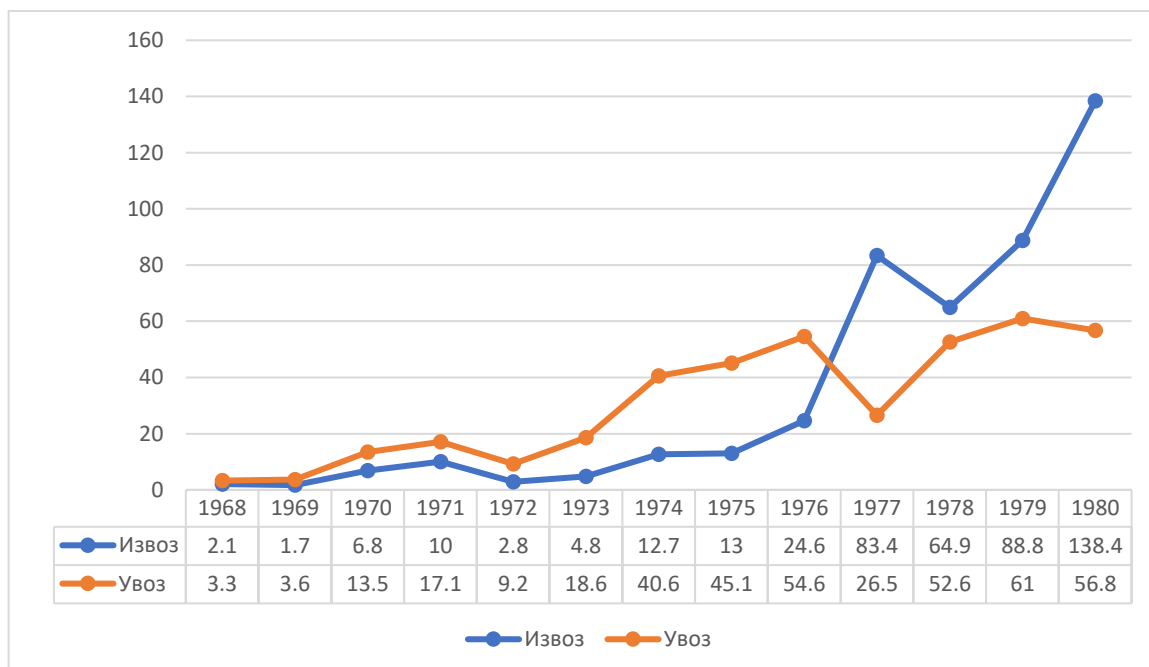
Извор: SSTJ за 1968. (1969), 323-559; за 1969. (1970), 333-578; за 1970. (1971), 333-582; за 1971. (1972), 339-590; за 1972. (1973), 333-578; за 1973. (1974), 349-609; за 1974. (1975), 351-622; за 1975. (1976), 349-624; за 1976. (1977), 373-646; за 1977. (1978), 389-686; за 1978. (1979), 359-640; за 1979. (1980), 347-620; за 1980. (1981), 338-592.

Дијаграм бр. 6 Извоз и увоз Југославије са ЕЕЗ за други сектор СМТК 1968-1980. г.

Извор: SSTJ за 1968. (1969), 323-559; за 1969. (1970), 333-578; за 1970. (1971), 333-582; за 1971. (1972), 339-590; за 1972. (1973), 333-578; за 1973. (1974), 349-609; за 1974. (1975), 351-622; за 1975. (1976), 349-624; за 1976. (1977), 373-646; за 1977. (1978), 389-686; за 1978. (1979), 359-640; за 1979. (1980), 347-620; за 1980. (1981), 338-592.

Дијаграм бр. 7 Извоз и увоз Југославије са ЕЕЗ за трећи сектор СМТК 1968-1980. г.

Извор: SSTJ за 1968. (1969), 323-559; за 1969. (1970), 333-578; за 1970. (1971), 333-582; за 1971. (1972), 339-590; за 1972. (1973), 333-578; за 1973. (1974), 349-609; за 1974. (1975), 351-622; за 1975. (1976), 349-624; за 1976. (1977), 373-646; за 1977. (1978), 389-686; за 1978. (1979), 359-640; за 1979. (1980), 347-620; за 1980. (1981), 338-592.

Табела бр. 5 Удео енергената у потрошњи енергије у ЕЕЗ 1968-1980. г.

година	угаљ	нафта	гас	хидрое- нергија	нуклеарна енергија	остала енергија
1968	42,3 %	49,3 %	6,1 %	2,2 %	0,1 %	0,0 %
1969	39,9 %	51,0 %	7,0 %	2,0 5	0,1 %	0,0 %
1970	36,9 %	53,1 %	7,9 %	2,0 %	0,1 %	0,1 %
1971	34,7 %	54,1 %	9,1 %	1,9 %	0,2 %	0,1 %
1972	32,4 %	55,1 %	10,2 %	1,9 %	0,3 %	0,1 %
1973	30,7 %	56,1 %	11,1 %	1,8 %	0,3 %	0,1 %
1974	31,5 %	53,6 %	12,6 %	1,9 %	0,3 %	0,1 %
1975	30,8 %	52,9 %	13,7 %	2,0 %	0,6 %	0,1 %
1976	29,8 %	53,7 %	14,1 %	1,6 %	0,6 %	0,1 %
1977	30,1 %	52,3 %	14,6 %	2,1 %	0,8 %	0,1 %
1978	29,7 %	52,9 %	14,5 %	2,0 %	0,9 %	0,1 %
1979	29,7 %	52,6 %	14,7 %	2,0 %	1,0 %	0,1 %
1980	31,4 %	50,4 %	14,9 %	1,9 %	1,2 %	0,1 %

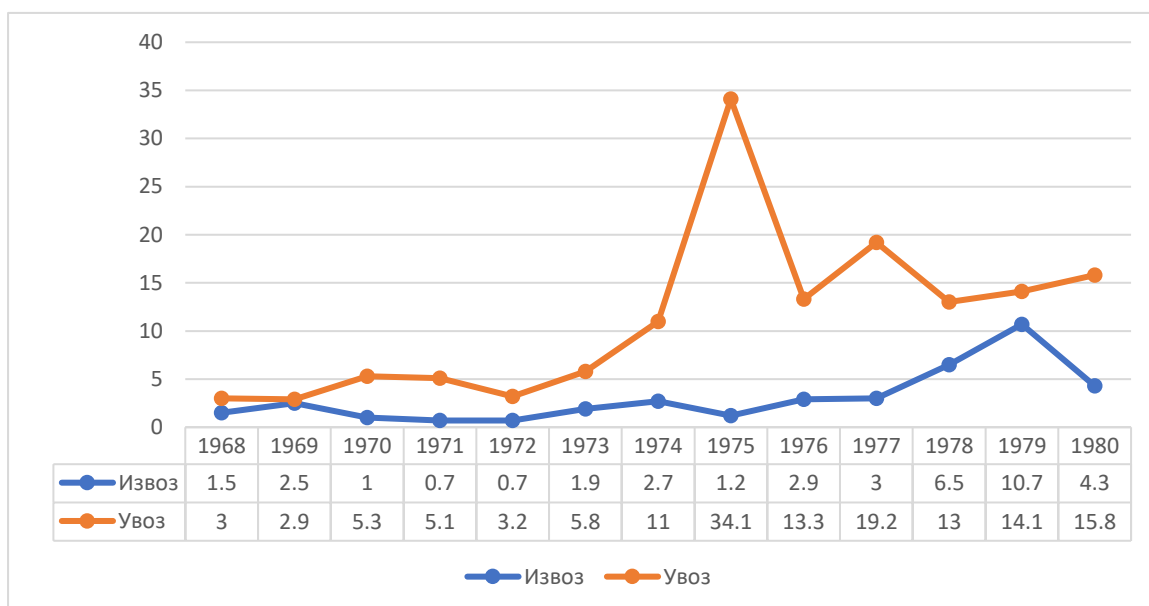
Извор: <https://ourworldindata.org/grapher/primary-energy-consumption-by-source?country=~European+Union>; приступљено 26. јула 2021.

Табела бр. 6 Удео енергената у потрошњи енергије у Југославији 1961-1975. г.

година	угаљ	нафта	гас	хидроенергија
1961	81 %	14 %	1 %	4 %
1962	79 %	15 %	1 %	5 %
1963	78 %	16 %	1 %	5 %
1964	76 %	18 %	2 %	4 %
1965	72 %	21 %	2 %	5 %
1966	68 %	24 %	2 %	6 %
1967	61 %	31 %	2 %	6 %
1968	57 %	34 %	3 %	6 %
1969	53 %	36 %	4 %	7 %
1970	49 %	40 %	4 %	7 %
1971	50 %	39 %	5 %	6 %
1972	49 %	39 %	5 %	7 %
1973	42 %	48 %	4 %	6 %
1974	42 %	45 %	5 %	7 %
1975	45 %	44 %	5 %	6 %

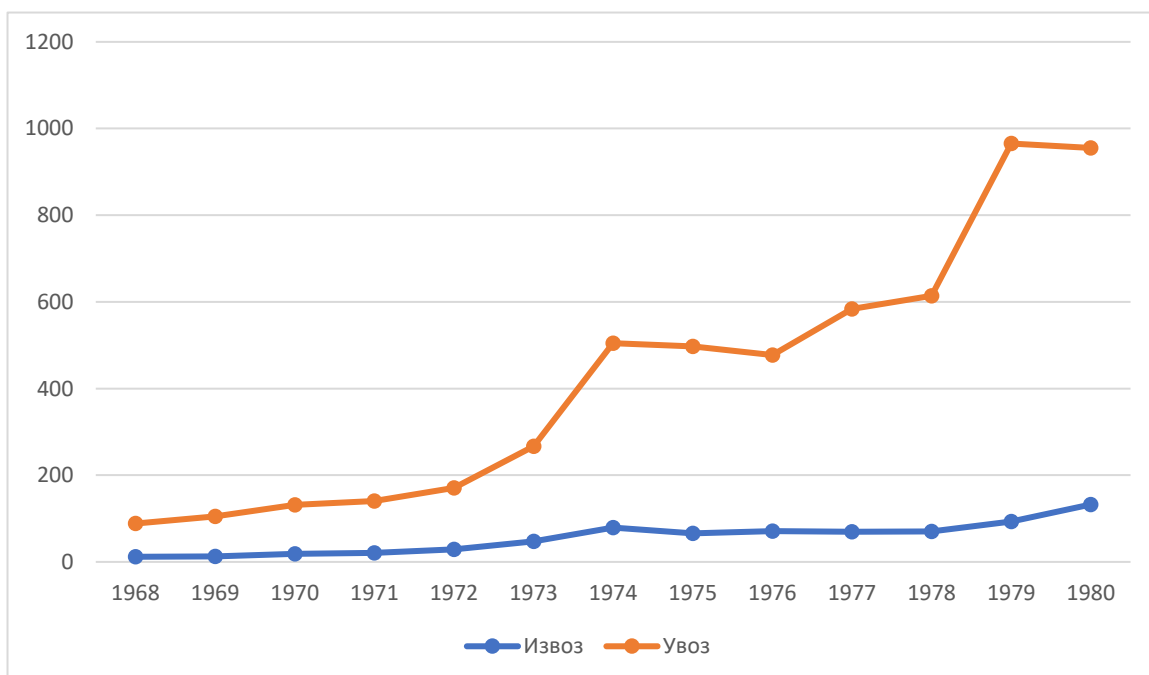
Извор: Aleksandar Krnjić „Prilog analizi utjecaja promijena cijena nafte...“ *PSTK* 1978/3-4: 32

Дијаграм бр. 8 Извоз и увоз Југославије са ЕЕЗ за четврти сектор СМТК 1968-1980. г.

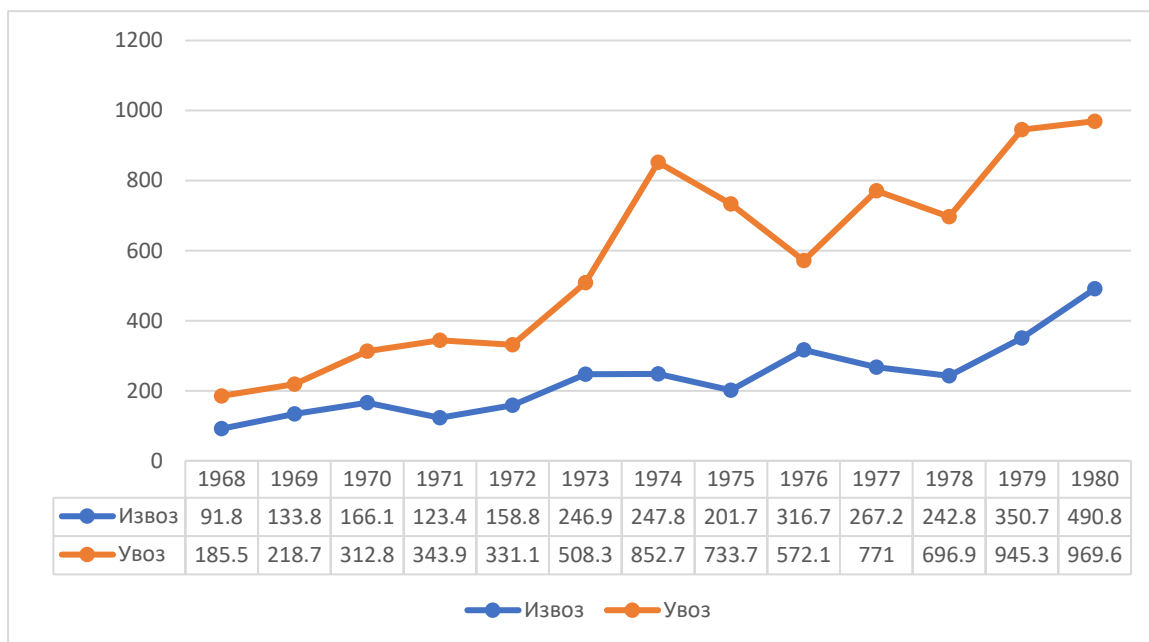
Извор: SSTJ за 1968. (1969), 323-559; за 1969. (1970), 333-578; за 1970. (1971), 333-582; за 1971. (1972), 339-590; за 1972. (1973), 333-578; за 1973. (1974), 349-609; за 1974. (1975), 351-622; за 1975. (1976), 349-624; за 1976. (1977), 373-646; за 1977. (1978), 389-686; за 1978. (1979), 359-640; за 1979. (1980), 347-620; за 1980. (1981), 338-592.

Дијаграм бр. 9 Извоз и увоз Југославије са ЕЕЗ за пети сектор СМТК 1968-1980. г.

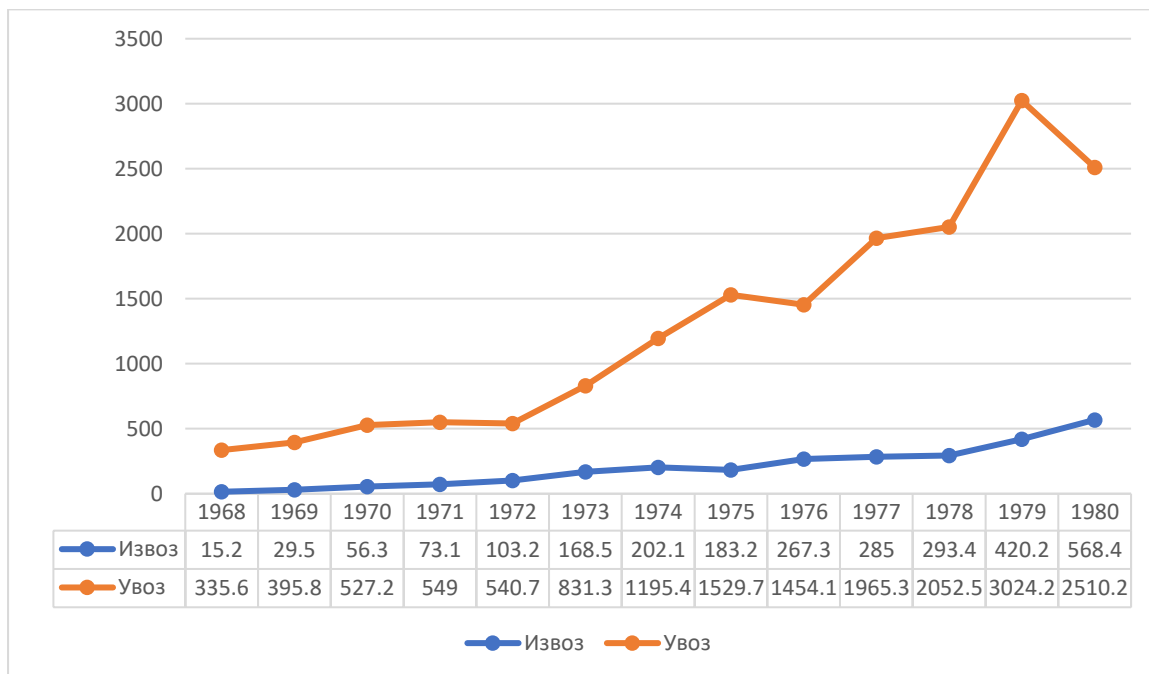
Извор: SSTJ за 1968. (1969), 323-559; за 1969. (1970), 333-578; за 1970. (1971), 333-582; за 1971. (1972), 339-590; за 1972. (1973), 333-578; за 1973. (1974), 349-609; за 1974. (1975), 351-622; за 1975. (1976), 349-624; за 1976. (1977), 373-646; за 1977. (1978), 389-686; за 1978. (1979), 359-640; за 1979. (1980), 347-620; за 1980. (1981), 338-592.

Дијаграм бр. 10 Извоз и увоз Југославије са ЕЕЗ за шести сектор СМТК 1968-1980. г.

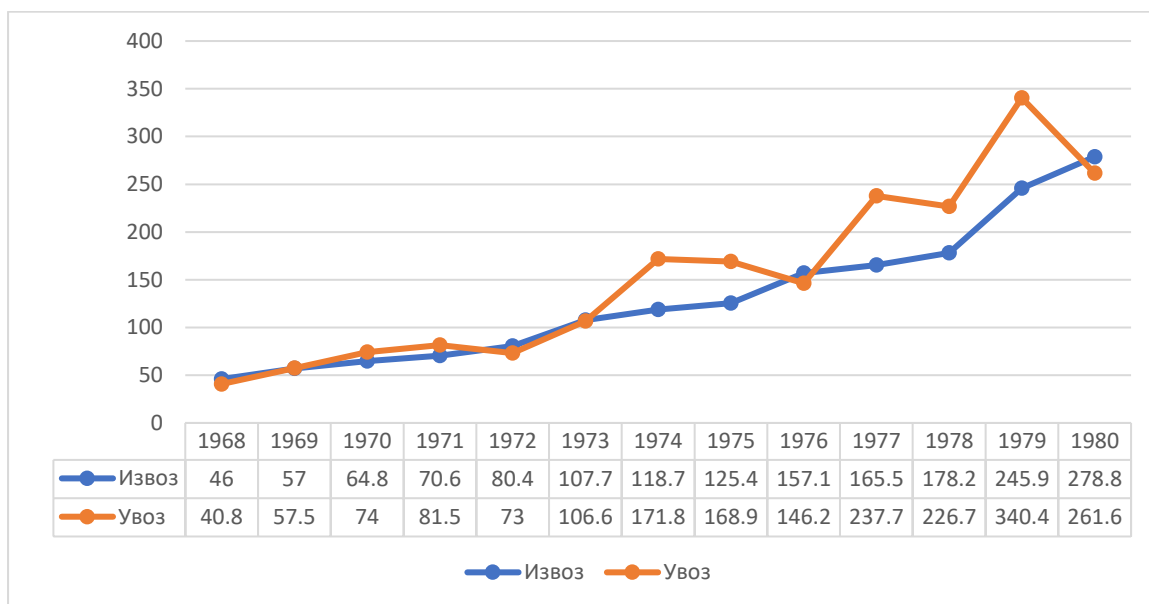
Извор: SSTJ за 1968. (1969), 323-559; за 1969. (1970), 333-578; за 1970. (1971), 333-582; за 1971. (1972), 339-590; за 1972. (1973), 333-578; за 1973. (1974), 349-609; за 1974. (1975), 351-622; за 1975. (1976), 349-624; за 1976. (1977), 373-646; за 1977. (1978), 389-686; за 1978. (1979), 359-640; за 1979. (1980), 347-620; за 1980. (1981), 338-592.

Дијаграм бр. 11 Извоз и увоз Југославије са ЕЕЗ за седми сектор СМТК 1968-1980. г.

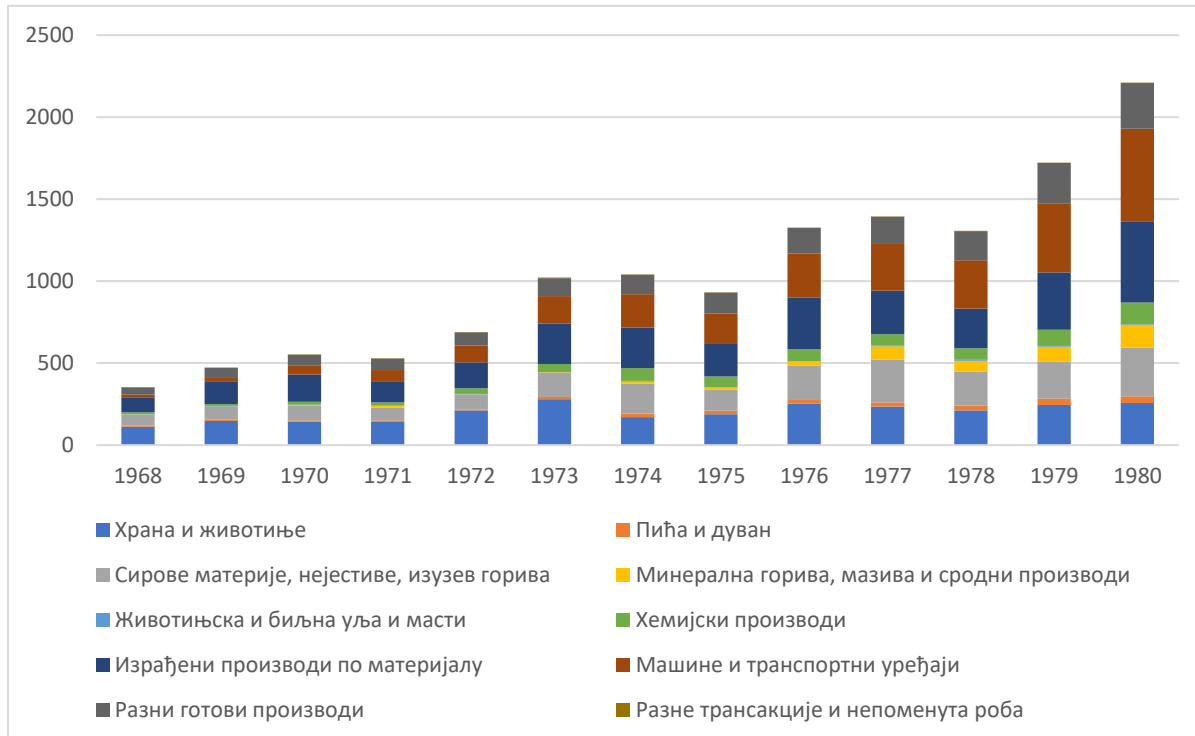
Извор: SSTJ за 1968. (1969), 323-559; за 1969. (1970), 333-578; за 1970. (1971), 333-582; за 1971. (1972), 339-590; за 1972. (1973), 333-578; за 1973. (1974), 349-609; за 1974. (1975), 351-622; за 1975. (1976), 349-624; за 1976. (1977), 373-646; за 1977. (1978), 389-686; за 1978. (1979), 359-640; за 1979. (1980), 347-620; за 1980. (1981), 338-592.

Дијаграм бр. 12 Извоз и увоз Југославије са ЕЕЗ за осми сектор СМТК 1968-1980. г.

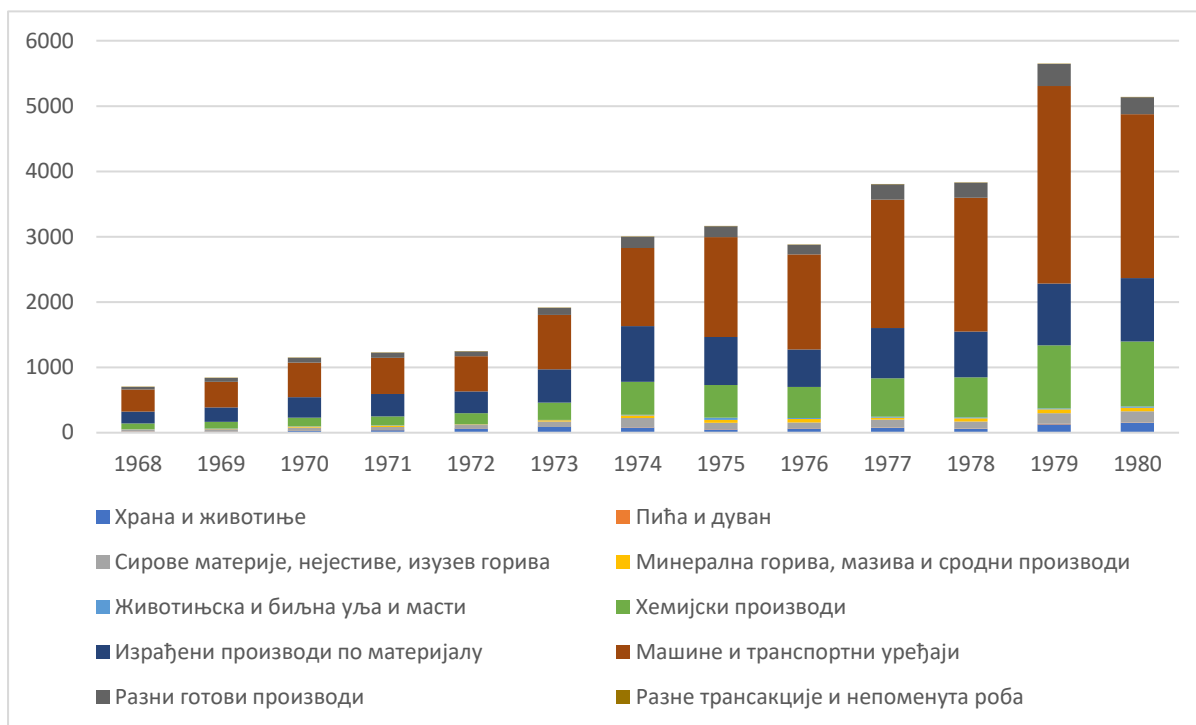
Извор: SSTJ за 1968. (1969), 323-559; за 1969. (1970), 333-578; за 1970. (1971), 333-582; за 1971. (1972), 339-590; за 1972. (1973), 333-578; за 1973. (1974), 349-609; за 1974. (1975), 351-622; за 1975. (1976), 349-624; за 1976. (1977), 373-646; за 1977. (1978), 389-686; за 1978. (1979), 359-640; за 1979. (1980), 347-620; за 1980. (1981), 338-592.

Дијаграм бр. 13 Југословенски извоз у ЕЕЗ по секторима СМТК 1968-1980. г. у милионима долара

Извор: SSTJ за 1968. (1969), 323-559; за 1969. (1970), 333-578; за 1970. (1971), 333-582; за 1971. (1972), 339-590; за 1972. (1973), 333-578; за 1973. (1974), 349-609; за 1974. (1975), 351-622; за 1975. (1976), 349-624; за 1976. (1977), 373-646; за 1977. (1978), 389-686; за 1978. (1979), 359-640; за 1979. (1980), 347-620; за 1980. (1981), 338-592.

Дијаграм бр. 14 Југословенски увоз из ЕЕЗ по секторима СМТК 1968-1980. г. у милионима долара

Извор: SSTJ за 1968. (1969), 323-559; за 1969. (1970), 333-578; за 1970. (1971), 333-582; за 1971. (1972), 339-590; за 1972. (1973), 333-578; за 1973. (1974), 349-609; за 1974. (1975), 351-622; за 1975. (1976), 349-624; за 1976. (1977), 373-646; за 1977. (1978), 389-686; за 1978. (1979), 359-640; за 1979. (1980), 347-620; за 1980. (1981), 338-592.